

ХЕМУС

Година VIII, кн. 2/1999

Списание за обществен живот и култура

Моменти от живота

„Роден съм в края на войната, 1945 г, в много снежен декемврийски ден, в неделя, в подножието на планината Витоша. Детството ми е пълно с екскурзии по планините, обичам природата, влюбен съм в морето. На 13-14 годишна възраст татко ми подари първия фотоапарат. Доста бързо навлязах в тайните на фотографията, черно-бялата лабораторна работа. Рисуването ми вървеше добре, имах желанието да се запиша в техникума по полиграфия. Поради изследване на очите ми не успях да се явя на приемните изпити.

В гимназията вземах дейно участие в клуба по фотография и кинотехника.

В казармата имах щастието да се запозная с красотата и чистия въздух на Родопите. Там също фотографирах и водих вестника на ротата.

След уволнението ми почнах работа в Българска телевизия, в отдел „Реклама“, на хонорар. На постоянна работа ме назначиха в техническия отдел. Желанието ми да работя в програмния отдел се осъществи след като се явих на вътрешен изпит за асистент-режисьори и оператор на пулт.

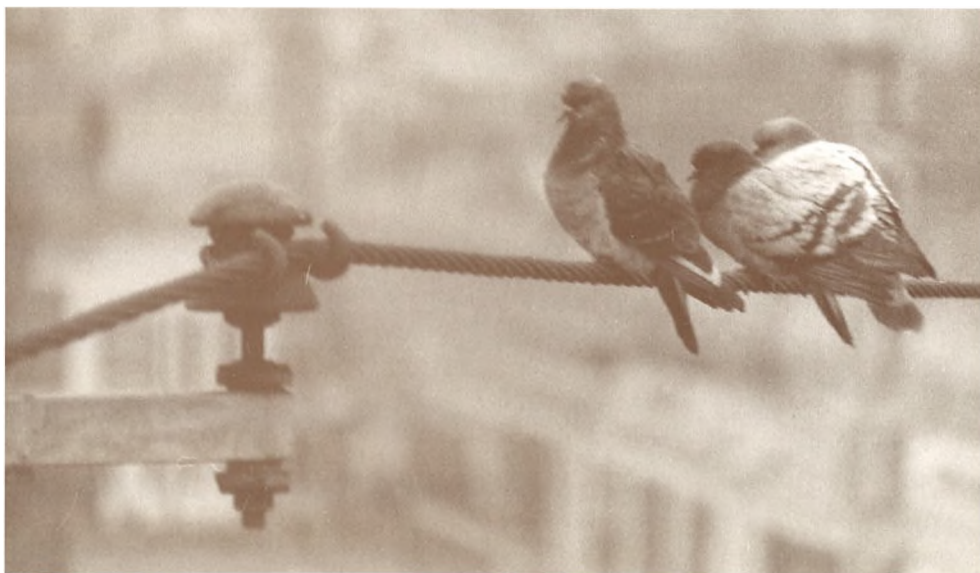
Следствие на смесен брак се приместих да живея в Будапеща.

Докато науча унгарски език работих в една кооперация, след това постъпих на работа във „Főfotó“. По време на работата си там, завърших задочно техникума по фотография в София. След 10 години напуснах „Főfotó“ и постъпих на работа в Унгарската телеграфна агенция, където работя и до днес. От „Főfotó“ взех участие и спечелих II награда във фотоизложба в клуба на Метро.

Дълги години бях фотограф в Българския културен център и съм направил много снимките по време на културните мероприятия. Там направих две свои изложби.

Фотографията за мене е не само запечатване върху филмов материал на момент от живота ни. Начинът на запечатването, гледната точка, без изопачаване на действителността, това е основното, което ме ръководи по време на работа.”

Йордан Бебревски

Съдържание

Светослав Стойчев: Credo . . .	3
Тошо Дончев: Актуални промени в положението на малцинствата в Унгария . . .	4
Александър Гюров: Обществено, духовно и религиозно самоустройство на българите в Унгария . . .	11
Светослав Стойчев: Арена; Триптих; Ехо; Завеса . . .	19
Ася Събева-Юричкай: Празници на българската общност в Унгария и техните исторически корени . . .	20
Адриана Петкова Пападопулос: Съвременни проблеми на етническата идентичност на българската общност в Унгария . . .	24
Петър Сотиров: Българите в Унгария – един екзотичен, но реален свят (анализ на езиковата ситуация) . . .	26
Светослав Стойчев: Утопия; Убежище; Диви рози; Нирвана . . .	33
„Без общи усилия, проблемите са нерешими“ – Интервю с д-р Тошо Дончев, председател на Управлението за национални и етнически малцинства в Унгария . . .	34
Лила Собослаи: Миклош Мажаров – художникът на юга (1929 – 1997) . . .	39
Пенка Ватова: Една българка в Унгария и нейното „Малко театро“ . . .	42
Теодор Радевски: Хлапак . . .	44

Фотографии: Йордан Бебревски

ХЕМУС

Списание за обществен живот и култура

Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление

Отговорен издател: Димитър Цуцуманов

Списанието се издава с материалната подкрепа на Фонд „За националните и етнически малцинства в Унгария“

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Кьосева: отговорен редактор

Адриана Петкова, Ася Съева, Георги Иринков, Дьорд Сонди, Петър Петров,

Райна Симеонова, Сава Сивриев

Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова

Оформление: Юдит Калои

Печатница: A&M BT

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41. Тел.: 216-0197

Цена на броя: 200 форинта. Годишен абонамент: 600 форинта

ISSN 1216-2590

СВЕТОСЛАВ СТОЙЧЕВ

Credo

И утре е ден, ден за спасение.

Равнодушието разголва душата, отравя мисълта, разяжда с киселинна сила всяко начало.

Равнодушието облича в броня самозваните службогонци, дарява сила и чувство за сигурност, носи обещание за безнаказаност до гроб.

Равнодушието поражда необузданост и наглост, заличава следи и лица, обрича на мълчание свидетелите на умопомрачителната гонитба към върховете, където се сбъдва всяко желание.

Там ще срещнеш хиляди свидетели и съвършено равнодушие. И ще заспиш измамен.

И утре е ден, ден първи.

Мерките за защита и подкрепа на малцинствата обхващат в основата си четири сфери: законотворчеството, изграждането на новите институции, материалното осигуряване на малцинствата, както и благоприятната нагласа на общественото мнение и култивиране на повишена чувствителност на обществеността по отношение на малцинствените дела.

В законодателната дейност, държейки под око своевременността на нормативната уредба, изключително важен аспект е проследяването на реализацията на конституционните и основните човешки права. На приетия през 1993 г. с 96%-но мнозинство закон за правата на малцинствата, който има изключително значение в сферата на малцинствената политика, няма да се спирам, тъй като той е добре познат на всички. През последните години и в другите закони на Унгарската република залегнаха малцинствените аспекти: бяха създадени съвременни закони за статута на нотариусите, адвокатите и съдиите, които отговарят на днешните изисквания и от гледна точка на гарантиране на основните конституционни права на малцинствата.

Промяната на закона за образованието от 1993 г. (LXXIX) през 1996 г. уточни правилата, отнасящи се до учебни заведения, основани и издържани от местните и републикански малцинствени самоуправления. Имация основополагащо значение за малцинственото обучение закон за образованието фиксира, че в Унгария обучението се извършва на унгарски и на езика на малцинствата, националните и етнически малцинства имат право на образование на роден език. От гледна точка на по-нататъшното развитие на малцинственото образование особена роля има закона за малцинствата, който осигурява на малцинствените самоуправления правото на мнение и на съгласие, гарантиращо малцинственото самоопределение в сферата на образованието. Тези права влязоха и в закона за образованието при промяната му през 1996 г. Републиканските малцинствени самоуправления също могат да създадат учебни заведения, но професионалните и финансови условия за това все още не са налице.

Наредба №32/1997 на Министерството на образованието и културата е основен документ, който определя насоките на възпитанието в детската градина и на училищното обучение на етническите малцинства по отношение на съдържанието и регулира задачите, свърза-

ни с обучението и възпитанието на роден език, двуезичното обучение и възпитание, както и задачите свързани с обучението и възпитанието на циганското малцинство. В малцинственото образование става задължително запознаването с историята, географията, културата, обичаите и малцинствените права на даден народ или народностна група.

Законът за националната осведомителна агенция от 1996 г. (CXXVII) постановява, че разпространението на информация за живота на националните и етнически малцинства е задача на Унгарската осведомителна агенция.

Неотдавна парламентът създаде закон, който също има голямо значение за малцинствата. Законът за защита на културните ценности и музеите, обществените библиотеки и масовата култура от 1997 (CXL) засяга и съхраняването на културните традиции на националните и етнически малцинства, тяхното достойно продължение, грижейки се за индивидуалната и груповата култура чрез подобряването на личните, духовните и стопански предпоставки.

За съжаление, законодателството засягащо малцинствата, не може да постигне консенсус по въпроса за парламентарното представителство на малцинствата. Поради липсата на такъв консенсус, както и поради конституционни пречки, до този момент не е извършена промяна в закона за малцинствата, както и в изборния закон за парламентарно представителство, въпреки че в предишния цикъл, при 72% мнозинство, по предложение на правителствената коалиция такава промяна би могла да се осъществи без особени трудности.

Политиката в подкрепа на малцинствата доведе до изграждането на нови институции.

По смисъла на закона за парламентарния пълномощник по конституционни и граждански права от 1993 (LIX) бе създадена институцията парламентарен пълномощник по правата на националните и етнически малцинства. Задача на малцинствения омбудсман е да разследва случаите на нарушаване на правата на националните и етнически малцинства, стигнали до знанието му и да инициира общи и конкретни мерки за правното им разрешаване. Гражданите могат да се обърнат към малцинствения омбудсман в случаите, когато, по тяхна преценка, някой орган на властта или обществените услуги в хода на дейността си или с раз-

ТОШО ДОНЧЕВ

**Актуални промени в
положението на
малцинствата в Унгария**

пореждане, или с това, че не издава своевременно разпореждане, е накърнил конституционните права на малцинствата или е налице заплаха за нарушаването на тези права.

От 1990 г. като държавен административен орган бе създадено Управлението за национални и етнически малцинства. Функциониращо от 1998 г. под егидата на министерството на правосъдието, Управлението има за първостепенна задача подготовката на правителствените решения в областта на малцинствената политика, оформяне на концепцията на малцинствената политика. Управлението прави непрекъсната оценка на реализацията на малцинствените права, на състоянието на малцинствата и изготвя анализи, чието предназначение е да обосноват правителствените решения. Съгласува изпълнението на тези задачи от правителствената програма, които се отнасят до малцинствата. Постоянно се консултира с представители на малцинствата и за тази цел създава съответните институционализирани рамки. За нас функциите на Управлението вече са естествени; при нас непрекъснато идват делегати от страните на Средна и Източна Европа, държави, които все още не разполагат с подобна институция или където тя се намира в своя начален стадий, които проучват дейността на Управлението.

При създаването на системата на малцинствените самоуправления законът за малцинствата приложи оригинално и в международния си аспект решение на проблема: в него намериха отражение легитимираното по време на местните избори самоуправление със съответен правен статут, както и териториалната разпръснатост на малцинствата, т. е. типичната териториална автономия и специфичната разпръснатост, която досега се е основавала предимно на индивидуалните права на личността. В същото време законът даде път и на типичната териториална автономия, давайки възможност за създаване на малцинствени селищни самоуправления.

С изграждането на системата на малцинствените самоуправления живеещите в Унгария малцинства получиха правото да се интегрират по легитимен начин в системата на селищните самоуправления, за да могат да реализират националните и етническите права на живеещото в дадено населено място население, защитавайки интересите си по места. За малцинствените самоуправления израз на културна автономия е узаконеното право сами да решават за създаването, прехвърлянето и издръжката на различни институции, особено що се отнася до образованието по места, местните медии, запазване на традициите и в сферата на масовата култура.

В курсовете, организирани последователно

от Управлението на малцинствата за малцинствените делегати, са взели участие стотици представители на малцинствените самоуправления. Сред засегнатите въпроси намираме всеки един от елементите на унгарската административна структура. При разширяването на тази форма на обучение от 1997 насам курсовете бяха организирани от подготвените за целта областни малцинствени референти, а Управлението за малцинствата осигурява професионалната и – с помощта на програмата ФАР – финансова база. Във връзка с изборите през 1998 г. Административното управление на столицата Будапеща издаде наръчник за делегатите на малцинствените самоуправления.

Управлението за малцинствата организира обучение и за гражданските организации с цел да се подобри ефективността на връзките им със селищните и малцинствените самоуправления. На тези курсове, организирани в пет големи града в страната взеха участие около 200 представители от всички малцинства, за да усвоят методите на изготвяне на конкурсен проект или бюджет, както и комуникативни знания.

За самоорганизирането и дейността на малцинствата държавата оказва материална подкрепа чрез една многоканална система, при която разходите за функциониране са отделени от програмните разходи, и съответно подкрепата, която се дава на самоуправленията и тази, която се дава на гражданските организации.

Финансирането на републиканските самоуправления и фондовете става от бюджета на министерството на правосъдието, местните малцинствени самоуправления получават подкрепа от министерството на вътрешните работи, а финансирането на гражданските организации на малцинствата става по предложение на парламентарната комисия по правата на човека, малцинствата и вероизповеданията. Средствата, отделени за малцинствените самоуправления показват растяща тенденция. Републиканските самоуправления са получили през 1997 г. 306 милиона форинта, през 1998 398 милиона, а през 1999 – 506 милиона. Държавният бюджет е осигурил за подкрепа на местните самоуправления през 1997 г. 300 милиона форинта, през 1998 350 милиона, а през 1999 730 милиона.

Най-голяма част от средствата от бюджета, които отиват за подкрепа на малцинствата, се дават за малцинственото образование.

В Унгария в рамките на нормативното финансиране от държавния бюджет е осигурена допълнителна норматива за селищните самоуправления, които издържат учебни заведения, работещи по малцинствена възпитателна и образователна програма. Законът за бюджета за 1999 г. осигурява 4 599 100 000 форинта за възпитанието в детската градина, училищното

образование и осигуряването с общежития на националните и етническите малцинства.

Въпреки допълнителната норматива за малцинствено образование селищните самоуправления, които издържат малобройните самостоятелни малцинствени училища се сблъскаха с финансови проблеми. За разрешаването им в закона за бюджета е предвидено специално перо, по което могат да получат допълнителни средства такива селищни самоуправления, които издържат самостоятелно малцинствено училище с по-малко от 130 ученика или детска градина с по-малко от 60 деца.

В системата на бюджетното подпомагане на малцинствата важна роля играят фондовете: Фонд „За националните и етнически малцинства в Унгария“, Фонд „За циганите в Унгария“, както и Фонд „Ганди“. Със създаването на фондовете правителството не само въвлече представителите на малцинствата в процеса на вземане на решение, а създаде и възможност за финансиране на програми, вземайки предвид различното положение и нужди на малцинствените общности.

Фонд „За националните и етнически малцинства в Унгария“ подпомага програми и дейности, свързани със съхраняването на идентичността на малцинствата, служат за опазване, предаване и оцеляване на обичаите, езика, материалната и духовна култура. Печатните органи на националните и етнически малцинства също получават подкрепа от Фонда, всяка народностна група има поне по едно издание, което се разпространява в цялата страна. През 1998 г. бяха финансирани 17 републикански издания на 13-те малцинства. През 1998 г. предостави 474 милиона форинта, а през 1999 530 милиона за осъществяване на целите на фонда. Заявените нужди надминават девет пъти възможностите на фонда и тази голяма разлика създава значителни напрежения както сред кандидатите, така и в кураториумите, които вземат решенията.

През 1999 разполаганият с 280 милиона форинта Фонд „За циганите“ подкрепя преди всичко програми, свързани с развитие на дребното предприемачество, както и здравни програми или такива свързани с осигуряване на работни места и препитание на малки общности и семейства. Целта на фонд „Ганди“ е издръжката на средно училище с общежитие за талантиливи цигански деца. Подкрепата, която получава за 1999 г. е 210 милиона форинта.

По смисъла на закона за малцинствата през последните две бюджетни години правителството задели по 500 милиона форинта от държавната каса в рамките на т.нар „малцинствен компенсационен план“ за закупуване на недвижима собственост за републиканските и местни малцинствени самоуправления. Неиз-

разходваната част от тези един милиард форинта ще бъдат използвани за подпомагане на образователните и културни институции на националните и етнически малцинства, както и малцинствени самоуправления, които са в кризисно положение.

След политиката на премълчаване, водена в предишните десетилетия, обществеността все повече осъзнава присъствието на националните и етнически малцинства в страната. Ярко доказателство за това са десетките хиляди гласоподавателни бюлетини, дадени за малцинствените самоуправления от мнозинството. Важна роля за събуждане на интереса и възприемчивостта на общественото мнение имат държавните и малцинствени средства за информация. Законите на страната, както и ратифицираните от Унгария международни споразумения регулират и гарантират функционирането на информационна мрежа на националните и етнически малцинства.

Националната унгарска телевизия в момента излъчва предавания за 12 малцинства, от 1998 г. Унгарското радио обзорни програмно време за 13 малцинства. Телевизионните малцинствени предавания на роден език се допълват от двуседмичните магазинни програми за малцинствата на унгарски език. Републиканските самоуправления на националните и етнически малцинства сами определят принципите за използване на програмното време в съответната медия. Законът задължава националните медии да вземат под внимание решенията на малцинствените самоуправления.

Наред с малцинствената периодика с републиканско разпространение с проблемите на малцинствата се занимават и други печатни органи. Тук можем да споменем приложенията на централния печат, приложенията към регионалните вестници, които излизат на роден език, специализираните малцинствени списания, например, „Баратшаг“ (Дружба), бившия „Полис“ или „Напут“ (Слънчев път), както излизат от началото на 90-те години специализирани списания за изследвания на малцинствата като „Регион – малцинство, общност, проучване“, „Pro Minoritate“ или „Малцинствени изследвания“. Изследванията на университетските, вузовските, музейните центрове за изследване на малцинствата (Университетите „Лоранд Йотвьош“, „Янош Панониус“, музеите в Капошвар, Сегед, Мохач, Тата, Бекешчаба или Етнографския музей в Будапеща), на Центъра за малцинствени изследвания при Унгарската академия на науките, Европейския институт за сравнителни изследвания на малцинствата, Фондацията „Ласло Телеки“ на Средноевропейския институт и висококвалифицираните конференции също насочват вниманието към проблемите на малцинствата.

За това че на малцинствата се гледа като на държавообразуващ елемент и се признава ролята им в общата ни история говори и факта, че по инициативата Библиотека „Сто унгарски села“, в която ще излязат 100 монографии, са включени и краеведски издания, разработващи историята на селища на малцинствата.

Промените, настъпили в живота на унгарските малцинства, се дължат на два основни фактора. От една страна това са общите, благоприятни или неблагоприятни, социални процеси, резултати от промените. Тук могат да бъдат отнесени остаряването на обществото като цяло, намаляване броя на новородените, което, с изключение на ромите, засяга и малцинствата. Ала могат да се споменат и такива благоприятни за цялото общество процеси като демократизацията, утвърждаването на принципа на субсидиарността, които доведоха до усилен местна активност и в живота на малцинствата. Останалите промени, настъпили в положението на малцинствата обаче се дължат изключително на малцинствената политика и са резултат на съответните решения.

При преброяването от 1990 г. от 10 374 823 жители на страната 232 751 са се самоопределили като малцинство, а 137 724 са определили за роден език някой от езиците на националните и етнически малцинства. По данни на малцинствените организации числеността на някои от националните и етнически малцинства е значително по-висока, споменават се цифри от половин милион (циганите) до няколко хиляди.

Никой не може да бъде принуден да декларира принадлежността си към дадена малцинствена група, поради спомена за историческите злоупотреби картотекирането на малцинствата не е проста задача. В хода за приготовленията за следващото преброяване през 2001 г. на широка основа протича съгласуване на мненията между малцинствата и Централното статистическо управление с цел да бъде взета под внимание и гледната точка на двойната обвързаност на националните и етнически малцинства в страната. Укрепването на общественото доверие и подходящо зададените въпроси, да се надяваме, ще дадат възможност да си изградим точна представа за действителния брой на малцинствата.

Възрастовата характеристика на унгарското малцинствено население като цяло не е благоприятна, дори в съотношение със застаряващата тенденция на унгарското население.

Декларирането на националната идентичност показва различна динамика при отделните малцинства, силата и типа на тази принадлежност се променя при различните поколения и възрастови групи. При по-възрастното поколение етническата принадлежност се изразява

по-силно чрез майчиния език. Намаляването на населението, което владее майчиния си език отразява реално демографско явление – естественото намаляване на по-възрастното население, което счита диалекта за свой роден език, – а в същото време явление, свързано с промяната на съзнанието – например, асимилацията, настъпваща в резултат на големия брой смесени бракове. Нарастването на малцинственото население – както е в случая с уторяването на броя на немското малцинство – не се обяснява непременно с абсолютно количествено увеличаване, а по-скоро с обществените, стопански, политически промени и промените в съзнанието, в резултат на които се засили мотивацията за деклариране на националната принадлежност.

В повечето от малцинствените семейства традицията за предаване на родния език е прекъсната, унгарският език преобладава. Говорените от малцинствата различни диалекти не са в състояние да поддържат процеса на обновление, ето защо ролята им в обществената комуникация все повече намалява.

Повторното научаване на езика, разширяването на терена за използване на майчиния език може да бъде постигнато в резултат на промените в сферата на образованието. В изпълнение на закона за образованието през 1998 г. влязоха в сила Националната учебна програма, както и Насоките за малцинственото обучение. През същата година, във връзка с промените в управленческата структура, започна създаването на необходимите условия за осъществяването на реформата в малцинственото образование.

Унгарската образователна система трябва да дава в сферата на малцинственото образование, което е част от цялата система, всички онези услуги, които образованието осигурява като цяло. В същото време – с някои малки изключения – не е лесна задачата осигуряването им на майчин език, тъй като най-напред трябва да се създадат необходимите условия за изучаване на майчиния език и за опознаването на културата и историята на тези народностни групи.

Първостепенна задача на държавата е да осигури необходимите материални предпоставки за функционирането на учебните заведения. През първата половина на десетилетието в рамките на целевите програми бе финансирано подобряването на класните стаи за малцинственото обучение. През това десетилетие държавният бюджет осигури средства за изграждането на няколко дванадесеткласни училища с общежития, които имат републикански обхват (словашко, хърватско, сръбско, немско). Скоро ще бъде завършено строителството на румънското общежитие, а през

тази година започва строежа на българско обществение.

През изминалите две учебни години броят на децата, обучаваните в малцинствени училища, е представлявал през 1996/1997 – 5,3% от всички деца в Унгария на тази възраст, а през 1997/1998 е 5,5%. Броят на детските градини в цялата страна е намалял с 1% за периода 1992–1998, а на малцинствените детски градини се е увеличил с 8,2%. Броят на основните училища в страната е нараснал с 0,9%, а на малцинствените заведения се е увеличил с 8,6%. Още по-видим е скокът при средните училища, където при 20% увеличение за цялата страна, броят на малцинствените училища е нараснал с 166%. Подобни тенденции се забелязват и при броя на децата от детската градина и учениците от основните и средни училища, а именно при намаляване на броя на децата за цялата страна, броят на малцинствените деца се увеличава.

Тази средни данни обаче са измамни. Зад позитивната тенденция през последните десет години – с изключение на немците – прозират неблагоприятни процеси. Днес в 70% от малцинствените двуезични училища целевият език е немският, а останалите 30% обхващат словашките, хърватски, румънски, словенски и сръбски учебни заведения.

Специфична форма на малцинственото обучение представляват действащите извън образователната система, т.нар. неделни училища, които се организират и издържат от републиканските самоуправления, а финансирането им става чрез Министерството на образованието. Малцинствата, които поддържат „неделните училища“ полагат сериозни усилия да уеднаквят учебния материал, да разработят подробните стандарти на обучаваните предмети и, в съответствие с възможностите, като използват базата на дадено районно училище, да се включат в системата на образованието.

С въвеждането на нормативното финансиране във висшето образование, се влошиха условията за издръжката на малките специалности – на първо място тези на националните малцинства, – въпреки че финансовите разпоредби осигуриха допълнителни нормативи. Наред с възможностите за образование и следдипломна квалификация, които съществуват в Унгария, младежите от националните и етническите малцинства имат възможност да получат стипендия за цялостно или частично обучение в родината-майка, или за участие в квалификационни курсове по езика и методиката на обучение.

Що се отнася до промените, произтичащи от гражданското общество, бих казал, че през изтеклите години отбеляза напредък самоорганизирането и самоосъзнаването на малцинствата.

За практическата реализация на правото на събрания и сдружения, както и за високата степен на самоорганизираност говори нарастващият брой на различните малцинствени цивилни организации, клубове, състави.

Културните институции в селищата, в които живее и малцинствено население, са длъжни да задоволят културните потребности на малцинството. През изминалия период укрепна системата от самостоятелни малцинствени институции. Така например понастоящем Сръбското републиканско самоуправление обслужва задачите на републикански културен център. Появиха се създадените изключително за целите на културата институции като Българския културен институт и библиотека, циганския и немски културни домове, Републиканския цигански информационен и културен център, Украинския културен център, Арменския културен център, Дома на словашката култура, Словашкия културен и учебен център, Дом Ленау и т.н. създаването на част от културните домове беше подпомогнато от културното министерство.

В религиозния живот на унгарските национални и етнически малцинства значителна роля играе Унгарската католическа църква. Хърватското, полското и словенското малцинство са почти изцяло католически. По-голяма част от немците и част от словаците, както и живеещите в Отвъддунавските възвишения, също са римокатолици. Преобладаващата част от унгарските цигани са римокатолици, в областта на Саболч живее значителен брой униати, които построиха в Ходас собствен храм. Арменците имат отделен католически клир. Сред последователите на Унгарската евангелистка църква откриваме живеещите в южното Отвъддунавие немци и голямо количество словаци.

Българската, румънската и сръбската православна църква разполагат със самостоятелни църковни организации, административно са част от църковната система на страната-майка. В Будапеща се намира седалището на средно- и западноевропейския митрополит на Българската православна църква. Преди три години в село Белоянис бе изградена гръцка православна църква. Синодът на Румънската православна църква назначи първия епископ на Румънската православна църква на 21 февруари 1999 г. в град Гюла. Упражняването на религията на роден език е различно при различните малцинства и религии, хроническият недостиг на свещеници обаче създава трудности на много места.

От началото на 90-те години създадените постепенно от малцинствата малцинствени изследователски институти се наеха със задачата да проучват традициите, историята и на-

стоящото на малцинствата. Организационните им рамки са доста разнообразни, функционирането им се осигурява било от цивилни инициативи, било от републиканското самоуправление или е свързано с някой университет. Това разнообразие затруднява финансирането им. Първо бе създаден през 1989 г. Словашкият изследователски институт в Бекешчаба. Той бе последван от немската изследователска група в Пейч, както и Института по германистика при Будапещенския университет, който се нае със сериозни задачи в научния живот на немците. През 1993 г. бяха създадени Изследователският институт на румънците в Унгария, Хърватският изследователски институт в Пейч. Изследователският институт на българите в Унгария се издържа от Българското републиканско самоуправление, а Русинския изследователски институт е под егидата на дружеството. Наред със създадения през декември 1995 г. будапещенски Цигански изследователски институт, който понастоящем е подразделение на Републиканското циганско самоуправление, бе сформиран през март 1997 г. в Сексард Изследователски институт по ромология. През 1997 г. Полското републиканско малцинствено самоуправление създаде Музей и Архив на поляците в Унгария.

През изтеклите години все повече изкристализира фактът, че при реализирането на малцинствените права по места малцинствените самоуправления могат да станат истински партньори на селищните самоуправления, като компетентни и авторитетни представители на различни по същество интереси.

Броят на малцинствените самоуправления, създадени по време на изборите през 1994 и 1995 г. беше 822. През октомври 1988 г., след като някои от тях прекъснаха действието си, функционираха 738 малцинствени самоуправления. Една от причините за прекъсването на дейността на малцинствените самоуправления бе фактът, че избраните представители обикновено нямаха необходимия административен опит. Не по малко важен фактор бе и това, че сътрудничеството с кметовете и нотариусите на селищните самоуправления не рядко се сблъскваше със сериозни трудности.

Резултатите от малцинствените избори през октомври 1998 г. недвусмислено показват, че все по-широк кръг от гражданите осъзнават нуждата от системата на малцинствените самоуправления. При подадени 1554 инициативи след изборите се сформираха 1360 местни и 9 столични самоуправления в цялата страна. Това означава общо 65,5% увеличение в сравнение с първите избори за малцинствени самоуправления, т.е. 658 нови малцинствени самоуправления бяха създадени на такива места, където след предишните избори не е

имало самоуправление на съответното малцинство.

В най-голяма степен се увеличи броя на циганските малцинствени самоуправления, ала значително увеличение на броя има при немските, словашките, хърватските самоуправления. Броят на българските самоуправления се утрои, а на полските се удвои. Отделно внимание заслужават този тип самоуправления, които са едновременно селищни и малцинствени. Статутът на селищното малцинствено самоуправление дава правата на териториалната автономия, създавайки възможност за най-ефективно реализиране на малцинствените права. В сравнение с предишния цикъл, когато бяха създадени 46 малцинствени селищни самоуправления, броят им след изборите от октомври 1998 г. нарастна на 63. В най-голяма степен от тази възможност се възползваха немското и хърватското малцинство.

По време на изборите за местни малцинствени самоуправления бяха наблюдавани злоупотреби, изчислявани на 2 процента, свързани с липсата на подходяща регистрация и свободен избор на идентитет, в резултат на които в малцинствените самоуправления попаднаха представители, които местните общности не познават, тъй като преди това не са вземали участие в живота на общността. Това явление бе най-тревно в кръга на румънското малцинство, където около 40% от електорите се състои от такива представители. Поради неявяването им на изборното събрание, както на първия, така и на втория тур, то бе обявено за невалидно. От 13 малцинства 12 създадоха републикански малцинствени самоуправления.

През есента на 1998 г. в Унгария бяха избрани около 50 кмета, които участваха в изборите като представители на съответното малцинство. Немското малцинство има 30, хърватите и словаците по 8, а циганите и немците по 1 кмет. Общо 653 представители от 8 малцинства имат малцинствен мандат в селищните самоуправления.

В хода на функционирането на малцинствените самоуправления, възникналите на регионално ниво проблеми, поставиха въпроса за необходимостта на средните звена: *областните самоуправления*. Тази необходимост бе най-напред сигнализирана от циганското и немското малцинство, тъй като в определени региони на страната, независимо от голямата разпръснатост, малцинствата са съсредоточени в по-голям брой, а в много от селищата са мнозинство. Функциониращите на територията на дадена област малцинствени самоуправления, по инициатива, идваща отдолу, създадоха областни обединения. Републиканските малцинствени самоуправления поддържат и свои областни представителства.

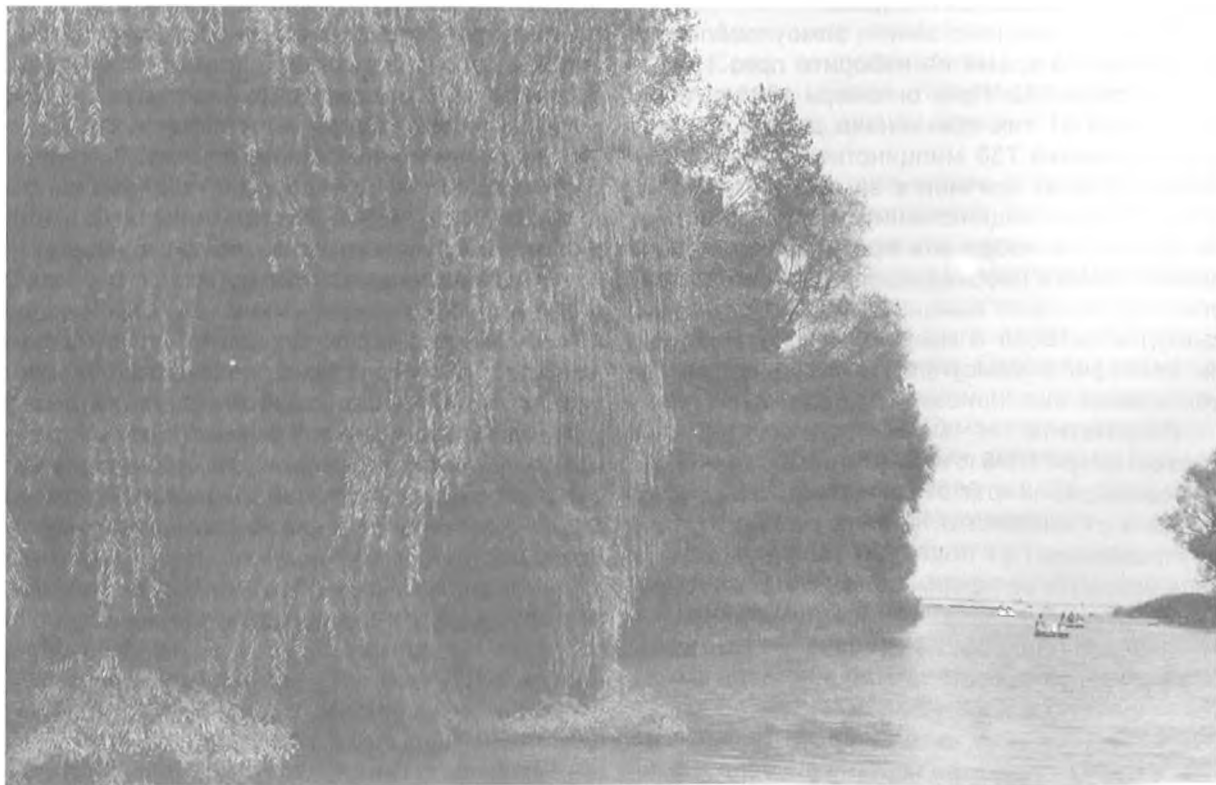
През изминалите пет години системата на малцинствените самоуправления доказва недвусмислено правото си на съществуване. Системата е функционална форма за ефективна защита на интересите и осигурява широкото участие на малцинствата в засягащите ги въпроси от местен и републикански характер. При разработването на възловите въпроси, свързани с промяната на закона, в същото време трябва да се вземе под внимание опита на местните и републикански самоуправления, и особено случаите на дисфункция при изборите от октомври 1998 г. Наред с ограничаването на възможностите за злоупотреба на закона, трябва да се създадат условията, при широка подкрепа от страна на обществеността, в образуваните самоуправления да бъдат избирани подходящи за малцинственото представителство, авторитетни личности.

В интерес на усъвършенстването на системата на малцинствените самоуправления е необходимо да се уточнят сферите на действие на малцинствените и селищните самоуправления, освен сътрудничеството със селищните самоуправления, трябва да се укрепят връзките между местните и републиканските малцинствени самоуправления. Трябва да се преразгледа системата на финансиране на малцинствените самоуправления. За да се изгради планирано функциониране по определени програми, трябва да се разгледа целесъобразността на програмното субсидиране на опреде-

лени задачи, което да допълва базисното финансиране. С цел укрепване на културната автономия трябва да се подпомогне създаването на институции на малцинствените самоуправления или намеренията им да станат стопани на вече съществуващи институции, като се създадат професионалните и финансови условия за това. Трябва да се допълнят разпоредбите, отнасящи се до стопанисването в местните малцинствени самоуправления, да се създаде надзорния орган за законното функциониране на републиканските малцинствени самоуправления.

За подготовка на промяната на закона за малцинствата Комисията за човешки, малцинствени и религиозни права при парламента създаде специална временна подкомисия. В работата по кодифицирането и обобщаването, по молба на Комисията, участие взема и Управлението за национални и етнически малцинства.

За правителството столетното културно многообразие на страната е от особена ценност. Съзнателното опазване на културата на малцинствата не е просто задача, произтичаща от международните задължения на страната ни, а дългосрочен национален интерес. Ето защо то подпомага укрепването на идентичността на малцинствените групи, усъвършенстването на системата на малцинствените самоуправления, осъществяването на малцинствената културна автономия.

„Една единствена – досега непубликувана – грамота информира за това, че някога недалече от средновековната столица на Унгария са живяли българи: дипломата на крал Янош от 3 април 1538 г., написана на пергамент и заверена с висящ на червено-бяло-зелена копринена лента напукан печат, даваща привилегии на всички българи, живущи в кралското имение на остров Рошд (днес Сент-ендренски остров). В съответствие с практиката на кралската канцелария при грамоти от такъв характер тя обаче споменава не само една година, а изрежда и предишни в течение на повече от столетие – 1428, 1458, 1491 и 1517. При първия случай, на 30 декември 1428 г. крал Сигизмунд Люксембургски е осигурил освобождаване от данъци на българите от остров Рошд, които след това последователно получават признание за тази своя привилегия, потвърждават я с подписите на възкачили се на престола през 1458 г. крал Матяш, сетне на крал Уласло II, респективно на крал Лайош II, при последните двама през втората година от коронаването им“.

Елемер Маюс (1965)

„Сетне все пак по-рационално и по-привлекателно нещо е да се учи, за да може синът на българския земеделец или занаятчия да стане кмет, прокурор, съдия и прочее на такъв интелигентен град, какъвто е Темешвар, и така да се ползва от всички сгодни предимства на културата...“

Геза Цирбус (1913)*

Двата – използвани като мото – цитата са своеобразен компас на двупосочния замисъл на настоящото изследване. Първият недвусмислено сочи и доказва, че общественото самоустройство, както и съпътстващите го духовно и религиозно на българите в Унгария не е започнало нито през 1994 г. с избирането на първите самоуправления, нито през 1914 г., когато бива основано Дружеството на българите в Унгария, а с пет и половина столетия по-рано и в нашето съвремие вече формираните, непрекъснато обогатяващи се традиции се разгръщат, изпълват се с ново съдържание. Защото дадените за пръв път през 1428 г. кралски привилегии са резултат на една такава организирана борба – в рамките на тогавашната обстановка и въз-

можности – за самоустройство, която и по-късно ще продължи и носи успехи. Всичко това е станало само три десетилетия след поробването на България от Османската империя и две по-късно от кървавото потушаване на въстанието на **Константин и Фружин** (1408). Явлението не е ранно, тъй като прокудените от ро-

дината им и по принуда потърсили спасение в Унгария, а сетне и заселили се там българи, са съзнавали, че възможности за завръщане няма, но те е трябвало да запазят националното си съзнание и принадлежност. Налагало се е да се установят трайно в новия им дом, за успеха на което свидетелства вто-

рият цитат. Думите си **Геза Цирбус** адресира до онзи **Карой Телбиз**, който след като завършва право и прекарва няколко години във Франция, на тридесет години става главен прокурор на град Темешвар¹, а една година по-късно бива избран за кмет и в течение на три десетилетия, до 1914 г. е преизбиран. Сред потомците на българите в Унгария той далече не е единствен подобен пример – могат да се споменат членове от малко или повече известните семейства **Парчевич**, **Пеячевич**, **Княжевич** и и други, отличени с благороднически титли фамилии, какъвто например е **Марко Пеячевич**, бил главен губернатор на окръг Серем между 1751 и 1772 г., същата длъжност в окръг Верьоце е изпълнявал **Йосиф Пеячевич** (1770–1778), двама значително по-късни потомци, в чиито жили вече е текла и хърватска кръв, **Петър** (бил преди това губернатор и кралски наместник на няколко окръга) и **Тивадар** са били министри. Като подгубернатори са работили **Яков Бибиш**, **Георги Станиславович** и др., **Никола Станиславов(вич)** е епископ на църковния окръг Чанад, а **Андрей Княжевич** на Калочанския (унгарците го познават като **Антал Йожеф Кнезевич**, настоятелски председател на катедрала и ватикански нотариус). Нека по-нататъшното изреждане и на други имена отстъпи място на един твърде характерен пример за духовното самоустройство на българите в Унгария – през 1643 г. в Крашовар вече е функционирало българско католическо училище.

Основа и отправна точка на споменатото

*От април 1999 г. свързаните с българите в Унгария свои изследвания авторът продължава със спонсорството на Фондацията за националните и етнически малцинства, тази статия е част от готвеща се цялостна монография.

¹Навсякъде в текста селищата фигурират с унгарските им названия, на идентификацията на онези, които след Трианонския мирен договор от 4 юни 1920 г. са предадени на съседните държави, служи дадената по-долу таблица.

самоустройство е българското присъствие в Унгария, имащо единадесетвековно минало с начало в прехода между VIII и IX в., което успоредно с всичко друго ще предопредели посоката на първата и втората преселническа вълна. Преселниците от първата и втората вълна са повечето католици с вече изградени религиозни институции и училища, разполагат с три францискански манастира, висша католическа духовна академия и пр. Пристигащите през втората половина на миналия век в Унгария българи – с твърде малко изключения – изповядват източноправославната вяра.

Третата българска преселническа вълна започва през април 1865 г. с пристигането на първите пет български градинари и през първата половина на 40-те години на нашето столетие загубва масовия си характер, но тя е последвана – до наши дни – от около още 2 хиляди български преселници.

Въз основа на досегашните ми данни може да се състави таблица на онези 163 селища, в които масово са били заселвани българи. В случая става дума за заселвания, предизвикани от конкретни исторически събития, засягащи поне 10 български семейства и затова качествими като масови. Извън тях в Унгария за по-кратко или по-продължително време, а и постоянно са живяли и работили пристигнали по друго време българи, преди всичко търговци, характерът на пребиваването им в страната се е предопределял на първо място от интересите и дейността им.

От таблицата ясно се вижда, че българите в Унгария почти веднага след пристигането си започват да изграждат институциите на собствения си обществен, духовен и религиозен живот, а успоредно с това в рамките на администрацията на една чужда държава (доколкото може да се окачестви като такава страната, която ги е приютила) – чрез свободни и демократични избори и в рамките на дадените възможности – са формирали управлението си. В изброените 163 селища са функционирали или и днес функционират 1 католическа духовна академия, 16 основни училища или прогимназии, както и едно средно училище, 2 училищни настоятелства, 4 фондации за подкрепа на даровити деца, 11 църкви, от които 9 католически и 2 източноправославни, 1 католически и 1 източноправославен параклис, 3 източноправославни църковни общини, една францисканска провинция, 4 францискански манастира, 6 католически метоха, 3 дружества (имало е и четвърто, основано от български търговци в Пеща и нейните околности през 1853 г., но то е било

осъдено на „еднодневен“ живот поради честите пътувания на основателите му), 3 общини, два помирителни съвета, един смесен духовен съвет (занимавал се е не само с църковни въпроси), едно настоятелство за управление на българското имущество, а още – съгласно разпоредбите на Закон № LXXVII за правата на националните и етническите малцинства в Унгария и проведените избори – работят едно републиканско и 8 местни (градски или районни) самоуправления. Наред с това, не по-малко е важно, че споменатите вековни традиции непрекъснато се обновяват, обогатяват се с такива форми, чиято приоритетна цел не може да бъде друга, освен да се отговори колкото се може по-добре на изискванията на времето и с това да служи и съхранява интересите на българите в Унгария.

В общественото, духовно и религиозно самоустройство на българите в Унгария може би най-важен е двустранният извод, който може да се направи от ранното създаване на фондации (1712, 1744, 1750, 1774) и тяхната приемственост. На първо място този факт бележи, че **българските преселници са се стремили да осъществяват всичко със собствените си сили**, главно от даренията на съотчествениците си, и това е играло особено голяма и определяща роля при третата преселническа вълна. По този начин столетия наред се е градила институционната им система, безспорно съхраняваща, правеща трайни националното съзнание и принадлежност, така се е осигурявало предаването на традициите от поколение на поколение и се забавяла неизбежната асимилация.

Още при първата преселническа вълна общественото самоустройство на българите в Унгария тясно се свързва с религиозното – унгарският крал Людовик I Анжуйски – виждайки преследването на обрнатите от него в католическата вяра българи – през 1365 г. започва тяхното преселване в унгарските погранични области, където по свидетелството на някои данни те са около шест хиляди, постъпват на военна служба за охрана на границата. Този факт е важен, тъй като войниците от граничната стража са получавали земя в размерите на един т. нар. крепостнически парцел³, не са били подвластни на феодалите, в мирно време са плащали на краля само една трета от данъците, по време на война са били освобождавани и от тях, т.е. имали са сравнително широки права за епохата. Със

³ В случая най-съществени са размерите на т. нар. крепостнически парцел. Обикновено е бил от две части: 250-300 дка орна земя и 30-60 дка ливади. Отклоненията в големината са се определяли от качеството на почвата, гъстотата на населението в дадения регион и средствата за обработка.

споменатото даване на първите кралски привилегии на българите от остров Рошд, днес Сентендренски, от **унгарския крал и немски император Сигизмунд Люксембургски**, на 30 декември 1428 г. се слага началото на разграничаването между общественото и религиозното самоустройство, макар тази връзка да не е прекъсната изцяло и в наши дни. Пристигналият с първата и втората преселническа вълна в Унгария българи в течение на 314 години в осем случая са получавали кралски привилегии (1428, 1458, 1491, 1517, 1538, 1700, 1714, 1742), от тях несъмнено подчертано значение имат грамотите на **крал Леополд I** от 1700 г. и

на **Карой III** (в българската историография Карл IV Хабсбургски) от 1714 г. Първата точка и на двете дипломи фиксира, че българските бежанци са подвластни единствено на императорската канцелария, т.е. те са под патронажа и защитата на поредния император, независими от феодалите и то в епоха, когато по-голямата част от населението е закрепостено. Последното е определяло **свободния юридически статут на българите в Унгария** и се е явявало основа за даване на нови привилегии. Заедно с освобождаване от военна служба и данъци и правото за свободна търговия **българските колонии в Дева и Алвинц са**

Селище	Година на заселване	Институции
Алвинц (<i>Р.: Винцу де Йос</i>)	1701, 1711	• община, католическа духовна академия, францискански манастир, църква, 3 фондации, съд, настоятелство за управление на българско имущество
Алшонеймеди	1880	
Арад (<i>Р.: Арад</i>)	1737	
Бач (<i>Ю.: Бач</i>)	след 1688 г.	
Барацхаза (<i>Р.: Бърътеаз</i>)	1688, 1737	
Бейгкладова (<i>Р.: Кладова</i>)	след 1688 г.	
Бейкашмедер (днес III район на Будапеща)	1865	
Бейкейшчаба	1876	
Беретьоуфалу	1876	
Бихар (<i>Р.: Бихария</i>)	около 1890 г.	
Бихарсентянош (<i>Р.: Сънтелец</i>)	около 1890 г.	• училище, църква, метох
Бихарфенвеш (<i>Р.: Бръдет</i>)	около 1890 г.	
Бирда (<i>Р.: Бирда</i>)	след 1737 г.	
Бока (<i>Ю.: Бока</i>)	1688	
Болгартелеп (<i>Р.: Колония Булгаръ</i>)	1690	
Бонгард (<i>Р.: Бунгард</i>)	1268-1270	
Бонхад	1890	
Брад (<i>Р.: Брад</i>)	1737	
Брашо (<i>Р.: Брашов</i>)	1701	
Брашов – квартал „Болгарсьог“ („Български остров“)	преди 1292 г., 1701	• училище
Будакалас	1876	
Будапеща	1865	
Валкан (<i>Р.: Вълкани</i>)	1737	
Вейгвар (<i>Р.: Тормац</i>)	след 1690 г.	
Вермеш (<i>Р.: Вермеш</i>)	след 1690 г.	
Вершец (<i>Ю.: Вршец</i>)	след 1690 г.	
Визакна (<i>Р.: Окна Сибиулни</i>)	1737	
Вилан	1878	
Винга (<i>Р.: Винга</i>)	1701, 1711	• дружество, помирителен съвет, смесен духовен съвет, църква, църковна (и училищна) община, училищно настоятелство, училище (от 1918 г. от 1922 г., прогимназия, от 1981 г. средно), републиканско, столично и районни самоуправления
Герлище (<i>Р.: Гърлище</i>)	1737	
Дебрецен	около 1690 г., 1876	
Дев (<i>Р.: Дева</i>)	1711	
Дента (<i>Р.: Дента</i>)	1737	
Дорог	1875	
Дунабогдан	1876	
Дунакеси	1876	
Дунафьолдвар	1880	
Дунахарасти	1870	• община, църква, училище
Дьома	1890	
Дьондьош	1880	
Дьор	след 1890, 1910	
Дюла	1876	
Дюлафехейрвар (<i>Р.: Алба Юлия</i>)	1711, 1737	
Егер	след 1890 г.	
Енч (<i>Сассенч</i>) (<i>Р.: Енчиу</i>)	1701	• училище, църква, метох, францискански манастир
Ержибетлак (<i>Ю.: Ялшовец</i>)	около 1737 г.	
Есейк (<i>Ю.: Осиек</i>)	1689, 1870	

Селище	Година на заселване	Институции
Естергом	след 1890 г.	
Ечка (Ю.: Ечка)	1689	
Жупа (Р.: Юпа)	след 1365 г.	
Заранд (Р.: Зъранд)	след 1701 г.	
Зугло (днес XIV район на Будапеща)	1868	
Избище (Ю.: Избище)	1690	
Изгар (Ю.: Изгар)	1690	
Итварнок (Ю.: Банатски Двор)	около 1737 г.	
Калодва (Р.: Кладова)	1690	
Канак (Ю.: Конак)	1690	• училище, метох
Капосташмедер (днес IV район на Будапеща)	1865	
Капошвар	1876	
Караншебеш (Р.: Карансебеш)	след 1365 г., след 1701 г	• училище, църква, францискански манастир
Карачонфалва (Р.: Кръкуинел)	1701, 1737	
Кеве (Ю.: Ковин)	1365, 1396, 1737	
Кевермеш	след 1690 г., 1910	
Кеделто (Рафник, Равник, Р.: Рафник)	след 1701 г.	
Кестхей	след 1880 г.	
Кечкемейт	1876	
Кирайкеде (Р.: Тирол)	1744	
Кишкрашо (Р.: Лупак)	след 1365 г., 1737, 1744	
Кишкунфайледхаза	1876	
Кишсебен (Сл.: Сабинов)	след 1690 г., 1744	
Кишсерд (Ю.: Мало Средище)	1701, 1737	
Кишчергед (Болгарчергед, Р.: Кергизел)	1268-1270, около 1366 г.	
Коложвар (Р.: Клуж-Напока)	около 1700 г., 1737, 1744	
Кьорьошбания (Р.: Байа де Криш)	след 1690 г.	• метох, църква, училище
Кьорьошберейн (Темешберейн, Р.: Берини)	след 1690 г.	
Крашоалмаш (Р.: Ябълча)	1396, 1700	
Крашовар (Р.: Карашова)	след 1365 г., 1396, след 1690 г.	• църква, училище
Крашочьоргьо (Р.: Клокотичи)	1701, 1744	
Либанфалва (Р.: Ибънешчи)	след 1701 г.	
Липа (Р.: Липова)	след 1365 г., 1426-1428, 1737	
Ловрин (Лоранд, Лорант, Р.: Ловрин)	1700, 1737	
Лорейв	след 1870 г.	
Лугош (Р.: Лугож)	след 1365 г., 1737, 1744	
Лукачфалва (Ю.: Лукино Село)	1690, 1737	• училище
Мадярапаца (Р.: Опатиа)	след 1690 г.	
Максонди-пуста (имение на Фружин, сега в Липова, Румъния)	след 1396 г., 1426-1428	
Мацедония (Р.: Македония)	след 1690 г.	
Мишколц	1876	• дружество, помирителен съвет, църква, църковна община, училище, самоуправление
Модош (Юл: Яша Томич)	1701, 1737	
Мохач	1875-1876	
Надбечкерек (Ю.: Зренянин)	1875	
Надварад (Р.: Орадеа)	около 1700 г., 1737	
Надканижа	1910	
Надкарройфалва (Ю.: Банатски Карловац)	след 1700 г.	
Надкикинда (Ю.: Кикинда)	около 1870 г.	
Надсебен (Р.: Сибиу)	около 1700 г., 1744	
Надсеред (Ю.: Велико Средище)	след 1365 г.	
Надтетен (днес в XX район на Будапеща)	1870	
Надчергед (Р.: Чергид)	1268-1270, около 1366 г.	
Нермейд (Р.: Нермед)	1737	
Ниредхаза	след 1876 г.	
Обешеньо (Стар Бешенов) (Р.: Дудеши Веки)	след 1365 г., между 1690 и 1737 г.	• училище, църква
Озд	1875-1876	
Олец (Ю.: Стари Лец)	след 1690 г.	

Селище	Година на заселване	Институции
Омор (Р.: Ровница Маре)	след 1690 г.	
Орошхаза	1876	
Пейч	1691-1725, 1870	• дружество, параклис, църковна община,
Перецен (Р.: Присиан)	след 1690 г.	училище, самоуправление
Перецто (Сл.: Петроча)	след 1690 г.	
Пещсентержибет (днес XX район на Будапеща)	1865	
Пещсентимре (днес в XVIII район на Будапеща)	1865	
Радна (Р.: Родна)	след 1700 г., 1737	
Ракошпалота (днес XV район на Будапеща)	след 1876 г	
Рейкаш (Р.: Рекаш)	1737	
Римник (Р.: Римник)	след 1688 г.	
Рожачюр (Р.: Фонау)	1268-1270, около 1366 г.	
Сабадка (Ю.: Суботица)	след 1690 г., около 1870 г.	
Санад (Ю.: Санад)	около 1700 г., 1737	
Сарваш	1876	
Сегвар	1875	
Сегед	1876, 1910	
Сейкейневе (Ю.: Скореновац)	след 1365 г., 1700-1737	
Сексард	след 1880 г.	
Сентендре	преди 1426 г., след 1690 г.	
Сентеш	1876	
Сенткатолнадорна (Р.: Каталина-Дорна)	след 1700 г	
Сентльоринц	1870	
Сигетвар	1875	
Сигетсентмиклош	след 1865 г	
Синице (Р.: Свиница)	след 1700 г.	
Слатина (Р.: Слатина-Тимиш)	1690, 1737	метох
Солнок	след 1880 г.	
Сомбатхей	1890, 1910	
Сьольошудварнок (Ю.: Банатски Душановац)	1737	
Таполца	след 1890 г.	
Тата (Татаварош)	1885	
Татабана	след 1900 г	
Темешвар (Р.: Тимишоара)	след 1365 г , след 1700 г.	
Темешсентмиклош	1744	
Торнталалмаш (Ю.: Ябука)	1718	
Тьовиш (Р.: Теиуш)	след 1690 г.	
Тьокьол	1868	
Уйвидейк (Ю.: Нови Сад)	след 1690 г , около 1870 г	
Уйпещ (днес IV район на Будапеща)	след 1865 г.	
Фехейрвиз (Р.: Ръу Алб)	около 1837 г.	
Фехейрто (Сл.: Хриньова)	около 1837 г.	
Фот	1865	
Халастелек	1876	• самоуправление
Хатсег (Р.: Хацег)	след 1365 г.	
Хомоксил (Ю.: Улма)	1737	
Цеглейд	1890	
Чак (Р.: Циакова)	1690	
Чебзе (Р.: Цебза)	1690	
Чонград	1876, 1910	
Шандоредхаза (Ю.: Иваново)	след 1690 г.	• метох, училище
Шандорфалва	1875	
Шебеш (Р.: Себеш)	след 1365 г.	
Шейош	1737	
Шиофок	след 1902 г	
Шорокшар (днес XXIII район на Будапеща)	1865	
Шошд (Р.: Шошдеа) ²	след 1690 г.	

² Това е първата публикация на подобна, съставена максимално пълно за момента таблица; съкращенията са: Р – Румъния, Сл. – Словакия, Ю. – Югославия. Досегашните изследвания за българските преселници в историческите и днешните унгарски земи от една страна засягат само отделни и далече не всички въпроси и периоди от темата, а от друга обикновено споменават не повече от една трета от тук изброените селища. Естествено, предстоящото довършване на събирането на извори може да доведе до допълнения в таблицата.

могли да учредят автономната си общинска администрация, имаща широки прерогативи като избор и назначаване на съдии, които са допринесли и за нарастването на политическата тежест на българите в унгарското общество. И в това отношение може да се констатира континуитет между първата и втората преселническа вълна, пристигащите с третата българи – както е известно – не са се ползвали с каквито и да е привилегии, не са могли и да получават такива, тъй като поради промененото обществено и икономическо устройство след 1865 г. те не са били и необходими. Тези българи – със собствени сили и изхождайки от ежедневието си опит – започват да изграждат институциите на самоустройството си, дружества, съдилища, съвети и др., чиято дейност е толкова успешна, че за унгарските власти е оставало само да регистрират българите и да дават разрешения за пребиваване; най-добър пример в това отношение е подписаната на 18 (по нов стил на 31) май 1911 г. консулска спогодба между България и Австро-Унгария, останала валидна чак до 1958 г., независимо от вече практическата неприложимост на отделни нейни членове. **По време на избухването на втората световна война българските колонии в Будапеща, Мишколц и Пейч вече са разполагали с напълно изградена система за обществено и административно самоустройство**, в нея старите традиции оживяват, разширяват се и се обогатяват. В края на 40-те години, след 1948 г., когато както в България, така и в Унгария т. нар. коалиционен период бива заменен с еднопартийната система и на дневен ред е постепенното въвеждане на тоталитарната диктатура, общественото, духовно и религиозно самоустройство на българите в Унгария и неговите институции са осъдени на упадък, станал цялостен изключително по политически причини след десет години, когато на 15 септември 1957 г. е обявена и влиза в законна сила българо-унгарската конвенция за ликвидиране на двойното гражданство, с което се осъществяват и утвърждават **безпощадно тесните рамки на тоталитарен административен и политически контрол върху живеещите в другата страна българи и унгарци**. На тази база един щатен референт от бившия съвет в IX район на Будапеща месечно е пращал докладите си за дейността на Дружеството на българите в Унгария, един от тях информира, че неговият председател **Тодор Киров**, по професия градинар, поради броя на работещите при него надничари, е обявен за кулак, такава участ сполетява още около 530 други български градинари. Този факт – заедно с политическата мотивация – има и друго важно значение, защото с това е пресечен най-важният из-

вор за дарения, дотогава представляващи сигурна материална опора за дейността на българските институции. В този процес „участие взимат“ и институциите на българската държава, „втория фронт“ те откриват на 21 март 1946 г., когато **генерал-майорът от българските военновъздушни сили Михаил Матеев** официално се представя в унгарското Министерство на външните работи като ръководител на Българската репатриционна служба в Унгария, получила помещения в сградата на българската легация (дипломатическите отношения са възстановени едва през следващата година). Последната има една единствена задача – да репатрира колкото се може повече от живеещите и работещите в Унгария българи и това особено строго се е отнасяло до младежите (мнозина от тях родени вече в Унгария!), тъй като е трябвало да отбиват и редовната си военна служба. Въпреки помощта на функциониращия без разрешение на унгарските власти, с други думи нелегално, Български антифашистки комитет, общата акция завършва с катастрофален неуспех. Сетне постепенно **ролята на самоуправлението е иззета от „ежедневните заповеди“ на онази легация** (посолство от 1 март 1954 г.), която **„класира“ българите в Унгария не като родолюбци, а като родоотстъпници**.

Повратната точка закономерно последва след промяната от 1989 г. и първите свободни избори. Както споменах на базата на Закон № LXXVII за правата на националните и етнически малцинства в Унгария **българите в Унгария още през 1994 г. избраха първите си самоуправления**, твърде деен и достоен те хен помощник е **Дружеството на българите в Унгария**, което през 1992 г. – възкресявайки най-добрите традиции на миналото, освобождавайки се от наложените му през четири и половина десетилетия политически и идеологически букаи – прие нов устав, възвърна наново старото си име.

Началото на **духовното самоустройство на третата преселническа вълна** се бележи от две събития – на 27 май 1916 г. българите в Унгария учредяват православната си църковна община, след което се обръщат с молба към Будапещенския столичен съвет да разреши функционирането на **българско училище в Будапеща**. С решение № 126.176 от 4 декември 1917 г. разрешението е дадено, на разположение на българската колония са представена една класна стая и гимнастическия салон в общинското занаятчийско училище на ул. „Лоняи“ № 4, където учебните занятия започват на 25 февруари 1918 г. Функционира като основно училище, а когато през учебната 1922/1923 г. директорът **Константин Спиров** – чрез бъл-

гарската легация в Будапеща – подава молба до унгарските власти за наемане на две класни стаи на ул. „Попнъовелде“ № 6, където училището се премества, информира столичния съвет, че се открива и прогимназия, т.е. училището става седмоласно (I-IV + I-III). В унгарската образователна система това се въвежда значително по-късно, през 1941 г., когато въз основа на закононаредба № XX/1940 се извършва реформата на т. нар. народни основни училища. На 11 февруари 1925 г. в доклада си до министъра на външните работи и изповеданията **Христо Калфов** тогавашният български пълномощен министър в Будапеща **Тодор Н. Павлов** съобщава: през април 1924 г. е открито българско училище и в Мишколц, на първо време като основно и филиал на будапещенското. В тази връзка е интересно, че до 1936 г. то функционира като частно, представя за него ни дава писмо № 23.333-3-V на българското Министерство на външните работи и изповеданията от 10 октомври с. г.: *Министерството моли Легацията да изкаже неговите големи благодарности на г.г. **Юрдан Маринов** и **Минчо Михов**, живущи в гр. Мишколц, Унгария за високопатриотичния им жест – да отпуснат без наем помещение за българската църква и българското училище в същия град. Само при подобни щедри подпомагания ще може да преуспее българското народно дело в чужбина*. След учредяването на българската църковна община „Свети Иван Рилски“ в гр. Пейч, назначеният там легационен свещеник **д-р Стефан Вълчев** открива неделно училище, където преподава български език и литература, българска история и география, вероучение и с това полага основите и създава традиции за българско училище там, открито през учебната 1954/1955 година. След пет години „мрежата“ на нашите училища в Унгария отново е разширена. Въз основа на Първия виенски арбитраж от 2 ноември 1938 г. Унгария получава обратно Фелвдейк⁴, където в големите промишлени селища живеят и работят много българи, които след промяната се присъединяват към българската източноправославна енория и дружество в Мишколц. През следващата година в Каша (днес Кошице в Словакия) е открито българското основно училище също като филиал на будапещенското. Краткият обзор на **българските училища в Унгария** е важен, тъй като те – **заедно с църквата – се превръщат в център на духовния живот на българите в Унгария**. Така например през учебната 1941/1942 година в будапещенското българско училище се открива един т. нар. народен университет. Всеки изнесен там доклад се е придружавал от литературно-музикалната

програма на учениците, последвана от български народни танци. Едно не успяват да осъществят българите в Унгария – постройката на собствено училище, чиито планове са били и готови. Причините следва да се търсят в икономическата криза на 30-те години, сетне в избухването на Втората световна война.

В периода между двете световни войни сред българите в Унгария се констатира **едно изключително интересно явление**, именно по това време **завършва тяхното цялостно професионално и културно диференциране**, стига се до **коренна промяна в социалния и духовен облик на българската национална малцинствена общност**, тъй като третата преселническа вълна започва като градинарска и запазва този свой характер до началото на Първата световна война. В това отношение може да се даде пример, който сам по себе си е повече от убедителен. На 28 декември 1939 г. българската колония в Пейч под ръководство на тамошния **легационен свещеник д-р Стефан Вълчев** учредява **Трансдунавското културно дружество на българите в Унгария**, съставът на организационния му комитет е следният: 1 свещеник, 1 лектор в университета, 11 студенти, 3 хлебари, градинарите са само шест. С други думи – от второто поколение на третата преселническа вълна все повече и повече младежи продължават образованието си и така от една страна по-добре намират своето място в унгарското общество, а от друга – извършват много по-ползотворна дейност в системата от институциите на българите в Унгария. Наред с казаното, споменатото явление създава всички необходими предпоставки за формираното в нашето съвремие българско духовно самоустройство.

Получилите висшето си образование в Унгария, а сетне установили се в нея българи условно могат да се окачествят като една по-малобройна, но вече четвърта преселническа вълна, продължаваща и в наши дни. Явлението има своето важно значение в две посоки – все по-голяма част от българската интелигенция беше и е в състояние да разширява участието си в ежедневието живот както на българите в Унгария, така и в унгарското общество, нейната ръководна роля бързо расте. Всичко това обаче получи зелена улица и истински перспективи едва след промените от 1989 г.

Религиозното си самоустройство българите в Унгария осъществяват в рамките на две църкви – на римокатолическата и

⁴ В български превод „Горна провинция“, от 1920 до 1938 г., сетне от 1947 г. в Южна Словакия.

източноправославната. Българските преселници от първата и втората вълна са били католици и с дадените им кралски привилегии те са разгърнали религиозното си самоустройство, изградили за неговата система от институции. След жстокото потушаване на Чипровското въстание малкото българи, изповядващи източноправославната вяра не са имали друг избор, освен този да се присъединят към сръбската православна църква, единствено имаща разрешение за дейност в тогавашна Унгария. Промяната настъпва с пристигането на третата преселническа вълна, в нея българите без изключение са източноправославни. Трябвало е обаче да се чака 40 години, на 27 май 1916 г. будапещенската българска колония учредява своята църковна община, а на 24 май 1918 г. освещава параклиса „Св. Св. Кирил и Методий“. След установяването на дипломатическите отношения на 9 август 1920 г. между България и излязлата вече от Хабсбургската монархия Унгария, в трите български колонии, в Будапеща, Мишколц и Пейч биват командировани легационни свещеници, четири години по-късно отваря вратите си и църквата в Мишколц. Българската православна църква „Св. Св. Кирил и Методий“ в Будапеща – от дарения – е построена за една година, основният камък се полага на 24 май 1931 г., и през следващата година на същия ден в нея прозвучава първата литургия. Будапещенският пример е последван и от колонията в Пейч: през 1933 г. е учредена

църковната община „Свети Иван Рилски“, получила безвъзмездно от кмета **Андор Нендт-вих** партерен апартамент на ул. „Фиуме“ № 33 (днес „Петьофи“ № 61), където открива функциониращ и днес параклис. След десетилетие и половина, на 25 февруари 1948 г. в България със закон църквата е отделена от държавата, започва нейното интензивно „изсушаване“, по тази причина за последен път трима свещеници от България пристигат през януари 1949 г. (понастоящем в Унгария българският свещенослужител е един).

Трудно биха могли да се изброят промените след смяната на режима в общественото, духовното и религиозното самоустройство на българите в Унгария, успоредно с това бъдещето би могло да се оприличи с едно уравнение с много неизвестни, които следва да бъдат намерени. „Логаритмичната линия“ за първите изчисления е дадена – от едната страна е растящата и обогатяваща се българска интелигенция, играеща все по-голяма роля и в унгарското общество, а от другата – даденият юридически малцинствен статут на живеещите в Унгария около 5-6 хиляди българи, осигуряващите го законоразпоредби. Тези две неща – заедно с по-нататъшното развитие на вековните традиции – предопределят формирането на новия облик на българите в Унгария пред прага на XXI век, служат като компас по пътя, водещ към утрешния ден.

Арена

Страхът се пробужда в клетката на гладен лъв. Едно всевиждащо око се отваря и дивият звяр умира.

Клетката изчезва и от нищото се появява фигурата на Арлекино.

Публиката нахлува на арената.

Арлекино се оглежда на всички страни и безцветните сънища придобиват достъпна за окото форма. Очите поглъщат и унищожават всичко диво и чуждо. Страх и неволи, омразни тайни и клаустрофобни петна от срам – всичко лошо се заличава.

Маската пада от лицето на Смъртта.

Само Арлекино поглежда натат.

Триптих

Утеха (1) Истината, източник на всички несполуки, почива някъде накрая на света, затворена в кристално огледало, осветено от божията светлина. Всеки може да се огледа в него, денем идват праведниците, доверчивите и самоуверените, нощем несигурните, вечно съмняващите се и страхливците. Никой не умира, преди да погледне в дъното на кладенеца, без да отиде до отвъдното, понесен от неразгадаем сън или от катафалка.

Утеха (2) „Memento mori!- казва на палача осъденият на смърт. – Ще се срещнем пак.”

Утеха (3) „Умрях.”

Ехо

Един ранен самотен ловец търси помощ в нощта. Викът долита в съня на неznайна самодива и тя се гмурва в ледената вода на планинския поток. Горещо женско тяло вдъхва живот във всяка капка и планината се раздвижва. Над далечната долина изгрява невиджано сияние.

Всички написани някога думи придобиват нов смисъл.

Ехото от миналото изтръгва решетките на затвора и осъдените се събуждат свободни.

И фантазията ражда природа и красота, безумие и безсмъртие.

Завеса

През процепа на завесата наднича жълтеникаво клоунско лице: дяволита усмивка, укротени искрици на лудост, замръзнал в маска живот.

Публиката утихва... Изненада! Над главата на първия клоун се подава друга глава, след това още една.

Завесата се отваря, прожекторите светват, музика, женски писъци, масово сбиване в залата, зрителите побягват, да се махаме оттук, всички вкъщи!

На сцената – гробница от маски, друга завеса. Зад всяка маска – клоунско лице.

Невидими богове, заспали далечни звезди, забравени светове, полетял към дървото на живота кълвач.

Съвременната празнично-обредна система на българите, живеещи в Унгария е исторически и етносоциално многопластова. През последните десетилетия тя търпи редица промени, повлияни както от страна на унгарската среда, в която съществува като микросреда, така и от интензивните политико-икономически и социално-психологически промени, характерни за цяла Средна и Източна Европа.

Освен исторически градивен елемент на съвременните български празници и обичаи в Унгария е българският народен и православен календар, както и всички народни семейни и трудови традиции, които донасят със себе си първите градинари-гурбетчии. Първи сведения за пребиваването на български градинари в Унгария имаме от 1865 г., когато в околностите на Фот те наемат 15 кадастрални йона и устройват зеленчукова градина. След 1870 г. сведенията за големи зеленчукови градини обработвани от българи стават все по-многобройни. Унгарският учен Карой Галгоци съобщава за български градинари в 1876 г. от двете страни на Дунав, от Тетевен до Богдан, от Палота до Вац. Първоначално като гурбетчии, които работят сезонно около по-големите унгарски градове, градинарите пребивават в Унгария през работния стопански сезон – от февруари до октомври, след което се завръщат при семействата си и прекарват зимните месеци в семейно-родовата си и селищна среда в България.

Празниците през тази първа „гурбетчийска“ фаза са силно повлияни от няколко фактора. Един от тях е разделението на календарната година на два времеви периода, свързани с естеството на трудовия процес. През работния сезон в Унгария градинарите празнуват само по-големите календарни празници: Връбница, Великден, Гергьовден, Петровден и Димитровден. Влияние оказва и тясното, ограничено празнуване само в мъжка, работна среда, без присъствието на семейството и жената като стабилизиращи, традиционно-консервативни фактори. Особено ревностно се спазват обаче трудовите градинарски обичаи, свързани с началото и края на работните процеси и опазване на зеленчуковата реколта. Предимно с аграрна насоченост, те целят осигуряването и благополучното протичане на трудовите процеси. Такива обичаи са: откриване на „нова бахча“, първото оране, първото засаждане на семето в ястъците, първото разсаждане на зеленчуците,

обичайни практики с първите зеленчуци, с приключването на стопанската година и др.

Два основни празника с многофункционално значение, които и до днес остават основни за българската общност в Унгария, са Трифоновден и Димитровден. Първата им функция е календарна, те се празнуват от всички българи

и български градинари, както в чужбина, така и в България. Втората им функция е времеразделителна. Трифоновден бележи началото на новата стопанска година – след този празник започва заминаването на гурбетчийските групи за Унгария. Димитровден бележи нейното завършване и уреждането на търговските и

финансови взаимоотношения в групата – след Димитровден започва груповото завръщане на градинарите в България. Третата им функция е професионална. Денят на св. Трифон Зарезан и неговото празнуване във Великотърновско има интересна история. Първоначално светец-закрилник на лозарите и винарите в един традиционно изявен лозаро-винарски район, какъвто е Средна Северна България, с разрастването на градинарството в Лясковско, Горно-Оряховско, Великотърновско и околните райони през началото на 18 в., св. Трифон Зарезан става патрон и на градинарските сдружения. Денят се празнува за първи път като градинарски празник в махалата Св. Георги в Лясковец през 1890 г. Постепенно той се възприема и от другите професионални еснафи и до Първата световна война става светец-покровител на почти всички градинарски еснафи в района. Почитта към него се пренася по този начин и от градинарите в Унгария и се празнува на 14 февруари. На този ден по стар обичай се зарязват лозите, поливат се с вино, изказват се благословии на общо увеселение. В ново време на този ден се състоят и годишно-отчетните събрания на градинарските дружества в Унгария.

Другият професионален празник е Димитровден. Повратна годишна точка на границата между лятото и зимата, денят на св. Димитър се смята в народното съзнание за начало на зимата. Според една приказка от Горна Оряховица на този ден идвала зимата и викала на богатите: „Стягайте се, чорбаджии, че зимата иде!“ На бедните хора тя нищо не казвала, защото те нямало какво да стягат. Освен Димитровден, този празник у българските градинари се нарича още и „ден на делбата“. На него се отчита „сирмията“ – печалбата, всички членове

АСЯ СЪБЕВА-ЮРИЧКАЙ

Празници на българската общност в Унгария и техните исторически корени

на „тайфата“ получават своя дял от печалбата – „пай“ – и денят се празнува като професионално приключване на стопанската година.

Семейни празници в Унгария през този гурбетчийски период не са отбелязвани. Градинарите са без семействата си, жените и децата са в България, организацията на работата изисква усилен трудов ритъм на живот, така, че от семейните празници може да се отбележи само празнуването на именните дни. Те се празнуват с почерпване от страна на именника на обща трапеза, с благопожелания за здраве и добруване. Неженените млади членове на работната група чакат зимните месеци на пребиваване в България, за да се оженят. Като се има предвид, че браковете през този период са почти изключително ендегамни (т.е. с партньори, вътре в етническата група), то календарният период на зимата в България съвпада и със сватбеното време на градинарите. Тази практика е отразена в един характерен израз за градинарските сватби: „Кой сварил, се оженил, останалите за догодина.“

Погребалните обичаи, регистрирани между гурбетчиите, се характеризират с т.нар. форма на „символични погребения“, които се извършват и практикуват между българите, когато някой близък умре в чужбина. „Умрял на бахча“ в Унгария погребват според православния обичай в местните унгарски гробища. Поради големите разноски по пренасянето на мъртвеца, само малцина са били връщани в родните им места в България. Денят на погребението в такъв случай се отбелязва в българското населено място, като черковната камбана „цял ден бие на умряло“. Известни са и погребения на риза на умрелия или на негова снимка, поставена в стъклен съд, както и пренасяне на гробна пръст от Унгария и заравянето ѝ в семейния гроб в България. Тези практики потвърждават символично двойното отчитане на смъртта, като по този начин се осъществява духовното и социално присъствие на мъртвеца както в Унгария, така и в родното му място в България.

Интерес представлява празнуването на сбора на селото, откъдето гурбетчийската група произхожда. Материал от Кьобаня-Кишпещ (днес квартал от Будапеща) разказва за градинарска гурбетчийска група, състояща се от около 30 души от с. Поликрайще, Великотърновско. На деня на св. Марина, когато се празнувал сборът на светицата-закрилница на с. Поликрайще, и в Унгария спазвали редовно обичая. Работниците не работели на градините, правели обща трапеза, на която поднасяли печено пиле, агне или овца. Така, почитайки патрона на родното си село, българите запазвали духовно и социално връзката си с него. Този празник се отбелязва тържествено дори и след усядането на семействата в унгарското село

Халастелек (до Будапеща) наричано „малкото Поликрайще“, поради голямата компактна група българи, преселили се там.

Втората историческа фаза при формирането на съвременните български обичаи е свързана с постепенното усядане на българските градинари в Унгария. За нея е характерно прекъсването на сезонната подвижност на мъжките работни групи, при което мъжете се установяват целогодишно на градините си, довеждайки със себе си семействата си от България. При положение че брачните партньори са ендегамни, то празнично-обичайната система съществува вътрешно незасегната, вече в присъствието на цялото семейство, както и в българската общност. Разширява се обхвата на празниците и обичайните практики. Календарните празници се празнуват в своя целогодишен цикъл. На предимно професионалните празници Трифоновден и Димитровден, спазвани по време на гурбетчийския период само от мъжката общност, участие взимат вече и жените и децата. С раждането на поколение в Унгария, започва празнуването на Бабинден, като стар народен празник на родилната помощ. Пренася се сурвакането, коледуването, правенето на мартеници за Баба Марта, празнуването на Никулден, Арахангеловден, задушниците и т.н.

Интерес представлява почитта, която се проявява към някои светци в българския православен календар, които се считат като определено „български“, т.е. празнувани само от българското население в Унгария. Техните празници се покриват с дните им в годишния цикъл, но носят особена информация, свързана с историята на българите и се превръщат в символ на „българщината“ в чуждата етническа среда. Те биват почитани като израз на запазването на българската принадлежност и българско самосъзнание. Такъв е примерът с вече по-горе споменатия св. Трифон Зарезан, който се празнува в Унгария само от българите (но не и от гърци и сърби). Друг пример е общобългарският празник на двамата просветители св.св. Кирил и Методий, който се отбелязва навсякъде, където има по-големи български общности. Възникнал през Възраждането, този празник още оттогава се е празнувал и от българите в емиграция в градовете Браила, Болград, Белград, Загреб, Одрин, Виена, Мюнхен, в Диарбекир и навсякъде, където са съществували компактни маси българи. В Будапеща празникът на св.св. Кирил и Методий се празнува организирано, прави се събор на хълма Сечени. В Залавар всяка година се почита паметта им пред паметника на двамата братя; участие в празненството взимат представители на българската общност, ученици от Българското училище, служители от българското

посолство в гр. Будапеща, като поставят венци. Тържествено се празнува и денят на св. Иван Рилски (19. октомври) в гр. Пейч, където той е патрон на православния български параклис.

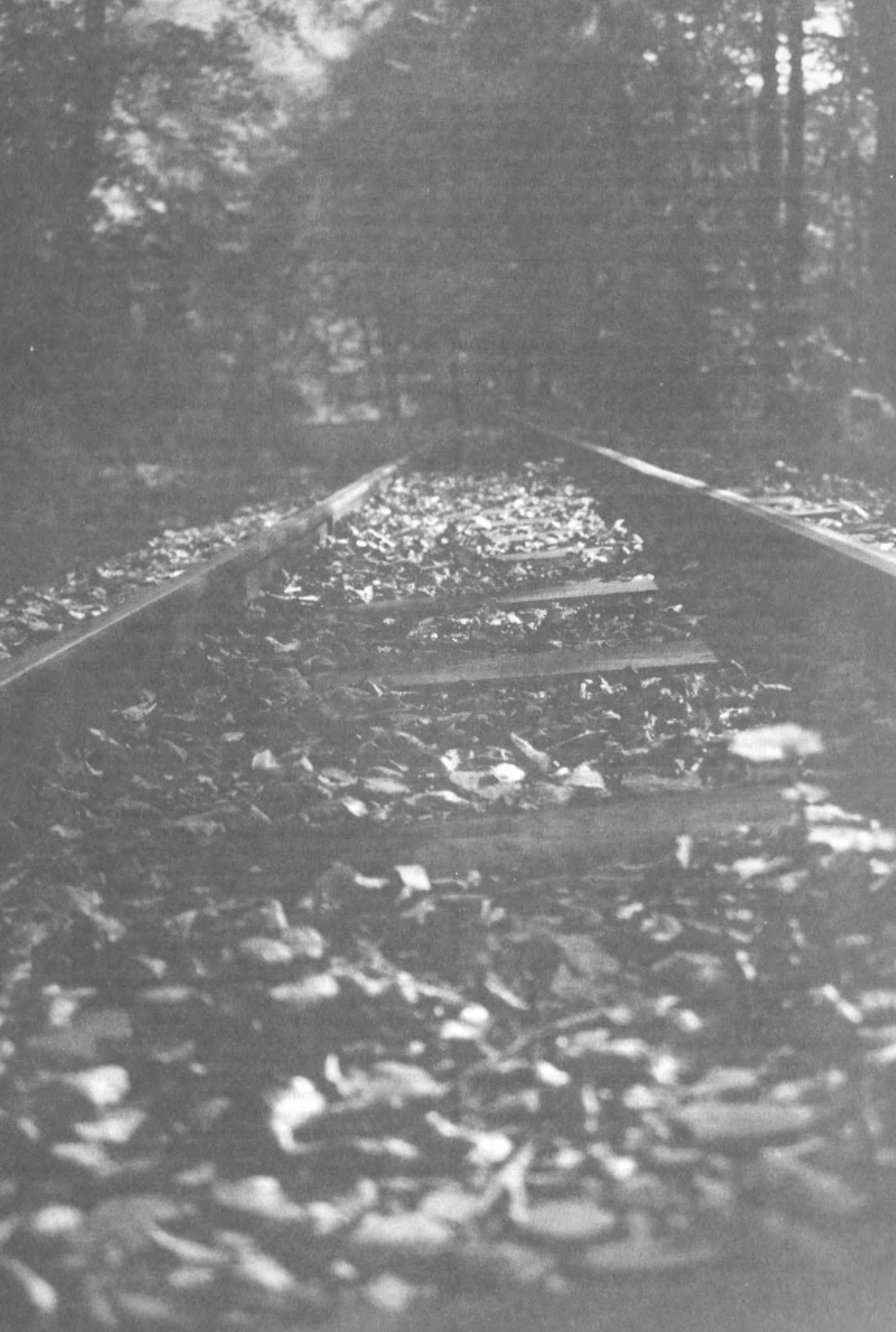
С установяването на българските градинари в Унгария, особено между двете световни войни, с протичането на ежедневиия им живот в унгарско обкръжение, се засилва разширяването на техния мироглед и „отварянето“ им към други социални слоеве и етнически групи. В тяхната народна култура настъпват редица промени, тя постепенно загубва своята дълбока консервативност и затвореност. Това благоприятствува за създаването на смесени българо-унгарски семейства и оттам – поколение с двоен произход. Така и в обичайната система настъпва комплекс от изменения. Те са свързани от една страна с принадлежността на унгарците към католическата или протестантската християнска църква. От друга страна поколенията на старите градинари не винаги продължават професията на своите бащи или деди и начинът им на живот и празнуване се променя.

В смесените бракове Великден се празнува два пъти: веднаж според католическия (протестантски) календар и още веднаж според православния календар. Спазват се както унгарските обичаи – поливане и пръскане на момичетата с вода или одеколон „лочолкодаш“, така и българския обичай на чукаването с червени яйца и излъчването на най-здравото яйце „борак“. Обредната храна е също специфична, на унгарския Великден се яде пушена шунка с яйца и хрян, на българския – козунак, печено агне, зелена салата. Никулинден, Микулаш се празнува и от българските и от смесените семейства, като съвременната му форма показва сливането на двете традиции. Докато в българската култура св. Никола се почита като покровител на водите, моретата, моряците, рибарите, пътниците и е свързан с приготвянето на обредната храна-курбан „рибник“ (печена риба в специално приготвено тесто), в унгарската култура (както и в цяла Средна и Западна Европа) св. Никола е познат като помощник и покровител на децата и бедните. Много разпространена е легендата за бащата, който трябвало да продаде дъщерите си, за да изхрани семейството, а св. Никола им дал пари за чеиз и така помогнал за омъжването им. Пристигането на св. Никола във всеки дом символично се осъществява чрез подаряването на шоколадови фигури с образа на светеца. Празникът има и възпитателна функция, тъй като непослушните деца освен шоколад получават и напомняне за техните простъпки под формата на „крампус“ – фигурки на дяволчета. Още един западно-християнски обичай е добил разпространение между българите в Пейч – при-

готвянето на т.нар. „жито на Луца“ („Луцабуза“). На 13 декември, денят на св. Луца (св. Лучия) във вода се слагат житни зародиши и се оставят да покълнат. Така пораснали вече се поставят под коледната елха. По техния растеж гадаят на Бъдни вечер каква ще бъде следващата година и реколтата.

Когато говорим за българското население в Унгария, трябва да имаме и още нещо предвид. Първоначалният исторически образувал се пласт от българи поради малочислеността и разпокъснатостта си не оцелява в пределите на Унгария като компактна група. Писмени следи от българско историческо присъствие както и материални податки има в унгарските извори, – само накратко да споменем Чипровската черква в Сентендре и българската чудотворна икона на св. Богородица Бездинска, пренесена и поставена от български търговци в Унгарско-православната църква „Успение на св. Богородица“ в гр. Будапеща. По-късно започва преселването и заселването на градинарите, но паралелно с този процес върви и установяването на българи с други професии по линията на двустранно сключени бракове. Именно това прави българската колония многолика. Наслоените исторически и мемориални елементи, живото присъствие на българските градинари и търговци, както и географската и културната близост на двете страни определя наличието на една постоянно променяща се, но и оставаща маса от българско население в Унгария.

Много голямо значение за опазването на българската празнична система, но също така и за укрепването на българско самосъзнание и самочувствие имат създадените български институции в Унгария, които исторически и паралелно вървят ръка за ръка с установяването на българите. Съвременните български институции, като Българските местни самоуправни в Будапеща, Дебрецен, Мишколц, Пейч, Сентендре, Халастелек, Българското републиканско самоуправление, Дружеството на българите в Унгария, Изследователският институт на българите в Унгария, Българската православна църква, Българският културен център в гр. Будапеща следват най-добрите български народни, граждански и религиозни традиции в обществено-социален план. Те работят за опазването на историческата памет, за поддържането на самосъзнанието на българите в Унгария, независимо от техния произход и статут и от различното време и начин на преселването им. Същевременно те се грижат и за институционалното осъществяване на социално-културен и приятелски етнопсихологически климат в унгарското обкръжение, където българите винаги са били приемани с уважение и призна- ние.

Въпросът за етническата идентичност в последно време звучи често и добива все по-голяма общественост. Ролята на идентичността и свързаните с нея проблеми причиняват политически събития, демографски и социални раздвижвания от положителен и негативен характер, превръщат се във фактор на обществен живот обикновено в онези страни, където етническите и малцинствените проблеми са останали нерешени поради изостаналост и по редица икономически и исторически причини.

В настоящата работа бих искала да се спра накратко върху въпросите на етнокултурната картина на българската общност в Унгария, която отразява степента на съхранение на идентичността и най-важните етнокултурни процеси, протичащи в нея в наши дни, както и върху възможностите и мерките за съхранение на етническата идентичност – въпроси, свързани с жизнеспособността на българското малцинство в Унгария.

Идентичността най-общо бихме могли да дефинираме като самоопределение на индивида въз основа на белези като език, култура, поведение и психика за принадлежност към дадена етническа общност и самосъзнанието за такава принадлежност. От друга страна тук значение има и възприемането принадлежността на индивида като от общественото обкръжение, в което той се определя по даден начин. Обикновено тези усещания и дефиниции се изострят и са актуални при среща на различни етнически култури и белези. Тогава даден културен модел е принуден да се адаптира към друга среда или да съхрани съдържанието си поради различни фактори. Общо идентичността се схваща и като степен на съхраненост на малцинствения език и елементи на културата, както и като свойство на съзнанието да се разграничава от друга етнокултурна среда. Това противопоставяне не крие антагонизъм, то поначало е добронамерено (ако с него не се манипулира тенденциозно) и просто означава осъзнаване на различията в определени елементи на културата и психиката, тоест това разграничение е осъзнаването на собствената специфика, на определен модел на общата изява на културата и нейните белези.

За разлика от миналото столетие, когато културата е притежавала много повече традиционни белези, съвременната култура е уни-

фицирана и много динамична, в голяма степен е лишена от традиционни елементи и където те съществуват, обикновено са привнесени съзнателно с цел етническата идентичност да бъде подчертана и съхранена. В голям мащаб това най-често се наблюдава при използването на фолклорни елементи при организиране на тържества и чествания, а в семейна обстановка – при празници се сервира определено ястие, използва се елемент от обичай и др.

Ролята на съзнанието в съвременните етнически процеси за съхранение на идентичността е от първостепенно значение поради динамичността и уеднаквяването на културата, поради мощния международен комуникационен процес и техническите постижения на нашия век. Съзнание и етническа идентичност в наши дни са две органически свързани понятия, които могат да бъдат разглеждани само заедно.

Българското малцинство в Унгария живее разпръснато, малобройно е, нехомогенно по произход, образование и професия. Преобладават новите емигранти, представени с три основни генерации – преселени през 40-50-те години като последни представители на съсловието на градинарите, техните потомци, които вече имат други професии и дошлите индивидуално по причина смесен брак и техните потомци.

„Традиционният“ книжовен облик на българската общност в Унгария като общност на градинари в наши дни вече е коренно изменен.

За съвременното семейство е характерно, че преобладават смесените бракове, което е гаранция за съжителство на българската и унгарската култура и език. Поради доминиращата унгарска езикова среда степента на знание и ползване на българския език при второ поколение българи дори и в български семейства, където и двамата родители са българи, отслабва, приемат се унгарски имена, унгарско гражданство, което силно влияе върху съзнанието на индивида и се изгражда едно двойнствено съзнание за произход и етническа принадлежност, което най-кратко може да се формулира с израза „Българин от Унгария“, без значение дали индивидът е нов преселник, тоест роден в България или е второ поколение и роден в Унгария. Фактически ролята на съзнанието е първостепенна, когато става дума за усвояване на елементите на българската култура при второ

АДРИАНА ПЕТКОВА ПАПАДОПУЛОС

**Съвременни проблеми на
етническата идентичност
на българската общност в
Унгария**

поколение българи и при произхождащите от смесени бракове, като сред тези елементи на първо място е езикът. Неговото ползване поради унгарската среда е ограничено, в провинцията почти няма възможности за това, както и за неговото научаване, ако семейната среда не дава такава възможност. Българският език се ползва главно в Будапеща в българските учреждения и институции, а напоследък възможност за това дават създадените малцинствени самоуправления в провинцията и тяхната организационна дейност.

Българският произход не се отрича, дори се подчертава и често добива позитивна окраска предимно поради емоционални причини. Тази позитивна страна се подсилва и от положителното възприемане на българите, живеещи в Унгария, от самите унгарци. Споменът за хубавите български зеленчуци на унгарските пазари е жив и днес, като естествено поради намаляването на броя на занимаващите се с този вид труд българи намалява и своето значение, но отражението му сред българското лоби в Унгария е все още налице.

Българите в Унгария спазват традициите и на празничната календарна система, разбира се, осъвременена и адаптирана към условията на живот. Организирано се отбелязват най-големите официални и традиционни празници – 3 март, Великден, 24 май, 2 юни, Коледа и др. На съответните дни се спазва и традицията да се приготвя българско ястие. Тържествата протичат обикновено в съпровод от българска музика и танци. В календара се срещат и празници-заемки от унгарската празнична система, които са израз за степен на адаптация на празничната система към унгарската – например честването на Микулаш за децата на 6 декември, докато в българските представи Дядо Мраз идва на Коледа или на нова година и раздава подаръците на децата.

Отношението на българите в Унгария към България и българите в България остава позитивно. Често законите, с които българинът от странство се среща в България го третират като чужденец, това наранява тънки струни в неговата душа и го кара да се чувства по-уютно в новата си родина. Така се засилва чувството за принадлежност към унгарската културна среда.

Административните затруднения, които имат българите в Унгария във връзка с издаването на български документи, също способстват за засилване процеса на естествена асимилация. Приемането на унгарско гражданство, добило почти масов характер спрямо размерите на колонията, разбира се, също се отразява върху психиката, поведението и съзнанието на индивида. Придобиването на унгарско гражданство и унгарски лични документи и формално, и емоционално обвързват лич-

ността към унгарската нация и прави самосъзнанието двойнствено.

В съвременното общество сме свидетели на много явления, илюстриращи етническата идентичност на индивида, попаднал в чужда среда, където съзнанието и специфичният му културен модел е наложително да бъдат подчертани и изтъкнати било то от самия него, било то от страна на обкръжаващите го. Като белези на етническа идентичност можем да изтъкнем редица осъзнати и неосъзнати елементи, тоест такива, които индивидът сам счита за важни и набляга на тяхната изява – езикът, националната кухня, празниците, танците, музиката и др. Също така има редица белези, които индивидът не осъзнава като носещи етническата информация явления – например поведението, културата, психиката. Те са ясно очертани и в обществения живот на българина в Унгария и особено в рамките на неговите организации и институции – дружество, училище, църква, самоуправление, както и в официалните български институции, които неминуемо носят особеностите на българския културен модел с всичките му добродетели и недостатъци.

Българската общност в Унгария има своите дейни организации и институции, които спомагат за съхранението на етническата ѝ идентичност, организират културния живот и обхващат с дейността си представители на всички поколения. Това е сигурна гаранция за оцеляването на общността в условията на процеса на естествена асимилация – комплексът, създаден от българската възрожденска традиция, в който народността български характер е силно съхранен – училище, църква и дружество. Към тези традиционни за българското общество институции сега трябва да прибавим и създадените местни, столично и републиканско малцинствени самоуправления, които всячески подпомагат дейността им, обединяват общността и гарантират материалната осигуреност на културната дейност. Към Републиканското самоуправление се създадоха и нови културни единици и издания – списание „Хемус“, „Български вестник“, Научноизследователски институт на българите в Унгария, радио и телевизионни предавания, които действат допълнително като подхранващи съзнанието и идентичността на българската общност, спомагайки за запазване на българския език и култура, за разпространението на знания и информация на роден език. Естествено, цялата тази богата дейност не би могла да бъде извършена, ако не беше налице толерантната към малцинствата политика на унгарската държава и нейната материална помощ, без която културната дейност би била немислима.

В една от частите на известната си книга „Социолингвистика“ английският професор Ричард Хъдсън описва интересната езикова ситуация сред едно население в Северозападна Амазония, като я нарича „реален, но екзотичен свят“. Това население се състои от над 20 племена, като всяко от тях говори различен език. Племената са обособени в 5 групи (фратрии). Съществува и един общ език *тукано*, който служи в междуплеменната комуникация. Характерно за това човешко обединение е, че всяко племе е екзогамно, т. е. мъжът няма право да се жени за жена от същото племе или фратрия, а местожиенето на брачната двойка се определя по мъжка линия. Съществува правилото родителите да разговарят с децата си на езика на бащата. Следователно майката учи децата на език, на който тя не е естествен носител. В така описаната ситуация според Р. Хъдсън по отношение на езика възникват интересни въпроси, като например: не упадат ли постепенно езиците на племената, какво представлява първият език на децата, какви езици в края на краищата научават те, по какви закони протича комуникацията.

От гледна точка на езиковата ситуация съвременната българска общност в Унгария представлява не по-малко екзотичен свят. Думата **екзотичен** тук използваме със значението 'непознат, необичаен, неописан'. Навлизането в този свят се оказва изпълнено с интересни и неочаквани научни предизвикателства, които налагат нестандартни подходи, непознати за традиционната лингвистика.

Да си представим едно семейство в Унгария, в което има българско присъствие, например мъжът е унгарец, а жената е българка, пристигнала тук от България в резултат на брачния акт. Сигурно е, че тя още в началото ще положи усилия да овладее унгарския език. Това в съвременните условия е неминуемо. Когато се роди детето, възниква въпросът кой да бъде езикът, на който майката да учи детето си. Практиката подсказва различни решения, но ще разгледаме само две от тях, които смятаме за най-типични.

Първо решение. Майката започва да учи детето си само или предимно на български, разчитайки, че то чрез баща си, чрез унгарските си дядо и баба или в детската градина и в училище ще усвоява едновременно с това и унгарския език. Така детето се развива като **билингвален (двуезичен)** индивид още от

най-ранна възраст. Нусетно то започва да усеща ситуацията, в която да използва единия или другия език. Например започва да преценява, че с майка си и с някои нейни приятелки, когато те са на гости вкъщи, трябва да говори по един начин, т. е. на български, а с татко си и с хората, свързани с него – по-друг начин, т. е. на унгарски. Често, когато ком-

панията е смесена, на детето ще се налага да превключва непрекъснато от единия на другия език, говорейки с различни събеседници. Наблюдаваната реалност показва, че това децата наистина правят и то без никакви затруднения.

Когато през лятото семейството е на гости

при българските дядо и баба, детето ще открие, че те говорят като майка му, но малко по-различно. То още не знае, че неговата майка е предала на детето си книжовния български език, а нейните родители на село говорят на местния диалект. После при по-дългите летни пребивавания на детето в България (или през зимата на бабата в Унгария) то ще усвои и чертите на бабиния си диалект. Така детето ще усвои и още един български „език“. В края на краищата навярно неговият български език ще бъде книжовен с някои диалектни маркери, а възможно е на по-късен етап вече порасналото дете да умее да използва и двата варианта на българския език еднакво добре в зависимост от ситуацията, т. е. да превключва от единия вариант на другия. От гледна точка на комуникацията обаче, логично е едно дете с описаното езиково развитие в различните сфери на общуване да се чувства с различна степен на свобода. Например за описанието на сфери, в които то има „български опит“ (семейство, пътуване до България и пр.) да се чувства по-уверено, отколкото за сфери, в които опитът му е предимно „унгарски“ (училище, приятелски кръг и пр.).

Второ решение. Възможна е и втори тип ситуация, в която майката да реши, че детето й не трябва да отклонява вниманието си с изучаването на българския език. Тя например може да смята, че с оглед на бъдещето най-важното за детето е да научи добре езика на страната, в която живеят, а българският да бъде обявен за непотребен в момента. В резултат на тази мотивация майката, въпреки че не е естествен носител на унгарския език, започва да обучава детето си само на него. Тук сега не е обект на анализ на какво ниво е унгарският език на майката и съответно какъв ще бъде унгарският на

ПЕТЪР СОТИРОВ

Българите в Унгария – един екзотичен, но реален свят (анализ на езиковата ситуация)

детето ѝ. Естествено е да се приеме, че усилията на бащата и влиянието на цялостната унгарска езикова среда ще „замажат“ езиковите несъвършенства, предадени от майката на детето. Така детето (за разлика от детето от първата описана ситуация) започва развитието си като **едноезичен** индивид (**монолингва**). По-късно, чрез контактите си с България (също най-често чрез българските си прародители) и това дете навярно ще открие за себе си и българския език. Възможно е дори у него да се породят интерес и да напредне значително. Интересното е, че учейки българския език предимно от родителите на майка си, може да се окаже, че детето е овладяло само съответния диалект, а не книжовния български език. За него обаче това ще бъде единственият вариант и него ще използва при необходимост. Разбира се, във всичко това няма нищо лошо. От гледна точка на общуването този „език“ ще служи на носителя му еднакво добре, т. е. успешно, както и книжовният вариант. Най-много, което може да му се случи при използването му в България, е неговите събеседници да си помислят, че е от еди-кой си край на България, че използва диалектни, понякога доста архаични форми и да си направят някои заключения относно равнището на образованието му. Това обаче са само предположения. Възможно е хората да си помислят направо, че това е българин, който отдавна не живее в България и няма да бъдат далече от истината.

Има обаче и нещо много интересно, заради което коментираме този втори тип семейна ситуация. Ако изследователят на езика на българите в Унгария направи запис на речта на майката и на детето (сигурни сме, че майката непременно ще говори пред микрофона на книжовен език), ще се окаже, че те са носители на различни езикови варианти: майката на книжовния, а детето на диалектен. Съвсем реална е възможността след години настоящата майка, вече като баба да учи внуците си на българския книжовен език, а сегашното дете, когато стане баба или дядо – на диалект. Така ще се окаже, че през поколение в едно семейство вариантите на българския език се редуват: *диалектен-книжовен-диалектен*, т. е. ще се получи един **езиков кръговрат**.

Двата описани случая (включително и езиковият кръговрат) съвсем не са измислени. Те са взети от реалната действителност и са само една кратка илюстрация на интересната, необичайна, наричана от нас тук още и „екзотична“ езикова ситуация сред българската общност, живееща в Унгария.

По отношение на езиковото развитие и поведение на тукашните българи могат да се кажат още много и интересни неща. Трябва да имаме предвид обаче, че българите в Унгария

„това са 5 хиляди различни свята“, както казва председателят на дружеството им г-н Георги Иринков. Затова е необходимо наблюдаваните явления да бъдат групирани и всяка група да бъде отнесена към езика на определена категория българи в Унгария. Оказва се, че това е възможно, защото за хора с идентични социално-демографски черти (напр. възраст, пол, месторождение, семейна среда, образование, професия, поколение и пр.) са характерни еднакви или близки явления в областта на техния език.

Нека да разделим например всички живеещи тук българи на поколения, т. е. българи от **първо** поколение, от **второ** поколение, от **трето** и т. н. Ще видим, че при всяко от поколенията се проявяват редица идентични езикови явления, които могат да бъдат обяснени само във връзка с особеностите на поколението като социална общност.

Да вземем българите от първо поколение. Това са хората, които са се родили и са се социализирали (включително са научили и българския език) в България и в активната си възраст, вече като самостоятелни личности в резултат на лична инициатива са се преселили за постоянно в Унгария. Въз основа на това определение към тази група ще трябва да причислим както всички стари градинари, търговци и занаятчии, които сами или с целите си семейства са пренесли трудовата си дейност от България в Унгария, така също и българите от по-късните години, които са се установили тук в резултат най-вече на смесени бракове. По професия последните вече са лекари, инженери, икономисти, художници, музиканти и др. За българския език на първото поколение българи в Унгария най-характерно е явлението *езикова асимилация* или *забравяне на езика*. Веднага ще уточним, че тук се проявяват много индивидуални черти, като при едни асимилацията е съвсем слаба, едва забележима, а при други е в доста напреднала фаза. Първите споделят, че понякога забравят някои думи или синоними на думи, а също имат и известно влияние на унгарския словоред. При вторите се забелязват значителни фонетични промени, унгарска лексика по време на българската реч, унгарски граматични структури, дълги паузи поради търсене на българските думи в паметта и пр. Степента на забравянето на българския език зависи от различни фактори и най-близко до ума е да си помислим, че основният сред тях е факторът *време*, т. е. продължителността на престоя в Унгария. Неочаквано обаче нашите изследвания опровергават първостепенната роля на фактора *време*. По време на срещите си с българи от Унгария се натъкнахме на случаи, при които българи първо поколение, прекарвали в Унгария повече от 40 години не са

претърпели никакво езиково влияние от страна на унгарския език. И обратното – разполагаме със записи, показващи изменения в езика, които са настъпили за много по-кратко време (напр. за малко над 10 години). Логично е да се запитаме от какво зависи това, освен от фактора време? Оказва се, че това много зависи още от факторите *степен на акултурация, професия, изходна езикова база*, както и от някои съвсем индивидуални фактори. Ще кажем по няколко думи за влиянието на всеки един от тези фактори.

Тъй като терминът *акултурация* може да се стори на читателя непознат и сложен, ще го разтълкуваме накратко. В научната литература под това понятие се разбира влиянието на една култура върху друга, като в резултат на това първата придобита култура се измества от новата. С други думи, когато един индивид, притежаващ белезите на дадена етническа общност, се пренесе в нова, различна от родната етническа среда, неминуемо е новата среда със своите елементи в областта на материалния и духовния живот да влияе върху предишната. Въпросът е в каква степен. Т. е. доколко един българин, носещ в себе си усещането за принадлежност към (и само към) българската народност, в резултат на продължително пребиваване в унгарска среда се разколебава, раздвоява се между двата етноса или дори у него започва да преобладава усещането за принадлежност към новия етнос. Акултурацията е отдалечаване, отчуждаване от един етнос и приближаване към друг. Различните преходни състояния всъщност са степените на акултурацията. Тъй като езикът е един от най-важните показатели за етническата самоидентификация, българите, съпротивяващи се вътрешно и осъзнато на естествените процеси на акултурация (наричана още и *културна асимилация*), предприемат активни противодействия, например говорят на български в семейството, търсят контакти с българи, четат българска литература, слушат българско радио, с една дума – поддържат в активно състояние своя роден език.

Трудно е да се определи от какво точно зависи степента на културната асимилация, т. е. напр. какви хора по-лесно се поддават на асимилация. Това е един строго индивидуален, дори интимен въпрос. Необходимо е да подчертаем, че не даваме оценка на акултурацията като на нещо положително или отрицателно, а просто я отбелязваме като фактор за езиковата асимилация. Възможно е например някои от нормите на новото общество да бъдат възприемани като по-съвършени или по-полезни и определен индивид съвсем съзнателно да ги включи в собственото си поведение (напр. в

областта на трудовата дейност, дневен режим, кухня и пр.)

Оказва се, че факторът *професия* също играе значителна роля върху степента и скоростта на езиковата асимилация (или забравянето на езика), защото до голяма степен определя цялостния начин на живот. При многобройните срещи с българи, живеещи в Унгария установихме, че най-силно повлиян от унгарския е българският език на лица, чиято професия е свързана с владеење в тънкости на унгарския език. Това са професии, при упражняването на които срещите и комуникацията с голям брой носители на унгарския език е ежедневие и нещо повече – успешността на професионалната дейност е в пряка зависимост от владеењето на унгарския език, а езиковите пропуски могат да имат сериозни последици. Една такава професия е лекарската и е излишно да коментираме защо. В потвърждение на всичко това например лекар, завършил в България, но живеещ и работещ в Унгария от 7-8 години споделя, че при използване на българския език вече изпитва сериозни затруднения при „подреждане на думите“, т. е. в словоредата, а в речта на друг лекар (психиатър), завършил в Унгария и живеещ тук от 19 години, се чувстват вече и значителни фонетични влияния от унгарския език (напр. липса на редукция на гласните, заместване на българската фонема **а** в безударна позиция с унгарската фонема **а**, унгарска интонация и пр.). В същото време при българи, прекарвали тук дълги-дълги години, но чиято професия не предполага перфектно владеење на унгарския, не се чувстват езикови промени. Такава например е анкетирана от нас българка, работила като инженер химик в държавно предприятие в продължение на 35 години.

При забравянето на езика трябва да се има предвид, разбира се, и началната, изходната *езикова база*, която определен индивид е пренесъл в новата езикова среда. Естествено е, че по-бедната езикова подготовка (най-вече при по-старите градинари) се оказва и по-слаба, по-неустойчива при сблъсъка между двата езика. Затова и най-много между тези, сега вече възрастни хора се срещат такива, които доста са позабравили българския език. Интересното при тях е, че поради естеството на професията им (предимно физически труд) унгарският език също не е овладян в особено висока степен.

Други, не по-малко интересни и сложни за изследване явления се наблюдават в езиковото развитие на българите от следващите поколения. При тях също езиковата ситуация в семействата може да бъде много разнообразна. Например представителите на тази част от българите, които са родени и са се социализирали тук, могат да произхождат както от ендо-

гамно семейство (и двамата родители са българи), така и от екзогамно (само единият родител е българин или има български произход). На пръв поглед може да ни се стори, че нещата около езиковото развитие на децата поне в чисто българските семейства са ясни. Можем да предположим, че езикът тук изцяло или в преобладаваща степен ще бъде български, като децата в семейството още от най-ранна възраст задължително ще усвоят българския, наред със задължителния унгарски език. Това в много случаи е точно така, но се оказва, че съвсем не е правило. Най-често българският език е доминиращ в семейства, в които родителите са българи от по-старите поколения (на-пример градинарите първа и втора генерация). Известен е примерът с градинаря Й. Бочков, който не е разрешавал на децата си въпреки да говорят на унгарски, а нарушилите този бащин закон е лишавал целодневно от храна (примерът е взет от книгата на П. Чангова „Под слънцето на Унгария“, с. 133). Децата от по-късните поколения (трета, четвърта и т. н.), макар и родени в изцяло български семейства, често израстват само или най-вече с унгарския език, тъй като той е доминиращ и в семейството. А защо това е така много добре обяснява един българин, чийто род, между другото, се гордее, че вече няколко поколения „не е допуснал“ в него да влезе унгарец. Този човек споделя, че езикът в семейството му вече е смесен, дори с преобладаване на унгарския език:

„Живеем в Унгария и по цял ден докато не сме у дома, все с унгарци общуваме, постоянно сме в такава среда. Когато човек непрестанно говори един език, след това продължава да си служи с него автоматично, просто защото е по лесно“ (цитатът е взет от книгата „Български портрети“, с. 133).

Така този наш сънародник, който въпреки че не е специалист в областта на езикознанието, дава кратко и много точно обяснение на проблема – динамиката на съвременния начин на живот, умората от напрегнатото ежедневие предполага продължаване на езиковото общуване въпреки на същия език, т. е. на унгарски. Това е обяснимо от гледна точка на закона за икономията, диктуващ изразходването на минимално количество енергия. А превключването от един език на друг е свързано интелектуални усилия, с преодоляването поне в началото на известни трудности.

Пред ранното езиково развитие на българите от второ, трето и т. н. поколение, родени в смесени семейства, общо взето съществуват две възможности: 1) български и унгарски едновременно или 2) само унгарски. Третата теоретична възможност – само български, можем да смятаме за изключена. Засега не разполагаме с точни данни за съотношението между де-

цата билингви и децата монолингви, родени в смесените българо-унгарски семейства. Логично е да предположим, че там, където майката е българка, съществува по-голяма вероятност децата да се развиват като билингви. Това се предполага от водещата роля на майката при ранното възпитание и социализация на децата. Друг е въпросът какъв тип билингвизъм развиват децата на българите в Унгария: симетричен, асимитричен, смесен, координативен и пр. Този въпрос е строго индивидуален, той е от областта на психолингвистиката на отделната личност и се нуждае от специални задълбочени проучвания.

Един важен въпрос, който засяга българската общност в Унгария и който често се коментира тук, устно или в публикации в различни издания, е въпросът за активно протичащата през последните години тук асимилация. В най-явен вид тя се проявява в областта на езика и общо в езиковото поведение на представителите на българската общност. Българският език все повече стеснява своите сфери на разпространение и все повече губи своите функции в бита и изобщо в живота на българите в Унгария. Все по-малко от потомците го изучават, макар че някои от тези, които все пак го изучават, го овладяват на доста високо равнище (обикновено в българското училище или в университета). Обяснимо е, че тази нерадостна тенденция се приема с тревога тук и затова си заслужава да кажем няколко думи и по този въпрос.

В широките научни среди, а и сред обществото като цяло отдавна битуват два мита по отношение на малцинствата. Първият от тях е свързан със схващането, че съхраняването и поддържането на националната идентичност (чрез езика, фолклора, битовите традиции и пр.) на членовете на българските малцинства в чужбина зависи единствено от осигурените от съответната държавна власт възможности за това. Например съществуват безброй публикации, посветени на трудностите, които нашите сънародници в някои съседни страни срещат при опитите си да изявяват българската си национална принадлежност. Осигурените от държавата предпоставки, разбира се, са важни, но както ще видим, не са единствените за поддържането на националната идентичност.

Вторият мит е породен от исторически събития и процеси, довели до създаване на отрицателна конотация в значението на думата „асимилация“, а именно, че асимилацията винаги е „насилствено поглъщане“, в случая политика на принудително претопяване на малцинствени етнически групи.

Какво е положението с българското малцинство в Република Унгария по отношение на двата мита?

Неоспорим факт е, че на унгарска територия българите винаги са срещали гостоприемство и зачитане на правата им да поддържат и развиват националната си самобитност и култура. Венец на демократичното отношение на унгарската държава към малцинствата е приетият през 1993 г. Закон за правата на националните и етническите малцинства, чрез който не само се осигурява възможност за изграждане на собствени структури на самоуправление, но се гарантира и финансовата подкрепа на дейността на самоуправленията. Традиционно унгарското общество е гледало на малцинствата като на колоритна част от своето национално богатство. Израз на това отношение са думите на унгарския президент Арпад Гьонц, казани в поздравление по случай 80-годишнината на Дружеството на българите в Унгария:

„Моите, а вероятно и на мнозина мои сънародници представи за тукашните българи са се създавали от случайни контакти. Те са неимоверно работливи, дисциплинирани хора, които чрез умението си са направили повече от всеки друг за унгарското градинарство. Изразът „български градинар“ у нас е нарицателен. И такъв ще си остане. Въпреки, че в днешно време българският образ е много по-сложен и комплексен, далеч надхвърля границите на градинарството... За мен е важно да говоря за това. Не само защото смисълът на казаното съдържа уважение към различността на другия. Най-вече заради новата ситуация, в която българинът в Унгария се превръща в унгарски българин. Откъдето пък една крачка го дели от превръщането му в унгарец от Унгария. Не по принуда, а защото го социализира унгарската среда, или защото се влюбва в унгарска девойка, или защото смята, че като унгарец ще има по-добра сполука. После изведнъж започва да сънува на унгарски. С което нарочно или без да иска, се откъсва от националната си самобитност, езика, културата и спомените на дедите си. Тоест обеднява. И обеднява страната ни. Всички ние.”

Този цитат в изключително синтезирана форма представя процеса на асимилацията на българите, на който сме свидетели. Тази асимилация в никакъв случай не е насилствена, защото липсва и най-малкото пряко политическо или икономическо насилие. Макар че все пак в основата ѝ е някакъв вид принуда, породена от изискванията на местните житейски норми.

Когато изследва проблемите на малцинствата, унгарският историк Е. Нидерхаузер стига до извода, че „обикновено асимилацията става съдба на европейските диаспори”. Разбира се, има фактори, които задържат този процес и това според автора са животът в големите градове, професията, привилегиите, относително

голямата численост, степента на етническо самосъзнание, подкрепа от страна на майката родина и др. (подробно вж. в сб. „Българите в Средна и Източна Европа”, 1995, с. 30-36)

Ако отнесем горното към общността на българите в Унгария, ще видим, че в момента съществуват както, неблагоприятни, така и някои благоприятни фактори за поддържане на етническото самосъзнание.

На първо място трябва да изтъкнем факта, че по естествени биологически причини съставът на българската колония тук непрекъснато намалява. Отминали са годините на масовия приток на български градинари, занаятчии и търговци и сега колонията се попълва главно по пътя на смесените бракове. От друга страна, потомците на първите български заселници все по-често избират житейска реализация, която в професионално отношение е различна от тази на техните предци. Всичко това води до промени в социалната структура на българската колония. Днес българите в Унгария са хора с различно по степен и профил образование, с различни професии. Има все пак и такива, които са продължили семейната градинарска традиция, но повече в областта на търговията. Ако си послужим с езика на социологията, можем да кажем, че българската общност в Унгария е претърпяла не само **количествена**, но и **качествена** промяна, като е преминала от едно състояние в друго.

В първите си години на отседналост в Унгария българите са били обединени освен от факта на общата си национална принадлежност, още и от общата си професионална дейност, като и създадените много рано тук обществени сдружения и институции (дружество, културен дом, училище, църква). Това е означавало наличието на един цялостен обществен организъм, обществен и културен живот, обществено мнение и всичко това е действувало интегриращо. Специално за езика това е означавало наличието на редица „терени” за общуване: в семейството, в работата, на пазара, в читалището, в училището, в църквата. Така езикът се е поддържал. Сега обаче новите българи в Унгария, поради споменатите вече причини, са „разтворени” изключително много в унгарското общество, следователно потопени са и в унгарската езикова среда. Изчезнали са някои от старите комуникативни сфери (работата, пазарът), в които са се осъществявали езиковите контакти между българите, други от сферите са с отслабнала роля (църквата, училищата).

На този фон вече изглежда обяснима и противичащата езикова асимилация. От друга страна, сега като че ли своето възраждане, след изживяна криза, отбелязват обществените организации под формата на самоуправления и за

това заслугата е на унгарската държава. Старите и новите институции на българите в Унгария сега са призвани да осигурят бъдещето на общността, включително и на езика, и това те правят достойно, като се стараят да заместят предишните, вече изчезнали форми на общуване между нашите сънародници с други.

Друг неблагоприятен фактор за българското малцинство е тяхната *разпръснатост* върху територията на страната. Днес българите в Унгария живеят в над 150 селища, макар че има традиционни „български“ райони, но и в тях членовете на българската общност не поддържат особено интензивни контакти помежду си. Може да изглежда странно, но е факт. Намирайки се в район с компактно българско население, зададох въпроса защо българите от района не общуват по-активно помежду си. На този въпрос един наш сънародник отговори с потресаваща точност и лаконичност: „Много сме различни“. С други думи, едната „българска връзка“ не е достатъчен повод за близост между сънародниците ни в Унгария.

Процесите на асимилация сред българите в Унгария трябва да се разглеждат и в светлината на социалната и индивидуалната психология. Известно е, че поведението на личността, включително и езиковото, винаги се съобразява с изискванията на средата. Ако се замислим, ще установим, че у всеки от нас действа стремеж да моделираме поведението си така, че да бъде в унисон с нормите на обществото, към което принадлежим. Съвременния българин в Унгария е потопен в унгарската езикова среда, в нея протича по-голямата част от жизнената му дейност. В такава ситуация е обяснимо усилията му в областта на езиковата подготовка да бъдат концентрирани към овладяване на езика, с който свързва реализацията в това общество. Това най-често става за сметка на другия възможен за овладяване в семейството език, в случая българският.

Огромно е влиянието и на общественото мнение. Въпреки че българите често казват „Не плащам данък общественото мнение“, българинът, прекарващ времето си в унгарска професионална и приятелска среда, нагажда речта си към тях – той не може да си позволи да говори по друг начин, например унгарски с чуждоезиков акцент, защото е сигурен, че това ще бъде удар върху престижа му, дори и прякор може да му излезе. Да си припомним че българите казват също и „Пази, Боже, име да не ти излезе“. Така *практическата целесъобразност* и *общественото мнение* са два фактора, които също влияят върху процесите на езиковата асимилация.

Смятаме за интересно на това място да

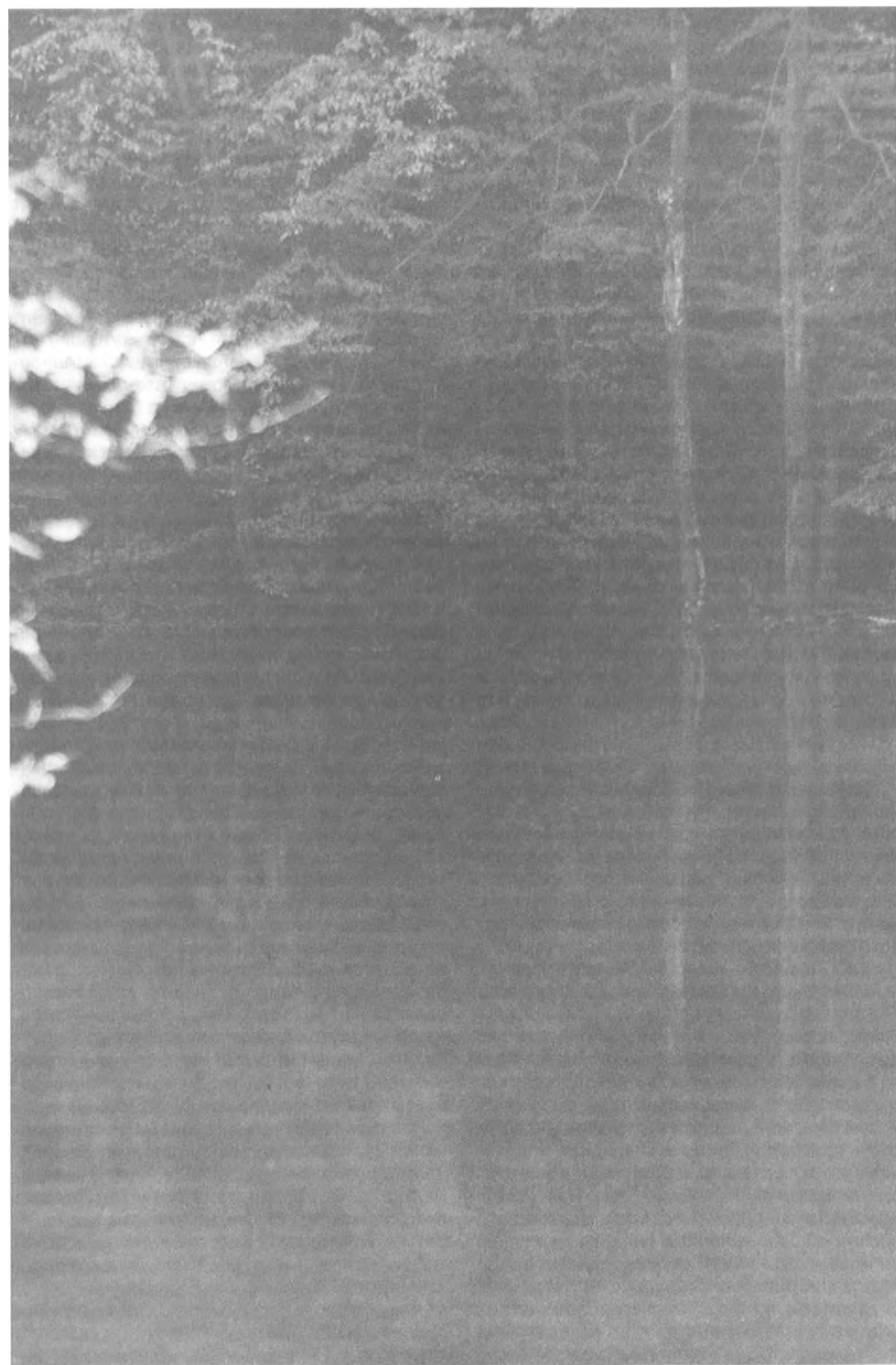
споделим мнението си, че сега българският език е придобил и някои нови функции в живота на неговите носители в Унгария. Една от тези функции е използването му като **средство за индивидуализация** на говорителя в определени речеви ситуации. Например млад човек от български произход споделя, че в приятелската си компания, в която преобладават унгарци, понякога той и други българи използват помежду си българския език. С това предизвикват интерес сред останалите, обръщат вниманието върху себе си, внасят колорит в компанията. Така българският език поема функциите, които често изпълнява **младежкият сленг**.

При срещите си с българи в Унгария открийме и друга съвременна функция на българския език – използването му като **„таен“ език**. Например българи от района на Мишколц споделят, че употребяват българския език помежду си най-вече в случаи, когато не искат съседите унгарци да разберат съдържанието на разговора.

Фактор, стимулиращ процесите на асимилация, е и *страхът от ранния билингвизъм*, който според някои родители може да навреди на цялостното езиково развитие на детето. Изследванията в тази област обаче категорично опровергават тези опасения. Оказва се, че децата билингви не само че не са оцетени в езиково отношение, но и са с по-голям потенциал за бъдещо интелектуално развитие в сравнение с децата монолингви. Това е обяснимо, като имаме предвид обстоятелството, че двуезичните деца още от най-ранна възраст започват да се упражняват в решаването на разнообразни познавателни задачи, напр. на какъв език да се обърне към майка си или да попита нещо баща си, как да поздравят определен гост, как да нарече този предмет пред един или друг човек и пр.

В заключение ще кажем, че все пак асимилацията е тъжно нещо, защото нещо си отива, нещо загива. Това е тъжно не само за българите, но и за унгарците, защото, както казва и президентът А. Гьонц, така обеднява нацията. За да завършим оптимистично, нека да не забравяме следното – сега в Унгария има и **благоприятни условия** за поддържането на националната идентичност у членовете на малцинствата. Има изключително големи институционални възможности за поддържане на народностния дух: самоуправлението, културни дружества, печат, радио, телевизия. Резултатите вече са налице и затова, макар и във временен отстъп, българският език в Унгария никога няма да изчезне.

Петър Сотиров

СВЕТОСЛАВ СТОЙЧЕВ

Утопия

Отмъщението на Немезиса е обещание за мълчаливи утрини, самотно пътуване по огледални морета, хиляди недосегаеми за суетата пристанища, необитаеми острови, слезли завинаги на брега пирати, беззъби, живеещи с водорасли акули.

Осъмваш в нищото, светът – изчезнал. Буквите умират, гъсто изписани страници се разсипват на прах. Очите празни, тялото безплодно, въображението безсилно. Сътвореното в безсънни нощи губи смисъл и форма, мимолетно съзнание за мъдрост и власт.

Пътят води към ръба на стрелнала се в небето канара. Един прокълнат от боговете човек безпомощно се надвесва над бездната на лудостта и полита към щастливото невежество, понесъл закъснял подарък – окървавеното си чело.

Завърни се към корените и стани водач на оцелелите!

Убежище

Призори в пристанището пристига кораб с един единствен пътник – нечий блуден син се завръща.

По крайбрежната улица необезпокоявано се тътри дебел бял плъх. Човешката близост запалва злобни пламъчета в кръвожадните животински очи.

След минута видението се стопява в зимния пейзаж.

Отърсил се от моментно вцепенение, странникът бавно тръгва през града, понесъл бремето на страшната отврата.

Тук сякаш нищо не се е променило... Ето я старата черква, ето го училището... Безлюдни улици, застинали в пустинна самота тухлени къщи, с почернели комини, сънливо бълващи дим...

От, щастливо детство...!

Пътеката към родната къща е покрита с лепкав сняг.

На вратата е застанал беловлас подозрителен старец – гробище от години.

Странникът спира нерешително и за миг поглежда назад – зловонни сънища, безброй кокичета от минали години, разсипани в снега.

Диви рози

Ето! Над сънената градина изгрява забравено слънце. През нощта от земята поникнаха три диви рози и бликна прозрачно поточе. Въздухът се изпълни с опияняващо ухание. Безметежното спокойствие на събудения за нов ден и стари наслади град потъва във водовъртежа на невежеството. Съзнанието щастливо се люшка сред синкави вълни.

Ето! Слънцето помръква отново забравено.

Ето! Новите цветя увяхват и чистият извор пресъхва завинаги, изпълнил своето предназначение.

Старият градинар, зашеметен от свежестта на утрото, се оглежда учудено... Напред към миналото!

Нирвана

Мъртва река, пресъхнал планински извор: вкаменена памет.

Разбунтуваните пленници събарят стените на затвора и побягват към планините.

– Свободни сме! – ликува тълпата.

– Вие сте затворници – отвърща ехото, – като тези, които останаха.

Обитателят на тъмния карцер остана.

– Ще залича миналото – казва той, – ще напиша отново всички древни легенди.

– Очите ти отдавна помръкнаха – отвърща ехото.

– Аз затворих слънцето в очите си и ще възкреса Ниоба с всички убити деца, а болката, страданието, копнежите, сълзите и тлеещите гробове ще подаря на боговете – в замяна на гнева им.

Гоподин Дончев, разкажете ни най-напред за вашето семейство – кога се е заселило в Унгария, кои са най-ярките ви спомени от детството?

Потеклото ми е от Драганово, Великотърновско. По бащина линия дядо ми, прадядо ми са балканджии от Дряново и несъществуващото вече село Върбановци. Баща ми е дошъл в Унгария през 1932 г. на осемнайсетгодишна възраст. Започва работата най-напред като градинар, след това става търговец. По неговите разкази знам за едно романтично пътуване по река Дунав с параход, как са го изселвали по етапен ред, но полета си пробива път в живота и се установява за постоянно. Всяка година се е връщал в родното си село. Войната обаче прекъсва живите връзки с родината, точно тогава той се запознава с майка ми, която е унгарка и през 1940 г. сключват брак – граждански и с венчавка в българската православна църква. Като дете често съм прелиствал семейните албуми и чрез старите фотографии навлязох и във времето „преди да се родя“, по израза на Ивайло Петров. Разказите на близките ми станаха неразделна част от моите спомени, те често се преплитат, понякога човек не знае къде свършват неговите лични спомени, къде започват разказите, защото те се допълват взаимно. Родих се в бурно време и още от самото начало в живота ми се преплетоха конкретните житейски преживелици с големите катаклизми на времето по време на войната.

Дали може да се каже, че произходът е определил бъдещото ви поприще – и семейството, и времето в което сте роден?

От ранно детство, още в семейството си, разбрах, че хората са различни, имат различни ценности. Тези неща неусетно навлязоха в нашия живот чрез унгарския и българския бит, винаги се е налагала и известна съпоставка – като се започне от това кой какво яде, какви празници отбелязва, какви обичаи се въвеждат в дома. Около семейната трапеза, за разлика от унгарския обичай, според който на масата не се говори, в нашето семейство на масата се третираха всякакви въпроси. Открай време бях сред възрастни хора, слушах техните разговори и задавах своите въпроси. След войната баща ми имаше магазин на ул. „Академия“, срещу централния дом на комунистическата партия. Като дете съм виждал тогавашните корифеи на партията и държавата, които идваха като клиенти при баща ми. Тогава получих и по-

близка представа за политическите ръководители от онова време.

Основното си и средно образование получих в унгарски училища. Упражненията ми по български език бяха по-скоро в семейна среда и в неделните дни, когато баща ми ме водеше в българската църква на ул. „Вагохид“, която бе-

ше много посещавана, особено в края на 40-те и началото на 50-те години, тогава тя беше единственото средище за събиране на българите. Ние, децата играехме на двора на криеница, на сляпа баба и други детски лудории, един македонец, дядо Стоян продаваше сусамки, локум и други лакомства. Често вдигах-

ме голяма врява, но и сред възрастните шумът не беше малък – те пък одумваха своите проблеми: пазара, роднините, близките. Отец Йоан Неделчев, който беше свещеник в продължение на 19 години, от време на време извисяваше глас, за да укроти събралото се множество. В началото на 50-те години, когато както в България, така и в Унгария, църквата беше под силен натиск, тук българите ходеха на църква. Не присъстваше онази официалност, характерна за царското време и черквата се бе превърнала в един народен дом, гъмжило от хора, насобрани на купчини, които се разотиваха бавно по домовете си.

Църквата се намираше до пазара, а по-късно тук бе посторен и Културният дом. Така премина моето детство – от една страна в унгарски учебни заведения, а в неделя и по празниците ходехме с баща ми на църква.

Накъде се насочиха интересите ви вече като студент по българска филология в Будапещенския университет?

Завърших гимназия „Йотвьош Лоранд“ с профил руски език и още като гимназист се насочих към хуманитаристиката. Отначало дори не знаех, че в университета има специалност български език и литература и когато научих, разбрах, че това е пътят към по задълбоченото изучаване на собствените ми корени. Тогава за специалността българска филология нямаше прием всяка учебна година и аз попаднах в университета точно в година, когато не приемаха студенти. Трябваше да избира между две възможности: да изчакам една година или да наваксам и да започна направо от втори курс. Предпочетох втория вариант като трябваше за една година да положи изпитите и за двете години. Другата ми специалност беше руска филология. Както всеки филолог съм експеримен-

„Без общи усилия, проблемите са нерешими”

**Интервю с д-р Тошо Дончев,
председател на Управлението за
национални и етнически
малцинства в Унгария**

тирал и с писане на стихове, но скоро разбрах, че не в това ми е силата. Два семестъра учих в България. По-сериозни бяха опитите ми в областта на устния и художествения превод. Първите ми преводи бяха отпечатани в антологията на българската литература от 1969 г. Правил съм ги още в края моето студентство. По това време работех и в сп. „България“ като сътрудник и превеждах много материали: и художествена литература, и публицистика. Превеждах на различни делегации, поканиха ме на Симпозиума на преводачите в България, още като млад. Превел съм общо пет романа, десетки разкази, студии и др. Едновременно пишех и литературна критика и рецензии за новоизлезли книги. След завършването си за известно време работих в Националната библиотека „Сечени“. Това беше една добра школовка за мене.

Още повече, че в библиотеката, както е известно, по това време са работили видни унгарски интелектуалци.

Наистина, Националната библиотека тогава бе не само хранилище на книги, но и на оценяваните като „политически ненадеждни“, но изключително ерудирани и ценни творци, преподаватели, като професор доктор Йожеф Векерли или академик Дежо Керестури – бивш министър на културата, един от най-добрите познавачи на унгарската литература от XIX век. Той организира за младите сътрудници в библиотеката кръжок, на който се събирахме всяка събота, академик Керестури ни поставяше определени теми, които ние разработвахме, обсъждахме ги. В този кръг бяха Геза Есенски, по-късно министър на външните работи, а сега посланик на унгарското правителство във Вашингтон, Миклош Дирер, известен политолог и други, които израснаха в своята област като литературоведи, критици, хора на перото. Това бе една добра школовка, от 1967 до 1970 г. работих в Националната библиотека, след което постъпих на работа в Българския културен институт, когато негов директор стана Нино Николов. С него се познавах още от студент, когато превеждах на различни делегации, той ме покани на работа. Тогава вече имах зад гърба си определени публикации и преводи, както и подчертан интерес към българо-унгарските връзки, ето защо тази дейност ми се стори доста интересна, разнообразна и привлекателна.

Това е времето на много оживена дейност на Българския културен институт, когато е бил посещаван от елита на унгарската интелигенция, от редица известни писатели.

Получи се едно съвпадение – както в индивидуален аспект, така и като състояние на обществените процеси. Първоначално Култур-

ният институт се помещаваше на ул. „Андраши“ №7, в едни по-малки помещения, а след това получи сградата на №14 – с кинозалон, много добър вътрешен дизайн и добра инфраструктура, на един от централните булеварди на Будапеща, имаше широки материални възможности, разшири се и персонално. В лицето на Нино Николов за директор на института дойде човек с амбиции и нова концепция. Ние организирахме културни изяви в Будапеща и в провинцията. В Будапеща Институтът се превърна в средище на унгарската интелигенция. Бяха минали едва 14 години от потушаването на унгарската революция, през 1967-1968 се чувстваше известно размразяване на атмосферата, но то бе съпроводено с потушаването на чешките събития. В тази обстановка Културният институт стана островче на унгарската интелигенция, където идваха хора като Ласло Наги, неговият брат Ищван Аг, Бела Помогач – сегашният председател на Съюза на писателите и много други известни по-късно писатели и поети. Сегашният унгарски президент Арпад Гьонц също беше редовен посетител на Българския културен институт и е написал много рецензии и литературни критики за българската литература. Културният институт беше място за среща на художници, писатели, хора на науката и изкуството, в един много добър творчески климат. Получих и голяма свобода на инициатива и реализация на различните мероприятия, което даваше възможност за творческа изява.

Останах на тази работа до 1976 г., когато дойде нов посланик – Владимир Виденов. Той имаше амбицията да направи пробив в българо-унгарските отношения и събра местен екип от четирима преводачи. Задачата ни беше да следим културния, стопанския, вътрешнополитическия живот на страната. Аз бях привлечен на работа като персонален преводач на посланика, той вземаше участие в множество масови мероприятия, а като литературен преводач получих възможност да следя всички по-значими литературни и културни издания; превеждахме много от тези материали в помощ както на посолството, така и на Министерството на външните работи: така ги снабдявахме с обширна информация за процесите в унгарското общество, които съдържаха много интересни аспекти.

По това време установих все повече връзки с българската общност и станах един от инициаторите за създаването на Клуба на българската интелигенция, в рамките на Дружеството на българите в Унгария. Искахме да обединим хората на интелектуалния труд. В началото се прие с голям интерес, идваха много хора, изнасяхме лекции, провеждахме разговори. Това

продължи докато посолството не сложи своята ръка върху Клуба и хората се отдръпнаха от него.

Този интерес към българската общност в Унгария ли ви насочи към социологията?

Да, в края на шейсетте години в Унгария социологията бе призната като самостоятелна наука и аз проявих интерес към някои публикации, преводите от западни автори ми направиха впечатление и повишиха интереса ми към тази дисциплина. Тогава ми се роди идеята, че българите в Унгария като общност, като явление, като феномен могат да бъдат интересни не само от гледна точка на езика, който всъщност не е обособен, тъй като никога не са били трайно откъсвани от България, а като социологически феномен. С разширяване на социологическите ми познания, разбрах, че това е един много интересен отрасъл на социологията – етносоциология, социология на миграционните процеси. Започнах да събирам материали и по-системно да се занимавам с това явление. Докато бях на работа в посолството започнах системни социологически занимания, за да получа основни знания по социология и се сприях на темата за проблемите на националната идентичност на българите в Унгария. През 1977 г. обявиха конкурси за аспирантури и аз се кандидатирах като задочен аспирант в Института по социология, през 1978 г. бях зачислен за задочен аспирант, положих изпитите по кандидатския минимум и започнах да събирам архивни документи за историята на българското преселничество, разработих анкетни карти, проучих и тукашните документи, направих интервюта с повече от шейсет души по стандартизирани анкетни карти, използвах статистики и съответната научна литература. През 1984 г. завърших дисертацията си по започнатата тема и я защитих в Института по социология в София. След защитата имах конфликти с тогавашното ръководство на посолството и трябваше да го напусна. Продължих да работя като социолог в едно проучване на средствата за масова информация към тогавашното най-голямо издателство за вестници и списания „Палас“. Едновременно бях кореспондент на София-прес и на „Софийски вестни“ от 1985 до 1991. През 1991 г., след смяната на режима, което съвпадна с пенсионирането на моя предшественик в Културния дом, ми предложиха да участвам в дружественото ръководство и едновременно да бъда директор на Дома.

С това започва един нов етап от живота ви път. Как приехте тази работа?

Смятах тази длъжност за чест, защото ми се гласува доверие да управлявам един персонал от около трийсет души в целия комплекс от хотел, ресторант и читалище, наред с всички проблеми, свързани с Дружеството и читали-

щето, които имат многогодишна история и богати традиции. Всичко това стана в един преломен момент, когато старите методи вече не функционираха, а нови все още нямаше. Имам предвид фактическия застои в междудържавните отношения – за нас това се изрази в прекъсване на потока от ансамбли и гости от България, които бяха много радушно приемани от нашите българи тук, рязко намаляха българските туристически групи. В Унгария се налагаше да се съобразяваме с новите стопански изисквания, с новата обществена атмосфера. Това беше едновременно и трудно, и интересно. На мястото на казионните социалистически празници възвърнахме народно-църковните празненства. Освободихме се от опекунството на Посолството, крепящо се на старите партийно-административни връзки. В многобагрената палитра от народностни групи в Унгария трябваше да завоюваме своето място.

И благодарение на моите сътрудници, с които създадохме много добър екип, от странноприемница хотелската част се превърна в хотел с две звезди, професионализъмът бе повишен във всяко отношение. Културният живот получи нов облик – издателска дейност, списание „Хемус“, литературни връзки. Години наред нашата културна дейност имаше представителна роля за българската култура в Унгария, особено в годините, когато Културният институт, т.е. държавното представителство на българската култура почти не функционираше, ние поехме и такива функции.

Наистина това беше време на големи промени в самата Унгария, когато много по-голямо внимание бе обърнато на малцинствата. Беше разработен, обсъждан и приет Закона за правата на националните и етнически малцинства. В този процес взеха участие представители на всички малцинства, но не може да се отрече централната роля на Кръглата маса на малцинствата, чийто председател бяхте вие.

През 1991 г. беше създадена Кръглата маса на малцинствените граждански организации. В тази инициатива се включи и българското дружество и аз бях делегиран за представител, от февруари 1991 г. участвах в тези преговори, а през май бях избран с консенсус за председател на Кръглата маса, чиято цел освен да координира съвместните действия на малцинствата, беше съвместно с правителствените органи и парламентарните групи да разработи закона за правата на националните и етнически малцинства. Законът беше приет през 1993 г. като резултат от тези съвместни действия. Смятам, че в това правотворчество, заедно с всички други мои колеги участници, и аз, като координатор, успяхме да привлечем експерти, както и политическата и обществена-

та сила на малцинствата и да постигнем този закон да отговаря в голяма степен на интересите на националните и етнически малцинства. Това беше също един много интересен период, свързан и с емоции, и с трудности, и с остри политически борби, но от който излязохме с един удовлетворителен успех. По това време бяха организирани много срещи, политически консултации – едно оживяване на малцинственния политически и културен живот, сменило застоя от последните години. Мисля, че успяхме да спрем и да обърнем процеса на усилен езикова и културна асимилация на малцинствата в последния момент, както и да направим стъпки за подобряване на социалното положение на циганското малцинство.

Почувства ли се през тези няколко години след приемането на закона за малцинствата и избирането на местни и републикански самоуправления, резултата от неговото въздействие?

За мен беше особено интересно, тъй като от една страна се занимавах научно с процесите и бях очертал някои тенденции, а от друга ми се даде възможност оперативнo да работя за съдбините на българите. Започнахме да работим върху закона, което беше в теоретичен план, след което имах възможност да видя как се получават нещата и в практически план. Смятам, че резултатите от изминалите девет години са плод на общи усилия, т.е. не само на така наречената голяма политика. Всяка малцинствена група, всяко малко общество, допринесе за укрепване на своя идентитет, за създаването на този климат, който можем да наречем възраждане на малцинствения живот и култура. Големият брой граждански организации, програми и проекти, чиито инициатори са самите малцинства, както и създадените благодарение на закона Фондове за финансиране на малцинствата, реализират много ценни проекти. Създадената система на самоуправления е гаранция за запазване на малцинствата. Резултатите от последните години са несъмнени и Унгария завоюва позиции и в международен план. Когато сме недоволни и бихме желали още повече издания и книги, повече минути по радиото и телевизията, по-високо качество на обучението в малцинствените училища, това е резултат на повишения интерес, на зародените допълнителни потребности, на това че хората виждат перспектива и чувстват, че вече не е притеснително да си член на малцинствена група. Последните избори показаха, че големи маси от хора проявиха желание да управляват сами себе си.

Прави впечатление, че всяка следваща задача, с която сте се залавяли, е била и едно ново предизвикателство. Какво е предизвикателството сега, при постъпването ви на новата длъжност като председател на Управ-

лението за национални и етнически малцинства?

Едното от предизвикателствата е това: като бивш председател на Българското републиканско самоуправление, като бивш председател на Кръглата маса на малцинствата, като техен представител в поставянето на потребности и изисквания, какво ще мога да осъществя като държавен служител, така да се каже, от другата страна на масата. Естествено тук основната задача е да реализирам определена правителствена политика. Слава богу, тази правителствена политика по своята идеология е на страната на гражданското общество и Управлението получи задачата да разработи дългосрочни и краткосрочни концепции за малцинствената политика. Трябва да направим нови предложения, разработени съвместно с малцинствата, в интерес на подобряване на действащия закон за правата на малцинствата, а също така да разработим и конкретните прийоми и мерки за предаване на малцинствените институции на самите малцинства. Това е сериозен финансов, управленчески и професионален проблем, защото преминаването на тези институции не може да стане от днес за утре.

Много е комплексен въпросът за циганското малцинство. Той има не само културни аспекти, а засяга образователната система, трудовата заетост, проблемите на семейството, жилищни и регионални проблеми и т.н. Това е едно голямо предизвикателство да координираш усилията не само на едно управление, не само на отделните министерства, тук се намесва както страната на правителството, така и всички опозиционни партии, парламента, различните цигански организации. Всичко това става в период, когато Унгария е не само на прага на XXI век, а на прага и на Европейската общност, където много сериозно се третира проблематиката, свързана с ромите.

Заех се с тази задача с много идеи, с енергия, но, естествено, не с чувството, че сам мога да ги реша, а разчитайки на общите усилия, заедно с представителите на малцинствата да постигнем един общ консенсус. Тук не става въпрос за това, че аз *искам*, а че *искам заедно* с хората, с тяхното сътрудничество, след консултации, да направим това, което отговаря на техните интереси и на цялата общественост. Затова, за разлика от моите предшественици, искам да институционализирам връзките с малцинствените самоуправления, посредством редовни срещи с представителите на тринайсетте малцинства в един регламентиран ред на консултации. За мене тези проблеми са нерешими без общите хармонизирани усилия на всички заинтересувани страни.

Интервюто взе: Светла Кьосева

Младото поколение в Мишколц навярно знае за съществуването на Миклош Мажаров единствено от паметната плоча, поставена от година на дома, в който е живял. Аз имах щастливата възможност лично да се срещна с него по повод негова камерна изложба. Едва ли тогава някой е подозирал, че това е последният му вернисаж в Мишколц. На непосветените не бе известно нито продължителното му тежко боледуване, нито това, че изложените платна, с великолепно излъчване са създадени в тежко физическо и душевно състояние. Художникът държеше да покаже най-новите си, непознати на публиката картини. По своята тематика те с нищо не се отличаваха от предишните му творби, ала разнobaгрените, експресивни, мащабни натюрморти и пейзажи определено внасяха свежо присъствие в камерната зала на мишколцката галерия.

Целият му живот бе уравновесен, лишен от сензации, каквото беше, впрочем, и изкуството му.

Миклош Мажаров е роден на 24 декември 1929 год. на няколко километра от Мишколц, в Алшожолца. Родителите му са български градинари, заселили се в Унгария като наемници в имението на баронската фамилия Ваи. Началното си образование завършва в българската паралелка на мишколцкото училище на ул. „Шолтес Над Калман“, където редом с родния унгарски език постепенно опознава българския език и култура. Съвместното съжителство на няколко поколения в семейството го калява, приспособяването на десетчленната челяд от баби и дядовци, деца и родители един към друг, съгласуването на начина им на живот го прави отворен, толерантен при неочаквано възникнали нови житейски ситуации.

След национализацията на имението Ваи, семейството се преселва в Западно-дунавската област, където мъжете работят като миньори. Поради тежката работа в условията на студ и влага Мажаров дълго страда от болки в ставите, които и впоследствие често го спхождат. С произхода си на момче от бедно работническо семейство е толериран от новата власт; дава му се възможност да се издигне. Още като юноша често рисува, оцветява. Първата му продадена работа изобразява мелница; собственикът на мелницата купува от него рисунката за чувал жито. Определяща личност, подкрепила неговата кариера, е Дюла Пап, бивш възпитаник на школата Баухаус, който в своята

селска къща в Надмарош го запознава с основните техники на рисуване и изображение. Двадесет години по-късно двамата обхождат Западна Европа. Пътят от любителските кръжоци, през масовата художествена самодейност до постъпването във Висшата школа за изобразително изкуство (1948 г.) е праволинеен.

В първите картини на Мажаров се чувства влиянието на школата Баухаус; в по-късните му зрели, експресивни творби още прозира прецизната, обмислена форма. Наскоро след постъпването във висшата школа Мажаров се оженва. Ражда му се син и редом с ученето работи като проектант в

Школа за офицери. През последната година от обучението си получава унгарско гражданство. Политическите и идеологически промени през петдесетте години пряко въздействуват на Мажаров. Заедно със своите връстници той става свидетел на структурната смяна във Висшата школа за изобразително изкуство. Въпреки идеологическия подбор на преподавателите и политическата чистка успява да съхрани вътрешната си устойчивост. За творческия подход на Мажаров не е присъщ стремежът към непрестанно обновяващо се, радикално, авангардно изкуство. Характерно за картините му е, че той не създава, а следва образци и приема това за свой маниер. Впрочем, лишеното от алтернатива следване на образци е специфично за епохата. Неблагоприятно е да се отличава от колективното изкуство. Затова пък, може да се създаде колективно изкуство с различно качество: чувствително и добро, схематично и лошо. Изкуството на Мажаров във всички случаи принадлежи към първата категория, тъй като творбите му са лишени от стереотипно изображение.

Ако трябва да споменем деполитизираността на Мажаров, има някаква съдбовност във факта, че дори по време на събитията през 1956-та година той е извън страната. През пролетта на същата година с лоши познания по български, с неопределена идентичност, той отпътува за България, за да проучи корените си. Българските му приятели-художници го подпомагат по време на престоя му; месеци наред той работи и живее с тях.

Затварянето на границите през ноември му попречва да се завърне у дома. Междувременно, при едно от посещенията си у роднини, се запознава с бъдещата си съпруга, която по онова време е студентка по медицина. След

ЛИЛА СОБОСЛАИ

Миклош Мажаров – художникът на юга (1929 – 1997)

склучването на брака, двамата живеят в едно селце в България, където съпругата му работи като лекар. Живеят според българските обичаи; разговарят помежду си на български, готвят български гозби, но са изолирани от света, в една затворена, чужда и на двамата среда.

След експеримента, който трае две години, се преселват в Унгария, в Мишколц, откъдето е Миклош Мажаров. Съпругата, която започва да разбира и говори унгарски, се настанява на работа в болница и през 1964 г. получава унгарско гражданство. При все че окончателно се заселват в града, чийто скромнен кръг от интелектуалци скоро приема семейната двойка, истинската родина за тях си остава земята недалеч от Медитерана. Затова по-късно неведнъж се завръщат заедно в България.

През 60-те години Мишколц е перспективен град с тежка промишленост. Все още на места се виждат останки от градски части отпреди войната, съхранили многонационалната и пъстролика идентичност и духовност на града, ала местната и централна политическа власт от 60-те години се стреми да заличи тези стойности. Построеният универсален град постепенно създава нова техническа интелигенция, заводите и работническите общежития към тях привличат от провинцията маси без квалификация – обликът на града напълно се променя. Заселилият се в Мишколц тесен кръг от художници живее и работи предимно в предоставените апартаменти с ателиета в квартала на художниците. Миклош Мажаров остава в такъв апартамент до края на живота си, като приспособява таванската стаичка към него за ателие. Първоначално за статив му служи стол, поставен върху маса; така е рисувал ранните си картини за Националните изложби по изобразително изкуство в Мишколц. Организаторите поставят началото на серията от изложби в Мишколц през 1955 год. До 1960 год. се организират ежегодно, а впоследствие на всеки две години. От 1970 год. изложбата вече се нарича Зимна експозиция, а от 1961 година, на всеки две години, градът става домакин на Национално биенале на графиката. И двете изложби, провеждани периодично, са се превърнали в част от артистичния живот на града. Картините на Миклош Мажаров нееднократно са удостоявани с награди (на последната Зимна експозиция – посмъртно).

Не са случайни културните амбиции на града, известен като цитадела на тежката промишленост и втори по численост на население то окръжен център, при това Мишколц е следовник на значими традиции в изобразителното изкуство. Кварталът на художниците е основан още през 1919 год. Първоначално функционира като независима школа, сетне с помощта и съдействието на Ищван Рети и Карой

Лика се превръща в средище за провеждане на лятната практика на Висшата школа за изобразително изкуство. След 50-те години артистичният живот в града отново е във възход. Благодарение на графика Дюла Феледи, завършил в Краков и заселил се в града, известен като един от най-добрите познавачи на съвременната графична техника, в квартала на художниците в Мишколц става възможно прилагането на мултипликационни графични методи. Техническото оборудване: преси за гравирание върху мед, машини за литографски отпечатъци с литографски камък, както и други помощни средства, дават възможност на художниците, в това число и на Миклош Мажаров, да творят мултипликационна графика в артистичния квартал с богато минало.

Изкуството от 60-те, а също и от 70-те години се дотира от държавата и е израз на социалистически и революционни стремления. Според категориите на културната политика, на общите интереси служи единствено творецът, който е успял да „надмogne“ индивидуалното си творческо его, което „излъчва отчуждение“ и изкуството му утвърждава оптимизма и колектива. Мажаров, както и неговите съвременници от Мишколц, кой с убеждение, кой по принуда, се съобразяват с това изискване. Повечето от художниците, обаче, наистина се смятат за творци на общността, чиито интереси са насочени навън, към света. Вярват в това, че са способни да приглушат силата на властта като вършат полезна, формираща колектива работа.

Фабриците на Мажаров, вметени в пейзажа, комбайните му в орните ниви сред хълмовете, се градят преди всичко на конкретна гледка. Картините му са природосъобразни, дори творбите, които граничат с абстрактната фигуративност са почерпени от реалността. Не винаги темата на творбата е вдъхновена от конкретно визуално преживяване; често и поръчителят диктува обстоятелствата при раждането на дадена картина.

Едно от важните средства на културната политика е меценатурата, при която покровителите възлагат на художниците конкретни задачи. През 60-те години Мажаров осъществява контакт с близките фабрики, заводи и ТКЗС-та. Периодично излага свои творби в Мучон, Еделен, Сентишван, Боршодсирак и Боршоднадажд. Тези държавни поръчки, покупки, осигурени награди от изложби са главен източник на приходи по онова време както за Мажаров, така и за останалите художници от неговото поколение.

Политическото разведряване от края на 60-те години се долавя и в изобразителното изкуство. Отслабването на политическия натиск, проникващата през държавните граници ин-

формация в областта на науката, икономиката, културата, „свободното“ напускане на държавните граници, прави възможно опознаването на други страни и култури.

Постепенно, с натрупването на богати преживявания лиричното „идеологическо изкуство“ на Миклош Мажаров отстъпва на лишеното от политически замисъл изображение, плод на лично естетическо усещане. Със съпругата си и свои приятели художници пътува из Европа. Освен че го обогатява с много лични впечатления, всяко от тези пътувания е повод за раждането на някоя нова творба. Вдъхновен от красива гледка художникът изготвя скици, а сетне, когато преживяването улегне и изкристализира в паметта, той сътворява картината в своето ателие. Според съпругата му раждането на тези картини се предшества от няколкодневна, дори понякога продължаваща седмици концентрация. Макар в своите пейзажи и натюрморти творецът да изхожда от конкретния визуален образ, при бороването с формата, цветовете и четката той постига грацията в експресивността на замисъла си. Непосредственото впечатление му помага да покаже красотата на пейзажа в неговата същност, с неговия истински облик, процеса на движението в природата, смяната на сезоните и така да отрази и собствения си свят.

От края на 60-те години, под влиянието на впечатленията от пътуванията в чужбина – тук преди всичко трябва да спомена пътуването му до Италия – за творческия стил на Миклош Мажаров става все по-присъщо богатството от цветовете и форми. Жизнената философия на света от Средиземноморието стои далеч от директното политическо повествование. На организираната през 1971 год. в будапещенската зала „Адолф Фенеш“ изложба, изкуството на Мажаров вече свидетелствува за художник с изграден творчески мироглед. Получилият известност и признание през 60-те години творец в това десетилетие участва със свои нови картини в редица самостоятелни и групови изложби в Будапеща, Дьор, Мишколц, Каша.

За почитта на неговите съвременници свидетелствува естеството на задачите, които му се възлагат в творческите среди: първоначално е секретар на Групата на художниците от Боршод, по-късно, в периода 1973-1990 е художествен секретар на Районната организация на Съюза на художниците и приложниците от Северна Унгария, в продължение на осем години води Кръжока по изобразително изкуство на железничарите. Удостояван е с редица държавни отличия, най-ценните от които навярно са получената през 1981 година награда „Мункачи“ и през 1988 година – Звезден орден на Република Унгария.

Европейските и задморски пътувания го

обогатяват все с нови и нови впечатления. В картините си пресъздава красотата на Средиземноморието, Югославия, Испания, Португалия, Гърция, с мащабната панорама на крайбрежните им пейзажи, с градините на Юга, с присъщата декоративна самобитност. В пейзажите му трепетно пулсира жив организъм от багри. „Обратно на лекотата, с която Мажаров твори в средиземноморска среда, художникът твърде трудно понася северната атмосфера. При посещението си във Вологда, град в СССР побратимен с Мишколц, направо го потиска хапливият вятър на тайгата. Ако южните му пейзажи са поетично съзерцание на природата и същността ѝ като цяло, то картините му от Вологда са достоверни канонични копия на пътища, къщи, архитектурни ансамбли.“ В края на 80-те години със съпругата посещава сина си от първия брак, който живее в Америка. Отвъдокеанските преживявания отново вдъхват пейзажи с човешки измерения.

Заслужават внимание и литографиите на художника. Преди всичко изработва гравюри върху мед, върху дърво и линогравюри, с които периодично участва на Националните биеналета на графиката. В работите му от 60-те години, за прототипи му служат предимно промишленият пейзаж, заводите, работниците, процесът и средата на работа в селското стопанство и промишлеността, обикновени хора в обичайни обстоятелства. След 60-те години в картините му започва да преобладава поетичният пейзаж, лишен от пропаганда. Поради естеството на своята деполитизирана натура докрай остава встрани от властта. Редом със следването на своето творческо кредо, при изпълнение на служебните ангажменти, с които се нагърбва, Мажаров представява интересите на художниците от Мишколц.

Миклош Мажаров и българската му съпруга поддържат неформална връзка с българското малцинство в Мишколц и Будапеща. Малко преди смъртта на Миклош Мажаров в залата на Българския културен институт в Будапеща са изложени някои от по-старите му работи. През същата година в седалището на Дружеството на българите в Унгария на улица Вагохид се подготвя представянето на нови негови платна. При все, че физическото му състояние се влошава бързо и може да работи в ателието си само при светлината на много силни прожектори, всеки ден рисува. Не успява да доживее до планирана през ноемри изложба в залата на Българското републиканско самоуправление. Градската управа в Мишколц го удостоява с наградата **Pro Urbe**; от една година на дома му е положена паметна плоча на два езика, която сочи, че тук (1963–1997) е работил и живял Миклош Мажаров.

Превод: Даниела Тошмакова

При скорошното си гостуване в Унгария с удивление и немалко завист към сънародниците ни там разбрах, че да си българин в тази страна не значи да си чужденец. Чужденецът или на всяка цена ще търси пътища да се натурализира в чуждата среда и култура, което неминуемо води до лично и национално обезличаване, или, отстоявайки пак на всяка цена своята идентичност, би изпаднал почти със сигурност до ситуация на натрупване или избиване на национални комплекси. А поставеността на малцинствата в Унгария, регламентирана от държавата, изключва едното и другото. Да принадлежиш към дадено етническо малцинство, в частност – да си българин, означава да си ни по-долу, нито по-горе от унгареца. И тук не става дума за всеобщи човешки или граждански права (все пак сме в края на XX век в Европа); става дума за една нарочна подкрепа на всеки порив за изява на националните и културни особености на етноса. Стига групата или нейните представители да са съхранили в достатъчна степен привързаността си към своя корен.

За много от срещите си със сънародници в Унгария бях подготвена. Ала не очаквах в края на века да срещна сред тях една почти истинска Вазова героиня, при това човек млад, професионално подготвен, талантлив, истински съвременен творец, който с възрожденска жар да се вдава в едно от най-просветителските изкуства, поставяйки си за цел да достигне до най-скритите гънки на човешкото сърце, да отвори душите на сънародниците си, да им помага да познават себе си и като българи, и като човешки същества. Става дума за актрисата Габриела Хаджикостова и нейното „Малко театро“.

Като професионален актьор, работещ в професионален театър („Немски театър в Унгария“), имала възможността да изиграе най-големите роли в своя жанр, на пръв поглед Габи няма нужда да прави повече. И навярно не толкова чистото родолюбие, а бликащото ѝ любопитство към човека, впечатляващата чувствителност и възприемчивост към този, който е отсреща, я предизвиква, чрез онова, което най-добре владее, да потърси пътища към човешката същност на най-близките, хората от българската общност в една втора родина. Подкрепена от съпруга си Ищван Наги, също актьор, Габи замисля създаването на български

театър в Унгария, поставяйки си видимо непретенциозната задача да подготвя и представя пред публика по един спектакъл за деца, един за възрастни и една литературна вечер годишно. Ала тя съвсем няма за цел да прави самодееен, читалищен театър. И поради факта, че сред сънародниците ни в Унгария няма други

актьори, пътят по неизбежност е един – събирането на професионалисти, свързани с други сценични изкуства, с които може да се прави единствено алтернативен театър. Така в нейната „труппа“ влизат хореографката Лили Зафирова, народните певци Роза Банчева и Силвия Стратиева, мимът Агнеш Ковач, му-

зикантът Алексей Лисички (до 1998 г. пропадавател по музика в българското училище), три унгарски момичета – танцьорки в българския фолклорен състав „Мартеница“ и, разбира се, съпругът на Габи, свързан не само с нея, но и с българския театър (преподавал две години техника на движението във ВИТИЗ „Кръстю Сарафов“ в София, поставял пиеси в Смолянския, Ямболския и Младежкия театър в София). Така от идеята, възникнала през 1995 г., се стига до първото представление – „Великденска приказка“, по стихове и есета на Стефан Цанев (1996). Следват два сценични блока на основата на стари градски песни, подготвени предимно за представителите на по-старото поколение унгарски българи; мюзикълът на Александър Владигеров „Червената шапчица“ (1997), в който участват и деца от българското училище в Будапеща; „Упражнение по другост“, един движенчески спектакъл на основата на българския фолклор с вплетени фрагменти от Станислав Стратиев, с представления на български и на унгарски уезик (лятото на 1998); „Хитър Петър“, представление за деца, подготвено и представено в края на миналата година. Костюмите за спектаклите изработва самата Габи, декорите – ученици от Художествената гимназия в Будапеща, афишите и поканите – Снежана Фурнаджиева. Репетициите се провеждат в залата на Българския културен институт, генералната репетиция и премиерата – на сцената на Будапещенския театър „МУ“, а представленията – на сцената на Българския културен дом. „Малко театро“ гостува и в други унгарски градове по покана на тамошните българи – Пейч, Мишколц, или в различни райони на Будапеща. Спектаклите се осигуряват финансово чрез конкурси (Фонд „За националните

ПЕНКА ВАТОВА

***Една българка в
Унгария и нейното
„Малко театро“***

и етнически малцинствата в Унгария", Столичното кметство), разчитат и на доброволен труд, който „трупата“ очевидно не пести.

„Песента е ключ към сърцето на човека – казва Габи, – ето защо всичките ни спектакли започват с песен. А когато отключиш сърцата на хората, можеш да им кажеш много истини“. „Какво казваш на хората от сцената?“ – питам я. „Театърът, който правя, е израз на желанието ми да споделям, да натрупвам и разтоварвам енергии, а когато това споделяне идва от сърцето и се докосва до него, то има друга тежест. Аз избирам своите послания, но най-често те са свързани с човешките ни болки и надежди и с гордостта от това, което сме, но и със срама от това, което сме.“

Театърът на Габи не е самоцелен, не е просто експеримент, макар от тази гледна точка да съчетава различни сценични форми и така да достига до един почти изначален синкретизъм в изкуството. Той съчетава словото, движението, песента, танца, музиката, въвлича публиката в спектакъла, но не изпуска нишката на мисълта, не забравя посланическата си функция, както впрочем го изисква професионализмът. Да си професионалист, за Габи означава не да играеш *пред*, а *с* публиката, която при това отношение престава да бъде просто публика. Всички са въвлечени в една игра на разкрепостяване и размяна на чувства и мисли, едно очищение, от което съвременният човек има болезнена нужда и рядка възможност да го предприеме и постигне. И това взаимно докосване с хората в залата Габи осъществява,

осланияйки се на българската театрална традиция, на уроците и опита, извлечени от изкуството на български творци, чиито имена тя се затруднява да изреди в пълнота, но все пак назовава Леон Даниел, Гриша Островски, Николай Бинев, Юлия Огнянова, Йосиф Сърчаджиев, Катя Паскалева.

Макар и напълно съвременно, изкуството на Габриела Хаджикостова и „Малко театро“, по своите цели и начини за достигане до единение със зрителя в залата, напомня много детството на българския театър. Очевидно и неслучайно трупата е намерила името си. „Да се покажем пред себе си и да разберем себе си, за да можем да се покажем пред другите и да постигнем разбиране с тях“ – това е смисълът на цялостното послание на българския театър в Будапеща. И той съвсем естествено разчита на театрални форми, даващи възможност за един непринуден контакт. В тази посока са и намеренията му за бъдещето – спектакли на фолклорно-ритуална основа (Лазарица, Переруда, Бабин ден), едно връщане към корена, за да протекат спокойно жизнените сокове към листата на дървото. Защото можеш да бъдеш модерен човек и гражданин на света, само ако познаваш добре себе си и извора, от който си тръгнал – едно послание, което Габриела Хаджикостова не формулира на глас, но изразява с творческото си присъствие сред сънародниците ни в Унгария.

17–24 април 1999
Будапеща – София

Гладнина. След като обиколи градината, черковната сянка се сви и приклепна под камбанарията. Прилепи се плътно до прага на тежката, дялана врата, откъдето полъхваше тънката струя прохладен тамянов дъх на черквата. По този час стихваше даже и глъчката на накачалите по дърветата птички. Чува се само бръмченето на мухите и някъде отдалеко, лениво проточеното свиркане на отдалечаващия се влак.

Хлапакът, легнал по корем на тревата, ближе сладката сърцевина на изсъхнал рошков. Плаче му се, но защо – това той никога и никому няма да довери. Даже и на нея... Малко по-настрана се из-

лежава момиче с пищни, закръглени форми – дъщерята на клисаря – Магдалена. Лениво гризе един припечен геврек. Най-характерното за нея е, че винаги се забражда с красиви шарени кърпи, но лятно време под полата си не носи нищо. Това естествено вълнува малчуганите и е най-важната тема на шушуканията им. Свалячите от квартала пък се възползват от случая и на смрачаване ту един, ту друг влиза с нея в противовъздушното скривалище, изкопано по средата на улицата и проточващо се в зигзаг, чак до дървената ограда на футболното игрище. Едно военно поделение рови цял месец, докато завърши този бърдак. След като закриха дълбокия окоп с масивни греди и натрупаха отгоре му дебел пласт земя, улицата заприлича на огромен масов гроб.

– Бетон арме! – каза усмихнато младият капитан, тропна токове и козирува на събралите се няколко по-любопитни комшии, които поздравиха лаконичното слово с неубедително ръкопляскане. След това войниците се наредиха под строй и си отидоха. Оставиха за спомен само една купа сено.

Оттогава на Хлапака доста често му се присънва, как той и Магдалена се спотайват в скривалището. Отвън бомбите виещо се приближават и с вцепеняващ трясък оповестяват миговете на смъртта. Във въздуха хвърчат разкъсани тела, а пламъците с шипене ближат потоците кръв. Също като на кино. Момичето, изпълнено с ужас, търси студената му ръка и в неволен гърч я притиска между краката си. Колко пъти вече е изживявал този безмълвен вопъл за помощ! Чувството, което в такъв момент го обзема, напомня онова, когато зимно време пъхва премръзналите си ръце под ушите на Лира – ловджийската кучка, но не съвсем. Нежно-бодливата влажност на топлината,

гъделичкащо пълзи по ръката му, стига до сърцето и оттам се устремява към слабините му, изпълвайки ги с непознати желания и тайнственост. А отвън бушува войната – жестока и безкрайна – но от нея той ще я защити, защото я обича. От чукачите е по-трудно, тъй като са много и са по-силни от него. Пък и Магдалена

не е потърсила досега помощта му, а истинската война все още закъснява. А любов без война – от пръдня боя!

Вчера, както винаги родителите тръгнаха на работа и докато останалите въщи баби, дядовци и слугини се заеха с домашните си задължения, дечурлигата заеха местата си върху скривалището.

Двуколката на млекаря вече изчезна по посока на околоръстната линия, а геврекчията с нанизаните на бастун сусамови гевреци беше още далече. Гласът му се чуваше, едва ли не, на три пресечки от тука. Това значеше, че калтаците от горната спирка се готвят за нападение. Обещаха, че още преди пристигането на зарзаватчийската количка, ще им размажат мутрите. Това бяха общоприетите мерки за време, тъй като никой няма часовник. Впрочем Люси има, но е само с една стрелка. Затова е толкова дебел. Сутрин ставаше според часовника си и затова редовно проспиваше геврекчията. Принуден беше да закусва въщи, където се натъпкваше с неприкосновенните военни запаси, складирани в килера.

Този път дойде на време и даже не забрави да донесе и въздушната си пушка, както се бяхме уговорили. Миналия път ни замеряха с бензинови бутилки. Затова сега: „Мамка ви, мръсна!“ Въоръжението на останалите беше доста смесено: прашки – към тях цяла кофа оловни топчета (собствено производство), лъкове със стрели от изострени чадърени пръчки и няколко по-безобидни разновидности, като железни прътове и кучешки бомбички. Хлапакът се присъедини към останалите с една почти метрова, лъскава медна цев. В джоба му се спотайваше тенекиена кутия пълна с дебели игли, на които отзад имаше прикрепени снопчета от вълнени конци. Ако пъхнеш в тръбата една такава стреличка и духнеш в нея с все сила, можеш от десет метра да улучиш и пробиеш даже и див гълъб. Това неотдавна го гледа в един филм за пигмеите и дори внесе и някакво нововъведение в оръжието, но затова по-нататък...

Момчурляците безмълвно лежаха върху скривалището и втренчено гледаха към кюшето, откъдето се очакваше неприятелят. Зати-

ТЕОДОР РАДЕВСКИ

Хлапак

шие пред буря. Само далечният протяжен глас на геврекчията пробиваше от време на време пролука върху херметично обгръщащата ги натегната глухота. Ачо беше, който наруши тишината:

– Ето ги! Крийт се зад другия вход на бункера, видях ги.

Двайсет погледа се устремиха в тази посока. Люси, какъвто е шантав, беше вече повдигнал пушката, когато – за късмет на всички – забеляза, че това не са главите на неприятеля.

– Чукундур, – обърна се към Ачо. – Това е Пръча с Магдето. Сигурно след сутришното клецане. Сега ще й купи геврек. „По-припечен да бъде“ – с променен глас, жлъчно изимитира момичето.

Напрежението отмина. Опънатите ластици и тетива се отпуснаха. Само хлапакът вдигна тръбата към устата си и дълбоко пое въздух. Викът, който съпроводи едва чуващото се свистене, не предвещаващо нищо хубаво.

– Деба ваща мама! – изрева Пръча. – Гадни копелета, сега ще ви изшкембя всичките! Ти, какво зяпаш ма, гарго? Извади това лайно от главата ми! – обръща се той към Магдалена. Един червен пискиол красеше рошавата му коса, точно на върха на темето му. Иглата се беше забила дълбоко под кожата и не беше лесно да се издърпа. Време, достатъчно за Хлапак, да хукне и да се шмугне през оградата на най-близкия двор. Причината за това, което стори, беше Магдалена, която сигурно щеше да си падне от геройство му. Това беше даже нещо повече от геройство – подвиг!

От Пръча, двадесет годишен главанак, препереше цялата махала. Районът му на действие се простираше чак до трамвайната спирка или ако повече ви харесва, до портала на болницата. Когато се заговаряше с хлапетиите от улицата, а това се случваше понякога и ставаше дума за юмруците му, гальовно ги наричаше – „паветата“. Не беше далеч от истината... Именно от тях бягаше сега Хлапак. „Ще ме стигне кога цъфнат налъмите“. Познаваше всичките стратегически разместени тараби на оградите, през които Пръча не можеше да се провре. Ясно като бял ден! Както му е ясно, че на така грижливо подготвената битка с калтаците от горната спирка – капут, и че преди мръкване и дума не може да става за прибиране вкъщи. Тази крачеща бячна машина сигурно ще го чака. Война ли искаше? На ти сега – за Магдето!

Планирането и изпълнението на пътя за отстъпление, водещ през стоборите и излизаш чак на горната улица, доказваше техническата и стратегична зрялост на момчетиите. Последен скок и Хлапак се отзова в градината на Бакърения Петел. В този двор още никога не

беше влизал. В него се намираше най-хубавата къща в квартала, в която живееше Бакърения Петел с майка си. Прякорът си – от една страна беше получил от цвета на косата. Отдалече изглеждаше, като че ли носи на главата си излъскан бакър без дръжка. От друга страна – когато ходеше, така кандилкаше червения си гребен, че просто се чуваше как кътка. Държеше се загадъчно и скандално. Рядко се появяваше между децата, но когато се случваше, едва ли се разминаваше без кютек. Не се страхуваше от нищо и от никого. Редовно обираше пердаха, но не се оплакваше. То и без това нямаше на кого. В квартала се говореше, че преди – кой знае колко години – повит във везани пеленки, поставен в кошница са го намерили пред вратата на къщата. Живеещото там бездетно семейство го прибрало, осиновило и по желание на бащата осиновител – евреин, му дали името Мойсей. Не след дълго, като човек, който е изпълнил мисията си, бащата починал. Тогава мащехата – християнка, бързо кръстила детето и новото му име оттогава е Христо, а тя самата постъпила в някаква секта, чиято главна цел е да оборва каноните на Стария завет. Беше прочута с мисионерската си дейност. Най-големият си успех извоюва в „Дома за сираци от войната“, който се намирал на другия край на улицата и възпитаниците му бяха предимно пенсионери. По това време не беше трудно да се вербуват лапнишарани, тъй като на историческия небосвод започнаха да „изгряват“ първите жълти звездипетолъчки... Само осиновеното дете и създаваше кахъри. Държеше – на издяланите върху каменни плочи – „Десет Божии Заповеди“ и подобно на някогашния си адаш Мойсей, те определяше не само приказките, но и поведението му. Чудотворните, победоносни оръжия на майката се претъпяваха в гранита на Синайската планина. Сега седяха в градината и наблюдаваха „явлението – Хлапак...“

– Кой си ти? – обърна се строго към него жената. Посивялата и коса благодарение на къната, по цвят наподобяваше много тази на синковеца. С това вероятно се стремеше да намали количеството на прозиращите генетични различия между тях. За всеки случай.

– Аз го познавам, майче, живее на съседната улица. Арабия момче. Миналата седмица баща му ме доведе вкъщи – каза Бакърения и погали с пръст левкопластната лента на челото си.

– Аха, сещам се вече. Ти си син на онзи високия човек с очилата. Днес – утре се каня да ви посетя. Ще ви донеса и най-новата брошура „Сатана – изкушител“. Ти откъде влезе тука? – вече по-строго попита и се изправи. Прегърбената, кокалеста фигура и заостреният и гърбав

нос бяха живо доказателство за находчивостта на махленците, които и бяха дали прякора „Вещицата!“

– През оградата – отговори Хлапака. Една детска приказка му дойде на ума: „Тая кощрава сигурно яде деца“ – помисли си той и влагайки целият си талант започна да подсмърча. – Оня рогащ Пръча иска да ми свети маслото.

– Какви ги приказваш? За някакво жертвено животно ли става дума? – Въпросът и носеше белезите на професионална деформация.

– Не, мамче, става дума за едно диво животно, – поясни синът и.

– Божичко, ами защо така? – вече разбираща попита Вещицата.

– При него никога не се знае кое, какво и защо – опита се да хитрува Хлапакът, – защото е посилен.

– Точно така е, – одобрително поклати глава Бакъреният Петел и с любопитство отправи поглед към цвѣта в ръцете на пришелеца. – Може ли да видя тази магическа пръчица? – повдигна я и духна в нея. – Не е лоша – похвали я той. – Поне можа ли да му го зачукаш? – Ясно му бе всичко, но не зададе повече въпроси.

– А това пък какво е? – съмнително попита Вещицата.

В присвитите очи на сина ѝ светнаха лукави пламъчета.

– Прословутата Йерихонска тръба, мамче и ти знаеш, надуеш ли я, падат стени и дувари. Ей сега и тука може да стане същото.

Сега Хлапакът не доразбра.

– Не ми се вярва. Почти всички огради са здрави.

Пламналото лице на Вещицата се сля с цвѣта на косата и и изглеждаше като че ли някакъв, малко поизмачкан, червен балон се люлее над черната и рокля.

– Какви са тези глупости... Божичко, къде съм попаднала! – изпичи тя и хукна към къщи.

– Не ти стиска да се прибереш, нали? – съчувствено попита Бакърения.

Явно, че сучаеше.

Хлапакът загра, че късмета му все още не го е изоставил.

– Преди стъмване ми работи шубето, – призна си той.

– Хич да не ти дреме. Оня козел няма да дойде тука. Само не плямвай глупости! Останалото е моя работа.

Вещицата или както някои я наричаха – Джадията, със застрашителен израз на лицето се завърна. В ръцете си държеше няколко обемисти книги.

– Сядай тука! – посочи му тя към един от столовете. – Ти кръщаван ли си?

– Ами... мисля, че да...

Следобедът прекаран в градината щеше да

остане незабравим: огромните порции сутляж изобилно поръсен с канела, ароматичното какао и неописуемото количество на плодовете – дотук, голям кеф. Надумка се до козирката. Останалото беше за него, нещо като непозната ограда. Не се знае какво се крие зад нея. Натискаш една след друга изгнилите тараби подобно клавиши и търсиш пролука през която да се чува благозвучният носещ покой и сигурност псалм. Вместо това... иди, че се оправяй! Някакъв какофоничен дует между Джадията и Петелът, в който носталгичните тонове на Евангелието хаотично се влитаха в инфантилно-игривия съпровод на Талмуда. В началото Хлапакът се опита да разбере нещо, но претърпя абсолютно поражение. Уригна се и заспа. Измъчваше го някакъв лош сън, когато гласът на Бакърения Петел, подобно Йерихонска тръба, прогърмя: – „Не убивай; и който убие излага се на съд“. Тези думи го накараха да подскочи. Помисли, че тука е Пръчът и че вече е дошъл краят на света. Уплашено се огледа, но освен тях тримата и чуруликащите птички по дърветата, нямаше никой.

– Това не значи ли – обичай ближния си? Ти какво мислиш, мамче? Тези думи накараха Вещицата така силно да плесне с ръцете си, че птичките панически се разпиляха във висините, оставайки след себе си рои колебливо падащи перушинки.

Хлапакът, макар и трудно, все пак долови нещичко. Например – ходенето по мъките, което води към върха на голгота се отнасяше и за него, ако иска да се добере до вечното блаженство – Магдалена!

Малко след мръкване успя да се примъкне на неговата улица. Пръчът с още няколко рогащи продължаваше да кисне под електрическия стълб, около който бе натрупана високата купа сено, докарано от войниците по времето, когато строяха скривалището. Гредите превозваха с конски каруци и докато те работеха, добичетата дремеха край сеното, което и още от тогава, оградено с венец от конски фъшкии, стоеше тука. Само на няколко метра от къщата им. Най-лошото бе, че на директа светеше единствената оцеляла електрическа крушка на улицата. И тя беше спомен от войниците. „Копелета! Голям гаф, че веднага не я строших – помисли си Хлапака; но в последно време му се събра много: любов, война с ония тъпони, проблеми с бащината му ръка и още сума ти и грижи... Сега лежеше зад „масовия гроб“ и знаеше, че няма кой да му помогне. Докато тези шибани гъзове не се чупят от там, няма прибиране. Изведнаж му хрумна нововъведението, което бе внесъл в пигмейското оръжие. В интерес на истината, трябваше да си признае, че основната идея получи от баща си, който неотдавна, с възпитателна цел му разказва-

ше за откриването и употребата на огъня от древни времена до днес. Нарече го „най-голямото откритие на човечеството“. Това толкова го развълнува, че още на следния ден задигна от бащиното чекмедже кожената кесийка, която сега извади от джоба си и я отвори. Вътре кремък, огниво и суха прахан. Откъсна малко късче от нея, притисна я с пръст към камъка и чукна с огнивото. На праханта се появи тлеещо огънче, което след всяко подухване ставаше все по-голямо и по-голямо. Забоде огненото топче върху острието на иглата и внимателно я пхна в цевта. Мъничката комета описа дъга върху потъмнялото небе и изчезва в купата сено... Не се минаха и две минути, когато след тънката ивица дим изригнаха първите огнени езици. Хлапакът – подобно на древен жрец – се изправи, вдигна ръце към небето и издекламира през зъби тихо, но разбираемо:

– От Магдето, за спомен! Да си грееш ташаците, скопен пръч! – след което хукна и се стопи в нощта.

Околните жители до един се изнизваха на улицата. Тичаха, викаха, ръкомахаха. Приятели и врагове, всички бяха там. Само живущият в ъгловата къща ОЗ генерал гледеше от прозореца и крещеше глупости:

– Спокойствие, моля! Това е нагъл политически саботаж. Вече телефонирах. Ей сега пристигат пожарникарите и полицията. – Успял бе да се обади в последния момент, тъй като пламъците внезапно се устремиха нагоре, увиваха се около жиците и носителите на информации, шипящо се цопнаха на земята...

След около час заедно с дима се разпръсна и тълпата. Пожарникарската кола си отиде и улицата потъна в тъмнина. Само двамата полицаи се препъваха още някое време в тъмнината, но вместо „саботьор“, намериха в останалата от купата сено пепел; само една почерняла игла...

Хлапакът бе увиснал на задния буфер на последния трамвай, а сърцето му все още беше като гореща жарава. Защити любовта си и отмъсти за унижението нанесено върху нея. – „Зъб за зъб, око за око“ – би казал Бакърения Петел. А пък Джадията напразно щеше да разгръща евангелието... – „Да си грееш ташаците, скопен пръч“, такова нещо само той можеше да измисли. Пътуването с трамвая не беше случайно. Не се сещаше как се казва, но знаеше, че това е нещо много важно. Затова на спирката замери с камък вестникарят, за да може оня да го напсува на майка и най-важното, да му обещае голям тупаник, „ако още един път го ВИДИ“. Това пък го взе от един страшно готин филм. Спомни си даже и как изглеждаше плахатът му – „100 % алиби“.

Наближаваше полунощ, когато за всеки случай се прекръсти и шепнейки си... „Ти, който

си на небето, да бъде воля твоя“, тихо отвори кухненската врата. Възпитателната програма, която траеше вече около година и тази вечер нямаше да му се размине. „Сега е в най-лошата си възраст“ – въздишаше майка му, когато ставаше дума за него. Най-лошото, което пък той намираше в педагогическия метод, беше еднообразието. Понякога му беше по-сучно, отколкото в час по вероучение. Програмата я знаеше на пръсти. Най-напред – вечеря, след това лъжица рибено масло. На това място изплющява първият шамар за загряване. Обикновено причината е ужасяващата, предсмъртна гримаса, която се изписва на лицето му. Вторият е за качествената мимика, от която безпогрешно се четат всички детайли на псувната-анатема. Благодарение на майка му следва паузата – лъжичката с дюлево сладко, с цел предотвратяване на евентуалното повръщане на рибеното масло; правил е вече и този номер. След това се излива водопад от въпроси. Изненадата за тази вечер бе, че баща му беше неочаквано добре осведомен за почти всички подробности на работния му ден: войната с калтаците от горната спирка, Пръча, пигмейските стрелички... „три... четири... пет...“ броеше Хлапакът попаденията. Слава Богу, сеното не излезе на бял свят.

– Обещава ли, че от утре ще се очовечиш? – прозвуча последният въпрос. Явно баща му вече беше уморен, но предвид утежняващото вината обстоятелство, го цапардоса още един път. – „Шест – продължи да брои малчуганът.“

– Даже и тая червена кукумявка, която заради тебе ми се лепна на главата, е също на мнение, че ти си един...антисоциален тип и от тебе човек не става. Но чувам, имал си поне добър апетит.

„На ти сутляж с какао! – Гадна Джадия... – И в себе си оформи едно ново тълкование за създаването на света: Бог е създал вселената с шест шамара, а седмият е определен за изстребване на вещиците! „ – Вместо това, каза:

– Да, татко... ще се човечеа... – За какъв човек ставаше дума, дори не знаеше. – И обещавам да не правя такива работи. – Тука нямаше лъжа, защото за другият ден винаги изнамираше по нещо „не-такова“... Това бе известно на всички – даже и на завалията – баща му, чийто глас го настигна пред вратата на спалнята:

– Ей, рицарю, – гласът му бе закачлив и тих. – Да не забравя... няма да палиме повече сеното... дори и заради Магдето, нали? – Намигва и съучастнически се усмихва.

Това дойде съвсем неочаквано. Хлапака глупаво се ококори и поклати отрицателно глава. „Егати резила... Откъде знае Вехтия за Магдалена? Кой е издал тайната му – чудеше се.“

– Не, татко... сено никога – промълви едва.

Следваше лягане, майчина нежна целувка и пълни с обич слова:

— Моя мамина душичка, хайде спинкай. Моля те само, колко пъти съм ти казвала, не другарувай с тази... Магдалена. Не е за тебе. Била е в скривалището с някого си и всичко е видяла и чула. Тя те е обадила и на полицаите, които идваха да те търсят. Татко утре трябва да заплати шетите. Лека нощ, — целуна го още един път и загаси лампата.

Изплющя седмият, най-болезнен шамар! Гадна уруспия! Продаде го за един геврек! Препечен.

Това бяха мислите, които го измъчваха на другия ден в църковната градина. Щеше му се да заплаче, когато неочаквано една огромна черна сянка обгърна тях и целият свят, който ги заобикаляше...

Една година оттогава.

Пладнина. В дълбокото дефиле, лъчите на небесното светило падат от бездънната синя цепнатина притисната между двете сиви, скални стени. Под него лениво кръжи орел и със сянката на крилата си ритмично рисува върху блестящия слънчев циферблат знаците на времето. Някъде, отвъд планините бушува войната — жестока, безкрайна. Хлапакът, изтегнал се под скалният колос си спомня за черковната градина, за тишината напоена с дъха на тамян, за тъжното свиркане на отдалечаващият се влак и... Спомените му прекъсва орелът. Нещо се отделя от тялото му и лети към него. Хлапакът ужасено затваря очи, закрива ушите си с ръце и заравя лице в чакъла. Цялото му тело трепери. „Нещото“ с тъп звук се удря в земята и игриво пръсва кърваво—червени петънца върху белите речни камъни. „Бъзльо! Костенурката ти пристигна“ — засрамен си каза той и се впусна нататък. Беше огромен екземпляр. Хлапакът бързо напъхва кървавите, още треперещи парчета месо в една алуминиева кутия и поглежда към птицата — „глупава гарга“ — и маха с ръка. Орелът, който стремително се спуска към плячката си, засича на половин път и с пронизителен крясък се загубва между скалистите зъбери.

Хлапакът, седнал на обраслият с мъх камък, гледа шуращите се насам—натам пастърви.

Преди малко извади две парчета, но и това му омръзна. Спомня си за обещанието, дадено на майка му и с отвращение глътва хапчето. Казах му, че трябва... за нервите. Глупости. Обръща поглед към небето. Орелът отново кръжи под слънцето и му напомня — вече за кой път! — този ден, в който иззад камбанарията на черковата изскочи една огромна, черна птица, подобно на този орел, закри слънцето и описвайки кръгове, безшумно започна да се спуска. Нещо се отдели от нея и със свистене полетя към него... „Глупава гарга, разпадат ти се чарковите“ — махна с ръка. „Нещото“ с оглушителен взрив падна някъде наблизко... и сирените задъхано лавнаха. Нищо по-вече.

Зелената трева бе украсена от чудновати кървави цветя. Хора в бели дрехи пъхаха в алуминиево корито късове човешко месо и от време на време поглеждаха към небето. „Интересно, как двама човека се събират в един леген. Душите сигурно заемат повече място.“ — направи си извода Хлапакът. Тълпата от любопитни закриваше гледката, но затова пък се чуваше шепота им.

— Казват, че са били седнали ей там в градината, говореше някой.

— Къде? — пита Магдалена.

— Там. Нали ти казах, гдето е голямата дупка. Бедната Вещица! Как и беше истинското име? Там била седнала със сина си, чифутчето. Приказвали си.

— За какво са приказвали?

— Откъде да знам. Слава богу, не съм била там.

Хлапакът знаеше: Слушали са един глас: „... **Всичко чрез Него стана; и без Него не е станало нищо от това, което е станало.**“

А той ще слуша, как грохота на реката, с пенещ се профански кикот преследва тишината; как в лудешкият си бяг настига шепота на едно стенание, как го грабва със себе си и блъскайки го от скала в скала, го нарича и носи все по-високо и по-високо; и как от там, с крилата на орела, то ще връзва в блестящия циферблат на слънцето мъчителното ехо на времето:

— Магдаленооооо...

Тези гадни хапчета нямат край. Казват — изпаднал бил в шок. Глупости.

Az élet pillanatai

1945-ben, a háború végén születtem egy havas decemberi vasárnapon, a Vitosza lábánál. Gyermekkoromban nagyon sokat jártam kirándulni a hegyekbe, szeretem a természetet és imádom a tengert. 13-14 éves koromban kaptam apámtól az első fényképezőgépet. Elég gyorsan elsajátítottam a fényképezés fortélyait és a fekete-fehér laboratóriumi munkát. Jól rajzoltam, a nyomdaipari technikumba szerettem volna bejutni, szemvizsgálatom miatt azonban nem tudtam megjelenni a felvételin.

Gimnáziumi éveim alatt tevékenyen részt vettem a fotó- és kisfilmes klub munkájában.

A katonaság alatt megismerkedhettem a Rodope-hegység szépségével és tiszta levegőjével. Ott is fényképeztem, és a század újságját szerkesztettem.

Leszerelésem után a Bolgár Televízió reklámosztályán kezdtem dolgozni szerződésesként. Állandó munkatársnak a műszaki osztályra neveztek ki. Az a vágyam, hogy a műsorszerkesztőségben dolgozhassak, azután valósult meg, hogy lettettem a rendezőasszisztensi és a képvágói belső vizsgát.

Vegyes házasság következtében Magyarországra települtem át.

Ameddig meg nem tanultam magyarul, egy szövetkezetben volt állásom, utána a Főfotónál helyezkedtem el. Ezalatt levelezőn elvégeztem a szófiai fényképeszeti technikumot. Tíz év után otthagytam a Főfotót, és az MTI-hez mentem, ma is itt dolgozom. A Főfotó munkatársaként részt vettem a Metró Klub fotókiállításán, ahol második díjat nyertem.

Évekig voltam a Bolgár Kulturális Intézet fotósa, a kulturális rendezvényeken rengeteg képet készítettem. Két kiállításom is volt ott. A fénykép számomra nemcsak életünk egy pillanatának megörökítése a filmkockán. A megörökítés módja, a szemlélet, a hamisítatlan valóság – ez a legfontosabb, munkám során mindig ez vezérel.

Jordan Bebrevszki

Tartalom

Sztojcssev Szvetoszlav: Terápia . . .	3
Doncsev Toso: Legújabb változások a magyarországi kisebbségek helyzetében . . .	4
Alexander Gjurov: A magyarországi bolgárok közéleti, szellemi és vallási önberendezkedése . . .	11
Sztojcssev Szvetoszláv: Látomás; Üvegbura-lét; Hattyúdal a mocsár partján; Kalózkodó, kalauzok . . .	19
Juricskainé Szabeva Aszja: A magyarországi bolgár közösség mai ünnepei és azok történelmi gyökerei . . .	20
Papadopulosz Petkova Adriana: A magyarországi bolgár közösség etnikai identitásának mai problémái . . .	23
Petar Sztotirov: Magyarországi bolgárok – egzotikus, de reális világ (nyelvi helyzet elemzése) . . .	26
Sztojcssev Szvetoszlav: Tűnődés; Az utolsó kívánság; Ballaszt; Szarajevói emlék . . .	32
„Közös erőfeszítés nélkül nem lehet megoldani a problémákat” – Interjú dr. Doncsev Tosóval, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökével . . .	33
Szoboszlai Lilla: A dél festője – Mazsaroff Miklós (1929–1997) . . .	37
Penka Vátova: Egy bolgár nő Magyarországon és az ő <i>Malko Teatrója</i> . . .	40
Teodor Radevszki: Gyerkc . . .	42

Fotók: Jordan Bebrevszki

HAEMUS

Társadalmi és kulturális folyóirat

Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Czuczumanov Dimitër

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért

Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Szvetla felelős szerkesztő

Irinkov Georgi, Szabeva Aszja, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szimeonova Rajna,

Szondi György, Szivriev Szava

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

• A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyai u. 41., tel.: 216-4210

Egy szám ára: 200Ft. Előfizetés egy évre: 600Ft

ISSN 1216-2590

Terápia

... és most mindenki hátradől, teljes kényelembe helyezi magát, becsukja a szemét, lazít, csak a zenére figyel, és kedvenc állatára gondol, majd arra az állatra, amelytől a legjobban undorodik... Mai foglalkozásunk kérdése: milyen állat szeretnél lenni, ha nem ember lennél, illetve mivé változtatnád legádázabb ellenségedet?

A terapeuta hangját elnyeli a szédítő éjszaka. Feneketlen szakadékba zuhan a hipnotizált képzelet.

Az állatkert ketrecai kinyílnak, a megvadult állatok egymásnak esnek.

Néhány perc múlva a csata véget ér, és a szakadék fölött kisüt a nap. Az egyetlen túlélő – egy levágott farkú gyík – újra emberré változik.

A kisebbségek védelmét és támogatását szolgáló intézkedések alapvetően négy területhez kapcsolódnak: a jogalkotáshoz, az új intézmények kiépítéséhez, a kisebbségek anyagi támogatásához, illetve a közvélemény fogékonnyá tételéhez, a kisebbségügy iránti fokozott társadalmi figyelem felkeltéséhez.

A jogalkotási feladatok ellátása, a jogszabályok időszerűségének figyelemmel kísérése során kiemelt szempont az alkotmányos alapjogok és az alapvető emberi jogok biztosítása és érvényesülésük vizsgálata. A kisebbségpolitika területén alapvető jelentőségű, 1993-ban 96%-os többséggel elfogadott

kisebbségi törvényről nem kívánok szólni, hiszen azt mindannyian ismerjük. Az utóbbi években a Magyar Köztársaság egyéb törvényeiben is megjelentek a kisebbségi szempontok: olyan korszerű törvények születtek például a közjegyzőkről, az ügyvédekről vagy a bírák jogállásáról, amelyek a kisebbségek alkotmányos alapjogainak garantálása szempontjából is megfelelnek a mai igényeknek.

A közoktatásról szóló 1993. évi (79) LXXIX. törvény 1996. évi módosítása pontosította azokat a szabályokat, amelyek közoktatási intézménynek helyi és országos kisebbségi önkormányzat által történő alapítására és fenntartására vonatkoznak. A kisebbségi oktatásban meghatározó szerepű közoktatási törvény rögzíti, hogy Magyarországon az oktatás nyelve a magyar és a vele együtt élő kisebbségek nyelve, a nemzeti és etnikai kisebbségeknek joguk van az anyanyelvi oktatáshoz. A kisebbségi oktatás megszervezése és fenntartása kötelező minden olyan esetben, ha egy adott kisebbséghez tartozó nyolc gyermek vagy tanuló szülője igényli azt. A kisebbségi oktatás továbbfejlesztése szempontjából kiemelkedő szerepe van a kisebbségi törvénynek, amely a kisebbségi önkormányzatok számára olyan véleményezési, illetve egyetértési jogokat biztosít, amelyek garantálják a kisebbségek önrendelkezését az oktatás területén is. Ezek a jogkörök bekerültek a közoktatási törvény 1996. évi módosításába is. Az országos kisebbségi önkormányzatok maguk is működtethetnek oktatási intézményeket, ennek szakmai és pénzügyi feltételei azonban ma még nem adóttak.

A 32/1997. számú MKM rendelet a nemzeti, etnikai kisebbségek óvodai nevelésének és iskolai oktatásának irányelveiről olyan alapidokumentu-

mot jelent, amely meghatározza a kisebbségi oktatás tartalmát, és szabályozza az anyanyelvű és kétnyelvű nevelésre és oktatásra, illetve a kisebbségek nyelvének tanítására, a cigány kisebbségi nevelésre és oktatásra vonatkozó feladatokat. A kisebbségi oktatás kötelező elemévé teszi az adott nép, népcsoport történelmének, földrajzá-

nak, kultúrájának, hagyományainak és a kisebbségi jogoknak a megismertetését.

A nemzeti hírügynökségről szóló 1996. évi (127) CXXVII. törvény rendelkezései a nemzeti és etnikai kisebbségek életéről való információközlést a Magyar Távirati Iroda közszolgálati feladatává teszik.

A közelmúltban egy másik nagy jelentőségű, a kisebbségeket is érintő törvényt alkotott az Országgyűlés. A kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi (140) CXL. törvény célja többek között a nemzeti és etnikai kisebbségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi és gazdasági feltételeinek javítása.

Sajnálatos, hogy a kisebbségeket érintő jogalkotással kapcsolatos konszenzus a kisebbségek parlamenti képviselői ügyében nem jött létre. E konszenzus hiánya, illetve alkotmányjogi akadályok miatt mindeztidáig nem sikerült módosítani a kisebbségi törvényt, illetve az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvényt, noha a korábbi ciklusban 72%-os parlamenti támogatottságot élvező kormánykoalíció előterjesztésében ez a módosítás különösebb nehézségek nélkül megoldható lett volna.

A kisebbségeket támogató politika új intézmények kiépülését is eredményezte.

Az alkotmány és az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi (59) LIX. törvény értelmében létrejött a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának intézménye. A kisebbségi ombudsman feladata, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokkal kapcsolatban a tudomására jutott visszaéléseket kivizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános és egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. Az állampolgárok a kisebbségi ombudsmanhoz fordulhatnak minden olyan esetben, amikor megítélésük szerint valamely hatóság, illetve közszolgáltatást végző szerv eljárása, intézkedése, illetőleg intézkedésének elmulasztása követ-

keztében alkotmányos jogaikkal összefüggésben sérelem érte őket, vagy ennek veszélye áll fenn.

Az államigazgatás szintjén 1990-ben új, országos hatáskörű, autonóm intézményként állt fel a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. Az 1998. óta az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt működő hivatal kiemelt feladata a kormány kisebbségpolitikai döntésének előkészítése, a kisebbségi politika koncepciójának kialakítása. A hivatal folyamatosan értékeli a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesítését, a kisebbségek helyzetét, s a velük kapcsolatos kormányzati döntések megalapozása érdekében elemzéseket készít. Összehangolja a kormányprogram kisebbségeket érintő feladatainak végrehajtását, és figyelemmel kíséri az államigazgatási szervek ügykörébe tartozó kisebbségi feladatok végrehajtását. Folyamatosan konzultál a kisebbségek képviselőivel, és erre a célra megfelelő intézményes kereteket is kialakított. Számunkra immár természetes a hivatal működése, pedig Közép-és Kelet-Európából sorra érkeznek tanulmányozására az ilyen intézménnyel még nem, vagy csak kezdeti stádiumban rendelkező államok delegátusai.

A kisebbségi önkormányzati rendszer megalkotásakor a kisebbségi törvény nemzetközi viszonylatban is egyedi, sajátos megoldást alkalmazott: ötvözte a helyi önkormányzati választásokon legitimált, közjogi státussal rendelkező önkormányzatot a kisebbségek szétszórt letelepedettségével, azaz a tipikusan területi autonómiához kötődő formát az eddig alapvetően egyéni jogok biztosítását megalapozó letelepedési sajátosságokkal. Ugyanakkor a törvény utat nyitott a tényleges területi autonómiának is azzal, hogy kisebbségi települési önkormányzat létrehozására ad lehetőséget.

A kisebbségi önkormányzati rendszer kiépítésével a Magyarországon élő kisebbségek jogot szereztek arra, hogy legitim módon integrálódjanak az önkormányzati rendszerbe annak érdekében, hogy a helyi érdekű közügyek intézése során érvényesüljenek az adott településen élő nemzeti és etnikai kisebbségek jogai. A kisebbségi önkormányzatok számára a kulturális autonómia megnyilvánulását jelenti az a törvényben biztosított jog, hogy saját hatáskörükben önállóan dönthetnek intézményalapítás, átvétel, fenntartás kérdésében, különösen a helyi közoktatás, helyi írott és elektronikus média, hagyományápolás, közművelődés területén.

A kisebbségi önkormányzati képviselők részére a kisebbségi hivatal által folyamatosan szervezett képzéseken sok száz kisebbségi önkormányzati képviselő vett részt. A képzések tematikájában szerepelt a magyar közjogi struktúra valamennyi eleme. A képzés felgyorsítására 1997-től

kezdődően a tanfolyamokat már a korábban felkészített megyei kisebbségi referensek szervezték, a kisebbségi hivatal pedig a szakmai és – PHARE segítségével – az anyagi háttérrel biztosította. Az 1998. évi választások kapcsán Budapest Főváros Közigazgatási Hivatala kézikönyvet adott ki a kisebbségi önkormányzati képviselők részére.

A kisebbségi hivatal civil szervezetek részére is tartott képzéseket a települési és kisebbségi önkormányzatokkal való kapcsolattartás hatékonyságának növelése céljából. Az ország öt nagyvárosában rendezett képzéseken valamennyi hazai kisebbség részéről mintegy 200 civil szervezet küldött vett részt, hogy elsajátítsa a pályázatírás, a kommunikáció, a költségvetés-készítés technikáit.

A kisebbségek önszerveződéséhez és tevékenységeihez az állam egy olyan többszatszarnás rendszerben nyújt anyagi támogatást, amely különválasztja a működési és a programköltségeket, illetve a kisebbségi önkormányzatoknak és a civil szervezeteknek nyújtott támogatást.

A központi költségvetésből az országos önkormányzatoknak és a közalapítványoknak biztosított összeg az Igazságügyi Minisztérium, a helyi kisebbségi önkormányzat támogatása a Belügyminisztérium költségvetésében jelenik meg, míg a kisebbségi civil szervezeteknek nyújtott támogatásra az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága tesz javaslatot. A kisebbségi önkormányzatok támogatása emelkedő tendenciát mutat. Az országos önkormányzatok 1997-ben 306 millió Ft, 1998-ban 398 millió Ft, 1999-ben pedig 506 millió Ft összegű támogatásban részesültek. A helyi kisebbségi önkormányzatok támogatására 1997-ben 300 millió Ft, 1998-ban 350 millió Ft, 1999-ben pedig 730 millió Ft összeget biztosított az állami költségvetés.

Befejeződött az országos önkormányzatok székházhoz juttatása. Valamennyi, az előző választási ciklusban létrejött országos önkormányzat megfelelő székházzal rendelkezik, amely biztosítja számukra a működéshez szükséges alapvető feltételeket. Az újonnan megalakult ukrán és ruszin önkormányzat székházhoz juttatása folyamatban van.

A nevesített kisebbségi célú költségvetési támogatások legnagyobb tétele a kisebbségek oktatásának támogatását szolgálja.

Magyarországon a mindenkori költségvetés normatív finanszírozás keretében biztosít kiegészítő állami hozzájárulást azoknak a települési önkormányzatoknak, amelyek kisebbségi nevelési, oktatási programot megvalósító intézményt tartanak fenn. Az 1999-es évre vonatkozó költségvetési törvény a nemzeti, etnikai kisebbségekhez tartozók óvodai neveléséhez, iskolai oktatásához,

kollégiumi ellátásához összesen 4.599.100.000 Ft támogatást biztosított.

A kisebbségi oktatásnak nyújtott kiegészítő többlettámogatás ellenére az elmúlt két évben a kis létszámú, önálló nemzetiségi iskolát is fenntartó helyi önkormányzatoknál pénzügyi problémák jelentkeztek. A gondok megoldására a költségvetési törvényben meghatározott külön jogcím alapján további kiegészítő támogatásban részesülnek azok az önkormányzatok, amelyek 130 fő tanulólétszám alatti önálló kisebbségi iskolát, illetve 60 fő tanulólétszám alatti önálló kisebbségi óvodát tartanak fenn.

A költségvetés kisebbségi célú anyagi támogatási rendszerének további fontos intézményei a közalapítványok: a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, illetve a Gandhi Közalapítvány. A közalapítványok létrehozásával a kormányzat nem csupán bevonta a kisebbségek képviselőit a döntési folyamatba, hanem lehetőséget teremtett a kisebbségi közösségek eltérő helyzetét és igényeit figyelembe vevő feladatfinanszírozás megvalósítására is.

A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány olyan programok és tevékenységek támogatására jött létre, amelyek a hazai kisebbségek önazonosságának megőrzését, hagyományaik, nyelvük, tárgyi és szellemi kultúrájuk ápolását, átörökítését és megmaradását szolgálják. A nemzeti és etnikai kisebbségek írott sajtója szintén a kisebbségi közalapítványtól kap támogatást, népcsoportonként legalább egy, országos terjesztésű újság esetében. Ez 1998-ban 13 kisebbség 17 országos terjesztésű újságjának finanszírozását jelentette. A kormány 1998-ban 474 millió Ft-ot, 1999-ben 530 millió Ft-ot biztosított a közalapítvány céljainak megvalósítására. A támogatás iránt megnyilvánuló igény 9-szeresen múlja felül a közalapítvány lehetőségeit, ez a nagy különbség jelentős feszültséget okoz mind a pályázókban, mind a döntést hozó kuratóriumban.

Az 1999-ben 280 millió Ft felett rendelkező Cigányokért Közalapítvány elsősorban a kisvállalkozások fejlesztését és a családok és kisközösségek megélhetését segítő foglalkoztatási, egészségügyi programokat támogatja. A Gandhi Közalapítvány célja bentlakásos középiskola működtetése, elsősorban tehetséges cigány fiatalok számára. 1999. évi támogatásuk összege 210 millió Ft.

A kisebbségi törvény értelmében a kormány két korábbi költségvetési évben 500-500 millió Ft összegű „kisebbségi kompenzációs keretet” különített el az állami költségvetésben az országos és a helyi kisebbségi önkormányzatok elhelyezésére

átadott ingatlanok ellentételezésére. Az 1 milliárd Ft fel nem használt részét a nemzeti és etnikai kisebbségek, ezen belül elsősorban a válságos helyzetbe került kisebbségi oktatási és kulturális intézmények, kisebbségi önkormányzatok céljaira fordítjuk.

A korábbi évtizedek elhallgató politikája után a társadalomban egyre jobban tudatosul a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek léte. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a többségi társadalom rokon-szenvező támogatásából a kisebbségi önkormányzatokra leadott több tízezernyi szimpátiaszavazat. A figyelem felkeltésében, a közvélemény fogékonnyá tételében fontos szerep jut a közszolgálati és a kisebbségi médiának. Hazai törvényeink és a Magyarország által ratifikált nemzetközi egyezmények szabályozzák és garantálják a nemzeti és etnikai kisebbségi média működését, illetve működtetését.

A közszolgálati Magyar Televízió jelenleg 12 kisebbségnek szerkeszt adást, a Magyar Rádió 1998-tól kezdődően 13 kisebbségnek szolgáltat műsort. Az anyanyelvű televíziós kisebbségi műsorokat kiegészítik a kéthetente jelentkező, a kisebbségekről szóló magyar nyelvű magazinműsorok. A nemzeti és etnikai kisebbségek országos önkormányzatai a közszolgálati műsorszolgáltatóknál rendelkezésükre álló műsoridő felhasználásának elveiről önállóan döntenek. A törvény kötelezi a közszolgálati műsorszolgáltatót a kisebbségi önkormányzat döntésének figyelembevételére.

Az országos terjesztésű kisebbségi lapok mellett a kisebbségekről más orgánumok is hírt adnak, így például az országos sajtó kisebbségi mellékletei, a helyi újságok anyanyelvű mellékletei, a kisebbségek speciális folyóiratai, mint például a Barátság, a régebbi Polisz vagy a Napút, illetve a '90-es évek elejétől indult kisebbségkutató szakfolyóiratok, mint például a *Regio – Kisebbség, Közösség, Kutatás*, a *Pro Minoritate* vagy a *Kisebbségkutatás*. Az egyetemi, felsőoktatási, múzeumi kisebbségkutató műhelyek (ELTE, Janus Pannonius Tudományegyetem, Kaposvár, Szeged, a mohácsi, tatai, békéscsabai bázismúzeumok vagy a budapesti Néprajzi Múzeum), az MTA Akadémiai Kisebbségkutató Műhelye, az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Intézete, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének kutatásai és rangos konferenciái is ráirányítják a figyelmet a kisebbségek kérdésére.

A kisebbségek államalkotó tényezőként való számontartására, közös történelmünkben játszott szerepének elismerésére utal az is, hogy a „Száz magyar falu könyvesháza” című milleniumi kezdeményezés keretében megjelentetendő 100 kismo-

nográfia között nemzetiségek lakta települések helytörténetét feldolgozó kiadványok is megjelennek.

A magyarországi kisebbségek helyzetében bekövetkezett változások alapvetően két tényezőre vezethetők vissza. Lehetnek egyfelől az általános kedvező vagy kedvezőtlen társadalmi folyamatok, változások eredményei. Ide tartozik például a társadalom általános előregedése, a születések számának csökkenése, amely a roma kisebbség kivételével a kisebbségeket is érinti. De itt említéném meg az olyan kedvező, a társadalom egészére jellemző folyamatokat, mint a demokratizálódás, a szubszidiaritás elvének fokozódó érvényesülése, amely a kisebbségek életében is erősödő helyi aktivitást eredményezett. A kisebbségek helyzetében tapasztalható más változások viszont kifejezetten a kisebbségpolitikai eszközök és intézkedések hatására következtek be.

Az 1990-es népszámlálási adatok szerint az ország 10.374.823 fős lakosságából 232.751 fő vállalta nemzetiségi hovatartozását, és 137.724 fő vallotta anyanyelvének valamely nemzeti vagy etnikai kisebbség nyelvét. A kisebbségi szervezetek állításai szerint az egyes nemzeti és etnikai kisebbségek létszáma ennél magasabb, becsült számuk a közel félmilliótól (cigányság) a néhány ezerig terjed.

A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető, a kisebbségek számbavétele a történelmi visszaélések emléke miatt nem egyszerű feladat. A soron következő, 2001. évi népszámlálás előkészületei során széles körű egyeztetés folyik a kisebbségekkel és a Központi Statisztikai Hivatallal azzal a céllal, hogy a felmérés szakmai szempontjai figyelembe vehessék a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek kettős kötődését. A társadalmi bizalom megszilárdulása és a megfelelően megfogalmazott kérdések alapján remélhetőleg valós képet nyerhetünk majd kisebbségeink létszámáról.

A magyarországi nemzetiségi populáció korösszetétele általában véve kedvezőtlen, még az előregedő magyarországi össznépességhez viszonyítottan is. Több kisebbségnél a korcsoportos megoszlást áttekintve egyenletes csökkenést találunk a fiatal korosztályok felé haladva.

Az identitástudat vállalása kisebbségenként eltérő dinamizmust mutat, a kötődések erőssége, típusa rétegek, nemzedékek, korcsoportok szerint változik. Az idősebb korosztályoknál a nemzetiségi anyanyelv fejezi ki erősebben az etnikai hovatartozást. Az anyanyelvű népesség fogyása tükrözhet valós demográfiai jelenséget – a tájnyelvet anyanyelvének tekintő idős nemzedék természetes fogyását, – vagy épp úgy tudati jelenséget is –

például a nagyszámú vegyes házasság eredményeként bekövetkező asszimilálódást. A nemzetiiség ismérv szerinti népességnövekedést – mint például a németiséghez tartozók megháromszorozódását – nem feltétlenül az abszolút számbeli növekedés magyarázza, hanem sokkal inkább azok a társadalmi, gazdasági, politikai, tudati változások, amelyek eredményeként erősödtek a nemzetiségi hovatartozás vállalásának motivációi.

A kisebbségi családok többségében a nyelv átörökítésének folyamata megszakadt, a magyar nyelv vált uralkodóvá. A kisebbségek által beszélt különböző tájnyelvek nem képesek a folyamatos felfrissülésre, így szerepük a társadalmi kommunikációban egyre csökken. Az anyanyelv átörökítésében felértékelődött az iskola szerepe, megnőtt az oktatási intézmények felelőssége.

A nyelv újratanulását, a nyelvhasználat előtt álló tér kiszélesedését eredményezheti az oktatásban folyó átalakulás. A közoktatási törvény előírásainak megfelelően 1998-ban bevezették a Nemzeti Alaptantervet, illetve a kisebbségi oktatás irányelvét. Ugyanebben az évben a kormányzati struktúraváltozással összefüggésben megkezdődött a kisebbségi oktatás reformjához szükséges feltételek megteremtése.

A kisebbségi oktatásnak a magyar közoktatási rendszer részeként biztosítania kell mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket általában a közoktatás nyújt. Emellett – kevés kivételtől eltekintve – nem egyszerűen az a feladata, hogy mindezeket a szolgáltatásokat anyanyelven nyújtsa, hanem meg kell teremtenie az anyanyelv megtanulásához és e népcsoportok kultúrájának és történelmének megismeréséhez szükséges feltételeket is.

Az állam kiemelt feladata az oktatási intézmények működéséhez szükséges tárgyi feltételek biztosítása. Az évtized első felében a céltámogatási rendszerben kisebbségi tanterem-fejlesztésre került sor. Központi beruházként ebben az évtizedben épült fel több tizenkétosztályos, kollégiumi háttérrel rendelkező, országos beiskolázású kisebbségi iskola (szlovák, horvát, szerb, német). Befejezéséhez közeledik a román kollégium építése, és ebben az évben indul a bolgár kollégium építése.

Az elmúlt két tanév kisebbségi létszámadatai szerint a kisebbségi oktatásban részesülők aránya a korcsoporthoz viszonyítva az 1996/97. tanévben 5,3% volt, az 1997/98. tanévben pedig 5,5% lett. Az óvodák száma országosan 1992 és 1998 között 1%-kal csökkent, a nemzetiségi óvodák száma viszont 8,2%-os növekedést mutat. Az általános iskolák számának országosan 0,9%-os növekedésén belül a nemzetiségi intézmények száma 8,6%-kal nőtt. Még látványosabb ugrás mutatkozik a középiskolák terén, ahol az intézmé-

nyek számának országosan 20%-os növekedésével szemben a nemzetiségi középiskolák száma 166%-kal nőtt. Hasonló tendencia figyelhető meg az óvodások, általános iskolai és középiskolai tanulók számának alakulásában, azaz országosan csökkenő óvodai és általános iskolai tanulói létszámon belül megnőtt a nemzetiségi gyermekek száma.

Az átlag azonban többnyire csalóka. Az elmúlt tíz év átlagszámainak látszólag pozitív növekedési tendenciája mögött – a németet kivéve – kedvezőtlen folyamatok húzódnak meg. Ma már a kisebbségi kétnyelvű általános iskolák mintegy 70 százalékában a német a célnyelv, és csupán a további 30%-ot teszi ki a szlovák, a horvát, a román, a szlovén és a szerb oktatás.

A kisebbségi oktatás speciális formáját jelentik az oktatási rendszeren kívüli, ún. vasárnapi iskolák, melyek szervezői és működtetői általában az országos önkormányzatok, finanszírozójuk pedig az Oktatási Minisztérium. A „vasárnapi iskolákat” működtető kisebbségek komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy egységesítsék iskoláikban a tananyagot, elkészítsék az ott oktatott tárgyak részletes követelményeit, és lehetőség szerint az adott település egyik iskoláját bázisiskolaként felhasználva betagozódjanak a közoktatás rendszerébe.

A felsőoktatás normatív finanszírozási rendszerének bevezetésével a kis létszámú szakok – elsősorban a nemzetiségi szakok – működési feltételei romlottak, annak ellenére, hogy a finanszírozási rendeletek ún. kiegészítő normatívákat biztosítottak. A hazai képzés és továbbképzés mellett a nemzeti kisebbségekhez tartozó fiataloknak – a német kisebbség kivételével – lehetőségük van ösztöndíj igénybevételével anyaországi képzésben, részképzésben illetve nyelvi-módszertani továbbképzéseken való részvétellel.

A civil társadalom váltoásaival kapcsolatban elmondanám, hogy az elmúlt években a kisebbségek önszerveződésének, öntudatosodásának folyamata előrehaladt. A gyülekezési és egyesülési jog megvalósulására, valamint az önszerveződés magas fokára utal a különböző kisebbségi civil szervezetek, egyesületek, klubok, együttesek egyre emelkedő száma.

A kisebbségek által is lakott települések közművelődési intézményei kötelesek biztosítani a kisebbségi kulturális igények kielégítését. Az elmúlt időszakban megerősödött az önálló kisebbségi közművelődési intézményrendszer. Így például szerb vonatkozásban jelenleg a Szerb Országos Önkormányzat hivatala ellátja egy országos művelődési központ feladatait is. Megjelentek a kifejezetten kisebbségek számára létrehozott kulturális-közművelődési intézmények, pl. a Bolgár

Kulturális Intézet és Könyvtár, a cigány és német közösségi házak, az Országos Cigány Információs és Művelődési Központ, az Ukrán Kulturális Központ, az Örmény Kulturális Központ, a Szlovák Kultúra Háza, a Szlovák Kulturális és Oktatási Központ, a Lenau Ház, stb. A közösségi házak egy részének megvalósulását a kulturális tárca anyagiilag támogatta.

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek hitéletében jelentős szerepet tölt be a Magyar Katolikus Egyház. A horvát, a lengyel és a szlovén kisebbség szinte teljes körűen római katolikus vallású. A németek többsége és a szlovák kisebbség egy része, a Dunántúli középhegységben élők is római katolikusok. A magyarországi cigányság döntő többsége római katolikus, a szabolcsi térségben jelentős görög katolikus vallású közösség él, akik Hodászon saját templomot is emeltek. Az örmények külön örmény katolikus lelkészszéggel rendelkeznek. A Magyarországi Evangélikus Egyház hívei között megtalálhatók a Nyugat- és Dél-Dunántúlon élő németek, és nagy számban a szlovákok.

A bolgár, a román és a szerb ortodox egyház önálló egyházi szervezettel rendelkezik, és igazgatásilag az anyaországi egyház részét képezi. Budapest a székhelye a Bolgár Ortodox Egyház közép- és nyugat-európai metropolitájának. Három éve görög ortodox templom épült Beloiannis faluban. A Román Ortodox Egyház Szinódusa 1999. február 21-én iktatta be a Magyarországi Román Ortodox Egyház első püspökét Gyula városában. Az anyanyelvű hitélet gyakorlásának feltételei kisebbségenként és vallásonként különbözőek, a krónikus lelkészhiány azonban több helyütt nehézséget okoz.

A kisebbségek hagyományainak, történelmének és jelenének vizsgálatára a '90-es évek elejétől vállalkoztak a kisebbségek által fokozatosan létrehozott kisebbségi kutatóintézetek. Szervezeti kereteik igen változatosak, működtetésük hol civil kezdeményezésen alapul, hol az országos önkormányzathoz vagy valamelyik egyetemhez kapcsolódik. Ez a sokféleség megnehezíti finanszírozásukat. Elsőként 1989-ben a Szlovák Kutatóintézet jött létre Békéscsabán. Ezt követte a német kutatóközösség Pécsen, majd Budapesten az ELTE Germanisztikai Intézete, amely komoly feladatokat vállalt a hazai németiség tudományos életében. 1993 folyamán hozták létre Gyulán a Magyarországi Románok Kutatóintézetét, majd ugyanazon évben megalakult Pécsen a Horvát Kutatóintézet. A Magyarországi Bolgárok Kutatóintézete a Bolgár Országos Önkormányzat fenntartásában működik; a Ruszin Kutatóintézetet egyesületük tartja fenn. Az 1995 decemberében megalakult budapesti Cigány Kutatóintézetten kívül, amely je-

lenleg az Országos Cigány Önkormányzat mellett létezik, létrejött 1997 márciusában Szekszárdon a Romológiai Kutatóintézet is. 1997-ben az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat létrehozta a Magyarországi Lengyelség Múzeumát és Levéltárát.

Az elmúlt években egyre jobban kikristályosodott, hogy a kisebbségi jogok érdekérvényesítésében a települési önkormányzatok valódi partnereivé válhatnak a kisebbségi önkormányzatok, amelyek a különböző értékrendek, az egymástól eltérő érdekek avatott és hiteles megjelenítői.

Az 1994. és 1995. évben megtartott kisebbségi önkormányzati választások során megalakult kisebbségi önkormányzatok száma 822 volt. 1998 októberében a megszűnések következtében 738 kisebbségi önkormányzat működött. A megszűnések egyik oka az, hogy a kisebbségi önkormányzatokba megválasztott képviselők rendszerint nem rendelkeztek megfelelő közigazgatási gyakorlattal. Nem kevésbé fontos tényező, hogy az együttműködés a települési önkormányzatok polgármestereivel és jegyzőivel nem ritkán nehézségekbe ütközött.

Az 1998. októberi kisebbségi választások eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy a polgárok egyre szélesebb körben igénylik a kisebbségi önkormányzati rendszert. 1554 kezdeményezés nyomán a választásokat követően 1360 helyi és 9 fővárosi kisebbségi önkormányzat alakult meg országsszerte. Ez összességében mintegy 65,5 százalékos növekedést jelez az első ciklusban megválasztott kisebbségi önkormányzatok számához képest, azaz 658 új kisebbségi önkormányzat jött létre olyan helyeken, ahol a választásokat megelőzően a településen nem volt az adott kisebbségnek önkormányzata.

A legnagyobb számban a cigány kisebbségi önkormányzatok száma nőtt, de jelentősen emelkedett a német, szlovák, horvát kisebbségi önkormányzatok száma is. Arányait tekintve, megháromszorozódott például a bolgár, megkétszereződött a lengyel kisebbségi önkormányzatok száma. Külön figyelmet érdemel az a típus, amely egyszerre települési és kisebbségi önkormányzat is. A kisebbségi települési önkormányzati státusz ugyanis a területi autonómiával egyenértékű jogokhoz juttat, a kisebbség érdekeinek leghatékonyabb érvényesítéséhez nyújt lehetőséget. A korábbi ciklushoz viszonyítva, amikor 46 kisebbségi települési önkormányzat működött, az 1998. októberi választások után létrejött kisebbségi települési önkormányzatok száma 63 lett. A legnagyobb számban a német és a horvát kisebbség élt e lehetőséggel.

A helyi kisebbségi önkormányzatok megválasztása során mintegy 2 százalékuknál volt meg-

figyelhető az a regisztráció hiányával és a szabad identitásválasztás lehetőségével magyarázható visszaélés, amely révén olyan képviselők kerültek be a kisebbségi önkormányzatokba, akiket a helyi kisebbségi közösség nem ismert, hiszen korábban nem vettek részt a kisebbségi közéletben. Ez a jelenség a román kisebbség körében volt a legaggasztóbb, ahol az elektori bázis mintegy 40%-a ilyen képviselőkől állt. Távolmaradásuk miatt a román kisebbség elektori gyűlése mind az első, mind a második alkalommal határozatképtelennek bizonyult. A 13 kisebbség közül így csupán 12 alakította meg országos önkormányzatát.

Magyarországon 1998 őszén közel félszáz kisebbségi jelöltként indult polgármestert választottak meg. A német kisebbségnek 30, a horvátoknak és a szlovákoknak 8-8, a cigány és a román kisebbségnek pedig 1-1 polgármestere van. Kilenck kisebbségnek összesen 653 képviselője rendelkezik települési önkormányzati képviselői mandátummal.

A kisebbségi önkormányzatok működése során regionális szinten fölmerülő problémák felvetették a középszintű (megyei) önkormányzatok szükségességét. Az igény elsősorban a cigány és a német kisebbség részéről merült föl, mivel ők az ország egy-egy régiójában – a szétszórta települési helyzet ellenére – nagyobb számban élnek, és esetleg több településen ténylegesen is többséget alkotnak. A megyékben működő kisebbségi önkormányzatok alulról jövő kezdeményezésként megyei társulásokot hoztak létre. Az országos kisebbségi önkormányzatok megyei regionális irodákat is működtetnek.

Az elmúlt 5 év alatt a kisebbségi önkormányzati rendszer egyértelműen bizonyította létjogosultságát. A rendszer működőképes, hatékony érdekérvényesítő forma, mely széles körben biztosítja a kisebbségek részvételét az őket érintő helyi és országos ügyekben. A törvénymódosítás sarokpontjainak kidolgozása során ugyanakkor figyelembe kell venni a helyi és országos kisebbségi önkormányzati tapasztalatokat, különösen az 1998. októberi választások során tapasztalt diszfunkciókat. A joggal való visszaélés lehetőségének minimalizálása mellett lehetőséget kell teremteni arra, hogy széles társadalmi támogatás mellett az adott kisebbség képviselőit alkalmas, hiteles személyek megválasztásával kerüljön sor a kisebbségi önkormányzatok létrehozására.

A kisebbségi önkormányzati rendszer továbbfejlesztése érdekében pontosítani szükséges a kisebbségi önkormányzati és a települési önkormányzati hatásköröket, a települési önkormányzatokkal való együttműködés mellett erősíteni kell az országos és a helyi kisebbségi önkormányzatok közötti kapcsolattartást. Át kell tekinteni a ki-

sebbségi önkormányzatok támogatásának rendszerét. A tervezhető programon alapuló működés megteremtése érdekében meg kell vizsgálni a működési költséget kiegészítő feladatfinanszírozás bevezetésének célszerűségét. A kulturális autonómia erősítése érdekében a szakmai és pénzügyi feltételek megteremtésével elő kell segíteni a kisebbségi önkormányzatok intézmény alapítására, átvételére irányuló törekvéseinek megvalósítását. Ki kell egészíteni a helyi kisebbségi önkormányzatok gazdálkodására vonatkozó szabályozást, meg kell teremteni az országos kisebbségi önkormányzatok törvényességi felügyeletét.

A kisebbségi törvény módosításának előkészítésére az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi

és Vallásügyi Bizottságának külön ad hoc albizottsága alakult. A kodifikációs munkában és annak összefogásában a bizottság felkérésére a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal is közreműködik.

A kormány értéknek tekint az ország évszázadokra visszanyúló kulturális sokszínűségére. A kisebbségek kultúrájának tudatos ápolását nemcsak a nemzetközi kötelezettségvállalásokból eredő feladatnak, hanem hosszú távú nemzeti érdeknek is tartja. Ennek jegyében támogatja a kisebbségi csoportok identitásának megerősítését, a kisebbségi önkormányzati rendszer fejlesztését, a kisebbségi kulturális autonómia megvalósításának elősegítését.

„Egyetlen – kiadatlan – oklevél szól arról, hogy valaha bolgárok éltek nem messze a középkori Magyarország fővárosától: János királynak 1538. április 3-án a Rosd-szigete (ma Szentendrei-sziget) királyi birtokon tartózkodó valamennyi bolgár javára pergamenen kiállított és piros-fehér-zöld selyemfonálról függő, töredezett pecséttel megerősített privilégiuma. Ez azonban nem egyedül az említett évről tartalmaz megemlékezést, hanem mint hasonló jellegű oklevelek a kancelláriai gyakorlattal megegyezően, egy évszázadnál hosszabb időre visszamenően 1428-ból, 1458-ból, 1491-ből és 1517-ből is. A legelső alkalommal, 1428. december 30-án Zsigmond király ugyanis adómentességet biztosított a Rosd-szigeti bolgároknak, akik aztán kiváltságukat az 1458-ban trónra lépő Mátyással, majd II. Ulászlóval, illetőleg II. Lajossal – mindkettővel uralmuk második évében – sorra elismertették, velük aláírták és megerősítették”.

Mályusz Elemér (1965)

„Aztán mégis értelmesebb és kellemesebb dolog azért tanulni, hogy a bolgár földműves vagy iparos fia, például oly intelligens városnak, minő Temesvár, polgármestere, ügyésze, bírása stb. lehessen, részt vehessen a kultúra minden kényelmes előnyében...”

Czirbusz Géza (1913)

A két – mottóként használt – idézet e tanulmány kétirányú alapgondolatának sajátos delejtűje. Az első egyértelműen mutatja és bizonyítja, hogy a bolgárok közéleti és a vele együtt járó szellemi és vallási önberendezkedése nem az 1995-ben első ízben megválasztott önkormányzatokkal, sem pedig 1914-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesületének alapításával kezdődött el, hanem öt és fél évszázaddal korábban. Napjainkban a már kialakult, s az évek során szakadatlanul gazdagodó hagyományok kiteljesednek, új tartalommal telítődnek. Hiszen az első ízben 1428-ban megadott királyi kiváltságok mindenekelőtt egy – az akkori körülményeknek és lehetőségeknek megfelelő – önberendezkedésért vívott szervezett harc eredményét jelentették, s ez olyan küzdelem, amely később is sikert hoz majd. S mindez mindössze három évtizeddel azután, hogy az Oszmán Birodalom meghódította Bulgáriát, és kettővel a **Konsztantin és Fruzsín** vetette felkelés (1408) vérbe fojtását követően. Nem korai ez, hiszen a hazájukból kiűzött és Magyarországra kényszerből menekülő, majd letelepedő bolgárok tudták,

hogy visszatérési lehetőségeik nincsenek, ugyanakkor azonban nemzeti öntudatukat és hovatartozásukat szerették volna megőrizni. Be kellett rendezkedni az új otthonban, ennek sikerét mutatja a második idézet. Szavaival **Czirbusz Géza Telbisz Károlyra** céloz, aki miután jogot végzett és néhány évet Franciaországban töltött, harmincévesen Temesvár¹ főügyésze

lett, egy évvel később pedig a város polgármesterének választották, és ezt a tisztséget 1914-ig, három évtizeden keresztül töltötte be. A magyarországi bolgár betelepülők utódai között nem ő az egyedüli példa – a többé-kevésbé ismert **Parcsevics, Pejacssevics, Knezsevics** és

más, nemesi rangokkal kitüntetett családok tagjai közül például **Marko Pejacssevics** 1751 és 1772 között Szerém vármegyében volt főispán, miként **József Pejacssevics** Verőce vármegyében (1770–1778), két jóval későbbi **Pejacssevics**-leszármazott, akikben már horvát vér is volt, **Péter** (előzőleg több megye főispáni helytartója és főispánja) és **Tivadar** pedig miniszterek; alispán volt **Jakov Bibics, Georgi Sztaniszlavovics** stb., továbbá **Nikola Sztaniszlav(ovics)** csanádi, **Andrej Knezsevics** kalocsai püspök volt (az utóbbit a magyarok mint **Knezovics Antal József** kalocsai prépostkanonok és szentszéki jegyző tartják számon). Más, ezzel kapcsolatos példák felsorolása helyett egyetlen, de a bolgárok szellemi önberendezkedésére igen jellemző tény: a források arról tanúskodnak, hogy 1643-ban Krassóvárban már bolgár katolikus iskola működött.

Az említett önberendezkedés alapja és kiindulópontja a magyarországi bolgár jelenlét, amely tizenegy évszázados múltra vezethető vissza, a VIII–IX. század fordulójára, ami egyben meghatározta az első és a második betelepülési hullám irányát is. Az első és a második hullám többsége katolikus volt – kiépített egyházi intézményekkel és iskolákkal, valamint három ferences kolostorral, teológiai főiskolával stb. A múlt század második felében Magyarországra érkező bolgárok viszont – elenyésző kivételtől eltekintve – a keleti pravoszláv egyház hívei voltak.

A harmadik bolgár betelepülési hullám 1865 áprilisában vette kezdetét az első öt bolgár keretész megérkezésével, és századunk negyvenes

*A magyarországi bolgárokkal kapcsolatos kutatásait 1999 áprilisától a szerző a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával végzi, e tanulmány része a témában készülő teljes monográfiának.

¹ A települések mindenhol magyar elnevezésükkel szerepelnek, azok jelenlegi azonosítására, amelyek az 1920. június 4-i trianoni szerződés értelmében a szomszéd államokhoz kerültek, az alább közölt táblázat szolgál.

éveinek első felében lassan elvesztette tömeges jellegét, de a továbbiakban napjainkig mintegy kétezer bolgár követte őket.

Eddigi adataim alapján összeállítható azon 163 településnek a táblázata, amelyekbe tömegesen költöztek be bolgárok. Természetesen itt a konkrét és jelentős történelmi események által kiváltott, legalább 10 bolgár családot érintő, vagyis tömegesnek minősíthető letelepedésről van szó. Ezenkívül Magyarországon rövidebb-hosszabb ideig vagy állandóan éltek és dolgoztak különböző, más években érkezett bolgárok is, ezek elsősorban kereskedők voltak, és mindenekelőtt érdekeltségük és tevékenységük határozta meg magyarországi tartózkodásuk jellegét.

Ebből világosan kivehető, hogy a magyarországi bolgár betelepülők nem sokkal megérkezésük után elkezdtek társadalmi, szellemi és vallási életük intézményeinek kiépítését, továbbá egy idegen (már amennyire annak lehet minősíteni, hiszen befogadták őket) állam közigazgatási keretein belül saját – önkéntes és demokratikusan választott – közhatalóságot alakítottak ki a körülmények engedte formában. A felsorolt 163 településen működött vagy ma is működik 1 katolikus teológiai főiskola, 16 elemi vagy általános, valamint egy középiskola, 2 iskolaszék, 4 alapítvány a tehetséges diákok támogatására, 11 templom, ebből 9 katolikus és 2 keleti pravoszláv, 1 keleti pravoszláv és 1 katolikus kápolna, 3 keleti pravoszláv egyházközség, 1 ferences provincia, 4 ferences kolostor, 6 katolikus zárándokház, 3 egyesület (volt még egy negyedik, 1853-ban alapították pesti és Pest környéki bolgár kereskedők, ez azonban tisztavirág-életűnek bizonyult létrehozói gyakori utazásai miatt), 3 községtanács, 2 békéltető tanács, 1 vegyes egyházi tanács (nemcsak vallási ügyekkel foglalkozott), 1 választmány a bolgár javak kezeléséről, majd a LXXVII/1993. számú, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény rendelkezéseinek megfelelően megválasztásuk után egy országos és 8 helyi (városi vagy kerületi) bolgár önkormányzat is működik. Mindemellett nem kevésbé fontos az sem, hogy az említett évszázados hagyományok szüntelenül megújodtak, olyan formákkal gazdagodtak, amelyeknek elsődleges célja nem más volt, mint a legjobban megfelelni egy adott kor követelményeinek, és ezen keresztül szolgálni, óvni a magyarországi bolgárok érdekeit.

A magyarországi bolgárok közéleti, szellemi és vallási önberendezkedésében talán az a leg-

fontosabb, ami az alapítványok korai létrehozásából és folytonosságából (1712, 1744, 1750, 1774) kikövetkezhető, mégpedig két irányban. Elsősorban ez a tény jelzi, hogy **a bolgár betelepülők mindent saját erőből**, főleg honfitársaik adományaiból **igyekeztek megvalósítani**, s az utóbbi különösképpen a harmadik betelepülési hullámnál játszott és játszik ma is nagy és meghatározó szerepet. Így évszázadokon keresztül épült mindenkorai intézményrendszerük, amely vitathatatlanul tartósította, tartósítja a nemzeti öntudat és hovatartozás megőrzését, a nemzeti hagyományok továbbvitelét, ezzel késleltetve az egyébként elkerülhetetlen asszimilációt.

A magyarországi bolgárok **közéleti önberendezkedése már az első betelepülési hullámnál elkezdődött és szorosan összefonódott a vallással**, hiszen **Nagy Lajos magyar király** a katolikus vallásra térített bolgárokat – látván üldözésüket Bulgáriában – már 1365-ben kezdte a magyar határvidékekre áttelepíteni, ahol közülük sokan, egyes adatok szerint hitezen katonai szolgálatot teljesítettek. Ez azért fontos, mert a határőrök kb. egy jobbágytelekkel felérő földet kaptak², a gyakorlatban nem álltak földesúri hatalom alatt, béke idején a királynak s csak az adó harmadát kellett fizetniük, háború alatt azt sem, vagyis a korhoz képest viszonylag széles jogokkal rendelkeztek. Azzal, hogy – miként már említettem – **Zsigmond magyar és német-római király** 1428. december 30-án első ízben adott kiváltságokat a Rosd-, ma Szentendre-szigeten élő bolgároknak, kezdetét vette a közéleti önberendezkedés elkülönítése a vallástól, bár ez a kapcsolat ma sem szakadt meg teljesen. Az első és második betelepülési hullámmal érkező és Magyarországon letelepedő bolgárok 314 év alatt nyolc esetben kaptak királyi privilégiumokat (1428, 1458, 1491, 1517, 1538, 1700, 1714, 1742), ezek közül kétségtelenül kiemelkedik az **I. Lipót** 1700. évi és **III. Károly** 1714. évi királyi oklevele. Mindkettő első pontja kimondja, hogy a bolgár menekülteket a királyi kancelláriának rendelik alá, azaz a császár oltalma alatt állnak, és ezzel függetlenítették őket a földesuraktól, mégpedig olyan időben, amikor a lakosság zöme jobbágy. Az utóbbi meghatározta a **magyarországi bolgárok szabad jogállását**, ami egyben alap a további kiváltságok megadásához. Így a katonai szolgálat teljesítése alóli mentesítés, valamint az adómentesség és a szabad kereskedelemhez való jog mellett **a dévai és az alvinci bolgár kolónia fölállíthatta az autonóm község tanácsai igazgatást**, amely széleskörű előjogokkal rendelkez-

² Jobbágytelek – a feudális struktúra gazdasági és adózási alapegysége, mely végleges kialakulásáig változásokon ment át. Az adott időszakban ebbe beletartozott a valamelyik földesúr tulajdonában levő mintegy 40-60 magyar hold (II. Endre vezette be ezt a mértékegységet, ma ez 1,466 katasztrális hold) – ebből 30-40 volt a szántó, 10-20 a rét. A méretbeli eltérések a talaj termőképességének, a népsűrűségnek, a földművelési rendszerének tudhatók be.

Település	Letelepedés éve	Intézmények
Alsónémedi	1880	
Alvinc (R.: <i>Vintu de Jos</i>)	1701, 1711	
Arad (R.: <i>Arad</i>)	1737	• községtanács, iskola, katolikus teológiai főiskola, ferences kolostor, templom, 3 alapítvány, bíróság, választmány a bolgár javak kezeléséről
Bács (J.: <i>Bač</i>)	1688 után	
Baracháza (R.: <i>Bărăteaz</i>)	1688, 1737	
Bégkalodva (R.: <i>Kladova</i>)	1688 után	
Békéscsaba	1876	
Békásmegyer (ma Bp. III kerülete)	1865	
Berettyóújfalú	1876	
Bihar (R.: <i>Biharia</i>)	1890 körül	
Biharfenyves (R.: <i>Brădet</i>)	1890 körül	
Biharszentjános, (R.: <i>Sintion</i>)	1890 körül	
Birda (R.: <i>Birda</i>)	1737 után	
Bóka (J.: <i>Boka</i>)	1688	
Bolgártelep (<i>Colonia Bulgară</i>)	1690	• templom, zárándokház, iskola
Bonyhád	1890	
Bongard (R.: <i>Bungard</i>)	1268–1270	
Brad (R.: <i>Brad</i>)	1737	
Brassó (R.: <i>Brășeu</i>)	1701	• iskola
Brassó (Bolgárszög városrész)	1292	
Budapest	1865	• egyesület, békéltető tanács, vegyes egyházi tanács, templom, egyház- (és iskola) község, iskolaszék, iskola (1918-tól elemi, 1922-től általános, 1981-től középiskola), országos, fővárosi és kerületi önkormányzatok
Cegléd	1890	• önkormányzat
Csák (R.: <i>Ciacova</i>)	1690	
Csebze (R.: <i>Cebza</i>)	1690	
Csongrád	1876, 1910	
Debrecen	1690 körül, 1910	
Denta (R.: <i>Denta</i>)	1737	
Déva	1711	• iskola, templom, ferences kolostor, községtanács, alapítvány
Dorog	1875	
Dunabogdány	1876	
Dunaföldvár	1880	
Dunaharaszti	1870	
Dunakeszi	1876	
Écska (J.: <i>Ečka</i>)	1689	
Eger	1890	
Encs (Szászenscs) (R.: <i>Enciu</i>)	1701	
Erzsébetlak (J.: <i>Jalšovec</i>)	1737 körül	
Eszék (J.: <i>Osijek</i>)	1689, 1825, 1870	
Esztergom	1890 után	
Fehértó (Szl.: <i>Hrinová</i>)	1737 körül	
Fehérvíz (R.: <i>Riu Alb</i>)	1737 körül	
Fót	1865	
Gerliste (R.: <i>Grlšte</i>)	1737	
Gyoma	1890	
Gyöngyös	1880	
Győr	1890 után, 1910	
Gyula	1876	
Gyulafehérvár (R.: <i>Alba Iulia</i>)	1711, 1737	• iskola, templom, zárándokház, ferences kolostor
Halásztelek	1876	• önkormányzat
Hátszeg (R.: <i>Hateg</i>)	1365 után	
Homokszil (Ulma, J.: <i>Uljina</i>)	1737	
Ittvárnok (J.: <i>Banatski Dvor</i>)	1737	
Izbiste (J.: <i>Izbište</i>)	1690	
Izgar (R.: <i>Izgar</i>)	1690	
Kalodva	1690	
Kanak (J.: <i>Konak</i>)	1365 után, 1701 után	• iskola, zárándokház
Kaposvár	1876	
Káposztásmegyer (ma Bp. IV kerülete)	1865	
Karácsonfalva (R.: <i>Crăciunel</i>)	1701, 1737	
Karánsebes (R.: <i>Caransebeș</i>)	1365 után, 1701 után	• iskola, templom, ferences kolostor
Kecskemét	1876	
Kengyeltő (Ráfnik, Ravník, R.: <i>Rafnic</i>)	1701 után	
Keszthely	1880	
Keve (J.: <i>Kovin</i>)	1365, 1396, 1737	
Kevermes	1690 után, 1910	
Királykegye (R.: <i>Tirol</i>)	1744	

Település	Letelepedés éve	Intézmények
Kiscserged (Bolgárcserged) (<i>R.: Cerghizel</i>)	1268–1270	
Kiskrassó (Lupák, <i>R.: Lupac</i>)	1365 után, 1737, 1744	
Kiskunfélegyháza	1876	
Kisszeben (<i>Szl.: Sabinov</i>)	1690 után, 1744	
Kisszered (<i>J.: Malo Središte</i>)	1701, 1737	
Kolozsvár <i>R.: Kluj-Napoca</i>)	1700 körül, 1737, 1744	
Körösbanya (<i>R.: Bania de Criș</i>)	1690 után	• iskola, templom
Körösberény (Temesberény, <i>R.: Berini</i>)	1690 után	
Krassóalmás (<i>R.: Iabalcea</i>)	1396, 1700 körül	
Krassócsörgő (Klokodics, Klokotics) (<i>R.: Clocotici</i>)	1701, 1744	
Krassóvár (<i>R.: Carașova</i>)	1365 után, 1396, 1690 után	• iskola, templom
Libánfalva (<i>R.: Ibănești</i>)	1701 után	
Lippa (<i>R.: Lipova</i>)	1365 után, 1426, 1737	
Lórév	1870 után	
Lovrin (Loránt, Loránd) (<i>R.: Lovrin</i>)	1700, 1737	
Lugos (<i>R.: Lugoj</i>)	1365 után, 1737, 1744	• iskola
Lukácsfalva (<i>J.: Lukino Selo</i>)	1690, 1737	
Macedónia (<i>R.: Macedonia</i>)	1690 után	
Magyarapáca (<i>R.: Opația</i>)	1690 után	
Maxondy-pusztá (<i>Fruzsín Sisman birtoka, ma a román Lipovában</i>)	1426	• egyesület, békéltetőtanács, templom, egyházközség, iskola, önkormányzat, iskola, kápolna
Miskolc	1876	
Módos (<i>J.: Jaša Tomić</i>)	1701, 1737	
Mohács	1875–1876	
Nagybecskerek (<i>J.: Zrenjanin</i>)	1875	
Nagycserged (<i>R.: Cerhid</i>)	1268–1270	
Nagykanizsa	1890 után, 1910	
Nagykarolyfalva (<i>J.: Banatski Karlovac</i>)	1700 után	
Nagykikinda (<i>J.: Kikinda</i>)	1870 körül	
Nagyszeben (<i>R.: Sibiu</i>)	1700 körül, 1744	
Nagyszered (<i>J.: Veliko Središte</i>)	1365 után	
Nagytétény (<i>ma Bp. XXII. kerületének része</i>)	1870	
Nagyvárad (<i>R.: Oradea</i>)	1700 körül, 1737	
Nermed (<i>R.: Nermed</i>)	1737	
Nyíregyháza	1876	• iskola, templom
Óbesenyő (<i>R.: Dudești Vechi</i>)	1365 után, 1690–1737 között	
Óléc (<i>J.: Stari Lec</i>)	1690 után	
Omor (<i>R.: Rovnița Mare</i>)	1690 után	
Orosháza	1876	
Ózd	1875–1876	• egyesület, kápolna, egyházközség, iskola, önkormányzat
Pécs	1691–1725, 1870	
Perestó (<i>Szl.: Petroča</i>)	1690 után	
Perestyén (<i>R.: Prisian</i>)	1690 után	
Pesterzsébet (<i>ma Bp. XX. kerülete</i>)	1865	
Pestszentimre (<i>ma Bp. XVIII. kerületének része</i>)	1865	
Radna (<i>R.: Rodna</i>)	1700 után, 1737	
Rákospalota (<i>ma Bp. XV. kerülete</i>)	1868, 1876 után	
Rákosszentmihály (<i>ma Bp. XVI. kerületének része</i>)	1876 után	
Rékás (<i>R.: Rékaș</i>)	1737	• zárándokház
Rimnik (<i>R.: Rîmnic</i>)	1688 után	
Rozscsúr (<i>R.: Forâu</i>)	1268–1270	• zárándokház, iskola
Sándoregyháza (<i>J.: Ivanovo</i>)	1690 után	
Sándorfalva	1875	
Sebes (<i>R.: Sebeș</i>)	1365 után	
Selyos	1737	
Siófok	1902	
Soroksár (<i>ma Bp. XXIII. kerülete</i>)	1865	
Sósd (<i>R.: Șoșdea</i>)	1690 után	
Szabadka (<i>J.: Subotica</i>)	1690 után, 1870 körül	
Szanád (<i>J.: Sanad</i>)	1700 körül, 1737	
Szarvas	1876	
Szeged	1876, 1910	

Település	Letelepedés éve	Intézmények
Szegvár	1875	
Székelykeve (J.: Skorenova -	1365 után, 1700–1737	
Szekszárd	1880 után	
Szentendre	1426 előtt, 1690 után	
Szentes	1876	• templom
Szentkatolnadorna (R.: Cătălina és Dorna)	1700 után	
Szentlőrinc	1870	
Szigetszentmiklós	1865	
Szigetvár	1875	
Szinice (Szinica, R.: Svinîța)	1700 után	
Szlatina (R.: Slatina-Timiș)	1690, 1737	
Szolnok	1880 után	• zarándokház
Szombathely	1890, 1910	
Szőlősudvarnok (J.: Banatski Dušanovac)	1737	
Tapolca	1890 után	
Tata (Tataváros)	1885	
Tatabánya	1900 után	
Temesszentmiklós (R.: Nicoleni)	1744	
Temesvár (R.: Timișoara)	1365 után, 1700 után	
Torontálalmás (J.: Jabuka)	1718	
Tököl	1868	
Tövis (R.: Teiuș)	1690 után	
Újvidék (J.: Novi Sad)	1690 után, 1870 körül	
Újpest (ma Bp. IV. kerülete)	1865	
Valkány (R.: Vâlcani)	1737	
Végvár (R.: Tormac)	1690 után	
Vermeș (R.: Vermeș)	1690 után	
Versec (J.: Vrșac)	1690 után	
Villány	1878	
Vinga (R.: Vinga)	1701–1711	
Vízakna (R.: Ocna Sibiului)	1737	• községtanács, templom, iskola
Vizes (Vodnik, R.: Vodnic)	1737	
Zaránd (R.: Zărând)	1701 után	
Zugló (ma Bp. XIV. kerülete)	1868	
Zsuppa (R.: Juppa)	1365 után	

zett, beleértve a bírók választását, valamint ki-nevezését, és mindez a gyakorlatban jelentősen növelte politikai súlyukat a magyar társadalmon belül. Ebben a vonatkozásban is folytonosság tapasztalható az első és a második betelepülési hullám között, a harmadikkal érkező bolgárok – mint közismert – semmilyen kiváltsággal nem rendelkeztek, nem is kaphattak ilyet, hiszen 1865 után – mivel a társadalmi és gazdasági berendezkedés megváltozott – nemigen volt szükség rá. Saját erőből és a mindennapi életben szerzett tapasztalatok alapján elkezdtek önigazgatási intézményrendszerük kiépítését – egyesületek, bíróságok, tanácsok stb. létrehozásáról van szó –, ami oly sikeres volt, hogy a magyar hatóságoknak szinte csak a bolgárok nyilvántartását kellett vezetniök, lakhatási vagy letelepedési engedélyeket kellett kiadniok, erre a legjobb példa az, hogy Bulgária és az Osztrák-Magyar Monarchia között 1911. május 18-án (az új, Gergely-naptár szerint 31-én) megkötött konzuli és jogsegély-egyezmények egészen 1958-ig érvényben maradtak, habár sok cikkelyt valójában nem is lehetett alkalmazni a

mindennapi életben. **A II. világháború kitörésekor a budapesti, miskolci és pécsi bolgár kolóniák már a társadalmi és közigazgatási önberendezkedésükhöz szükséges intézményrendszerrel rendelkeztek**, amelyben a régi, kialakult hagyományok újjáéledtek, bővültek, gazdagodtak.

A negyvenes évek végén, 1948 után, amikor mind Bulgáriában, mind Magyarországon az ún. koalíciós korszakot föl váltotta az egypártrendszer, és napirendre került a totalitárius diktatúra fokozatos bevezetése, a magyarországi bolgárok közéleti, szellemi és vallási önberendezkedése, ennek intézményei hanyatlásnak indultak. Ez a folyamat kizárólag politikai okokból tíz év múlva fejeződött be, amikor 1957. szeptember 15-én kihirdetették a kettős állampolgárság eltörlése tárgyában megkötött bolgár-magyar egyezményt, és ezzel megvalósították és véglegesítették **a másik országban élő bolgár és magyar állampolgárok feletti totális közigazgatási és politikai ellenőrzés irgalmatlanul szűkre szabott kereteit**. Ennek értelmében az akkori IX. kerületi tanács egy függetleni-

tett előadója havonta elküldte jelentéseit a Magyarországi Bolgárok Egyesületének tevékenységéről, az egyikből kiderül, hogy az egyesület elnökét, **Todor Kirovot**, aki egyébként kertész volt – napszámosságainak száma miatt – kulákká nyilvánították, ilyen sorsra még vagy 530 bolgár kertész jutott. A politikai motiváción túl a ténynek más fontos jelentősége is van, mert ezzel berekesztették azon adományozások legszámottevőbb forrását, amelyek addig a bolgár intézmények működésének anyagi alapját képezték.

Ebben a folyamatban „részét vállaltak” a bolgár állam intézményei is a „második frontot” 1946. március 21-én nyitották meg amikor a **bolgár légierők vezérőrnagya, Mihail Mateev** hivatalosan is bemutatkozott a magyar Külügyminisztériumban mint a **Bolgár Repatrációs Hivatal** vezetője, amely a volt bolgár követség épületében kapott helyett (a bolgár-magyar diplomáciai kapcsolatokat csak a következő évben állították helyre). Egyetlen egy feladat volt: a Magyarországon élő és dolgozó bolgárok közül minél többet visszatelepíteni Bulgáriába, s ez különösen a fiatalokra (sokan már Magyarországon születtek!) vonatkozott, hiszen a katonai szolgáltatukat is le kellett tölteniük. Habár segítséget nyújtott a magyar hatóságok tudta nélkül, azaz illegálisan működő ún. **bolgár antifasiszta bizottság**, a közös akció katasztrofális sikertelenséggel zárult. **Az önkormányzás szerepét fokozatosan azon bolgár követség** (1954. III.1-től **nagykövetség**) **napiparancsai** vették át, amely a magyarországi bolgárokat inkább hazaárulóknak, mintsem hazaszeretőknak tartotta.

A fordulópont természetesen a rendszerváltás és az első szabad választások után következett be: a LXXII. számú, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény alapján **a magyarországi bolgárok már 1994-ben megválasztották első önkormányzataikat**, ezek igen aktív és méltó segítőtársa **a Magyarországi Bolgárok Egyesülete**, amely 1992-ben – föllelevenítve a régmúlt legjobb hagyományait, megszabadulva a négy és fél évtizeden át ráerőszakolt politikai és ideológiai béklyóktól – új alapszabályt fogadott el, s visszaállította régi-új nevét.

A harmadik betelepülési hullám szellemi önberendezkedésének kezdetét két esemény jelzi: 1916. május 27-én a magyarországi bolgárok pravoszláv egyházközséget alapítottak, ezt követően pedig Budapest Székesfőváros Tanácsához fordultak, hogy engedélyezze egy **bolgár iskola** működését Budapesten. Az 1917. december 4-én kelt 126.176. számú határozatával az utóbbi az engedélyt megadta, s a Lónyay u. 4. sz. alatt levő községi Iparostanonciskolában egy osztály- és egy tornatermet bocsátott a bolgár kolónia

rendelkezésére, ahol a tanítás 1918. február 25-én kezdődött el. Elemi iskolaként működött, majd miután az 1922/1923. tanévben átköltözött a Papnövelde u. 6.sz. alatt levő iskolaépületbe, **Konsztantin Szpirov** igazgató – a követségen keresztül kérvényezve a két tanterem bérbeadását – értesítette a fővárosi tanácsot, hogy beindították az általános iskola felső tagozatát is, azaz hétosztályos (I-IV + I-III) lett az intézmény. A magyar közoktatásban erre jóval később került sor, 1941-ben, amikor az 1940:t.c. alapján átszervezték az elemi népiskolákat. 1925. február 11-én írt és **Hriszto Kalfov** külügyi és vallásügyi miniszternek címzett jelentésében **Todor K. Pavlov** budapesti bolgár követ közölte: 1924 áprilisában Miskolcon is megnyitották a bolgár elemi iskolát, egyelőre csak alsó tagozattal, amely a budapesti kihelyezett tagozataként működik. Az utóbbi egyik érdekessége és jellemzője, hogy magánintézmény volt egészen 1936-ig, képet róla a bolgár Külügy- és Vallásügyi Minisztérium ez év október 10-én keltezett 23.333-3-V. számú levele ad: „*A Minisztérium kéri a Követséget, hogy tolmácsolja nagy köszönetét a Magyarországon, Miskolc városában élő Jurdan Marinov és Mincso Minev uraknak azért a nagyrabecsült hazafias gesztusért, amellyel bérletmentesen helyiségeket adtak át a bolgár templom és a bolgár iskola részére a nevezett városban. Csak az ehhez hasonló bőkezű támogatásokkal érhet el haladást a bolgár nép közügye.*” Miután Pécssett 1933-ban megszervezték a Rilai Szent János Egyházközséget, az oda kinevezett követségi lelkész, **dr. Sztefan Valcsev** beindította az ottani bolgár kolónia vasárnapi iskoláját, ennek keretében bolgár nyelvet és irodalmat, történelmet és földrajzot, hittant tanított, s ezzel lerakta az 1954/1955. tanévben indult pécsi bolgár iskola alapjait és hagyományt teremtett. Öt év múlva tovább bővült a magyarországi bolgár iskolák „hálózata”. Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Magyarország visszakapta a Felvidéket, ahol a nagy ipari településeken sok bolgár élt, java részük kertész volt s a változás után ők a miskolci bolgár keleti pravoszláv plébániához, illetve a miskolci egylethez csatlakoztak. A következő évben Kassán is – alsó tagozattal – megnyílt egy bolgár iskola, szintén a budapesti tagozataként. **A magyarországi bolgár iskolák** rövid tárgyalása azért lényeges, mert ezek – **az egyházzal együtt – a bolgárok szellemi életének központjai voltak.** Így például az 1941/1942. tanévtől a budapesti bolgár iskolában egy ún. népi egyetem is működött. Minden ott elhangzott előadást a tanulók zenés irodalmi műsora kísérte, majd következtek a bolgár néptáncok. Egy valami nem sikerült a magyarországi bolgároknak, mégpedig fölépíteni saját iskolájukat, melynek tervei is készek voltak már. Az okok – a har-

mincas évek gazdasági válsága, majd a II. világháború.

A magyarországi bolgárok körében a két világháború között **fölöttébb lényeges jelenség** volt tapasztalható – ebben az időben **teljes foglalkozási és kulturális differenciálódás**, valamint **gyökeres változás** ment végbe **a bolgár nemzeti kisebbségi közösség szociális és szellemi arculatában**, hiszen a harmadik betelepülési hullám kertészek kivándorlásaként kezdődött el, és ezt a jellegét egészen az I. világháború kitöréséig megőrizte. Erre olyan példa adható, ami egymagában is több mint meggyőző. A pécsi bolgár kolónia – **Sztefan Valcsev követségi lelkész** vezetésével – 1939. december 28-án megalapította a **Magyarországi Bolgárok Dunántúli Kultúregyesületét**, szervezőbizottságának összetétele a következő volt: 1 lelkész, egyben elnök is, 1 egyetemi lektor, 11 egyetemi hallgató, 3 pék és mindössze 6 kertész. Más szóval: a második nemzedéktől kezdve egyre többen tanultak tovább, s ezzel egyrészt jobban beilleszkedtek a magyar társadalomba, másrészt sokkal hasznosabban tevékenykedtek a magyarországi bolgárok intézményrendszerében. Mindamellett ez a jelenség megteremtette a bolgárok – immár korunkban – kialakult szellemi önberendezkedésének összes szükséges előfeltételeit.

A felsőfokú végzettségüket Magyarországon megszerző, majd az országban letelepedő bolgárokat feltételelesen egy méreteiben jóval kisebb, de mégis olyan negyedik betelepülési hullám képviselőinek minősíthetjük, amely folyamat korántsem fejeződött be. A jelenség fontos jelentőséggel bír két vonatkozásban: a bolgár értelmiség egyre nagyobb részt tudott és tud vállalni nemcsak a magyarországi bolgárok, hanem a magyar társadalom mindennapi életében, és ebben vezető szerepe is jelentősen nő. Mindez azonban csak az 1989. évi változások után kapott zöld utat és igazi perspektívákat.

A magyarországi bolgárok vallási önberendezkedésüket két egyházban, a római katolikusban és a keleti pravoszlávban valósították meg. Az első és a második betelepülési hullámmal érkező bolgárok katolikusok voltak, az adott kiváltságokkal pedig vallási önberendezkedésük, valamint az egyházi intézményrendszer építése is nagyobb lendületet kaphatott.

A csiproveci felkelés kegyetlen leverése után a jelentős kisebbségben levő keleti pravoszláv val-

lású bolgároknak nem volt más választásuk, mint a szerb pravoszláv egyházhoz csatlakozni, hiszen csak az utóbbinak engedélyezték a munkáját az akkori Magyarországon. A változás a harmadik betelepülési hullám érkezésével következett be, ezek a bolgárok kivétel nélkül a keleti pravoszláv hitet vallották. Negyven évet kellett várni az önállósodásra: 1916. május 27-én a budapesti bolgár kolónia tagjai egyházközséget alapítottak, 1918. május 24-én pedig megszentelték a Szent Cirill és Szent Metód nevét viselő kápolnát. Miután 1920. augusztus 9-én Bulgária és a monarchiából kilépett Magyarország fölvette a diplomáciai kapcsolatot, a három bolgár kolónia, a budapesti, a miskolci és a pécsi egy-egy követségi lelkészt kapott, négy év elteltével pedig a miskolci templom is megnyitotta kapuit. A mai budapesti Szent Cirill és Szent Metód bolgár keleti pravoszláv templomot – adományokból – egy év alatt építették fel, az alapkövet 1931. május 24-én rakták le, s a következő évben ugyanezen a napon megtartották az első istentiszteletet. A budapesti példát a pécsi bolgár kolónia is követte: 1933-ban megszervezték a Rilai Szent János Bolgár Egyházközséget, amely **Nendtvich Andortól**, a polgármestertől kapott örök használatra egy földszinti lakást a Fiumei u. 33. szám alatt (ma Petőfi u. 61.), ott ma is működik a bolgár kápolna. Másfél évtized után – az 1948. február 25-én életbe lépett törvénnyel – Bulgáriában elválasztották az egyházat az államtól, elkezdődött az erőteljes elsorvasztása, ennél fogva a magyarországi bolgárokhoz 1949 januárjában utoljára érkezett három bolgár lelkész (ma is csak egy dolgozik).

Nehéz felsorolni a rendszerváltás utáni évtizedben a magyarországi bolgárok közéleti, szellemi és vallási önberendezkedésében bekövetkezett változásokat, a jövőt is még egy olyan sok ismeretlenes egyenlethez lehet hasonlítani, mely megoldásra vár. Az első számítások logaritmusa adott: az egyik oldalon az egyre izmosodó és gyarapodó, a magyar társadalomban is növekvő szerepet vállaló bolgár értelmiség, a másikon az itt élő mintegy öt-hatezer bolgárnak biztosított kisebbségi jogállás és az ezt garantáló törvényi rendelkezések. Ez a kettő – az immár évszázados hagyományok továbbélésével is – meghatározza a magyarországi bolgárok új arculatának alakulását a XXI. század küszöbén, irányítúként szolgál a holnaphoz vezető úton.

Látomás

Szürke kora őszi hajnalon piros eső. Egy hervadt rózsza hullatja szirmait a kertben.

Jellegtelen női arc tűnik fel a düledező ház ablakában. Nevesincs Magány kisasszony, rút hercegnő, ismeretlen rokon, elfojtott álom.

Hamuszínű, mindenek és mindenkin átlátó szeme a semmibe mered. Körülötte színtelen esztendők emelte fal, eseménytelen múlt. A fal mögött: gyermektelen ösvények emléke.

A szobába berepül az élményhiányos lét, fonnyadt leveleket hoz a szél.

Üvegbura-lét

Szunnyadó értelem emberi formába tekerve, üvegbura alatti lét. Meztelen, köldökét bámuló guru – a megtestesült nyugalom. Egy örökké éhes pók hálójában születő tanítványok, tudásra nyitott agytekervények; kialvó láng, mindent behálózó közöny. Ifjú bölcsek, vén reménykedők – csodára méltó sorsok, egymás mellett sodródó bárkák a szabadság hullámain, bódulat, az alkotás mámora... Félre az útból!... Csak a gyerekeket fogadd be, Mester, így néma marad a folyó, és örök a teremtető nyugalom.

Hattyúdal a mocsár partján

Mocsaras vidéken születtem, más környéket még nem ismerek. A köldökszínőrt rég elvágtam, és egyre távolodom az enyéimtől. A tikkasztóan meleg és bűzös nappalokat végigalszom, éjjel utazom, ha befagy a mocsár, a sár. A holdfény világítja utamat.

Nem állok meg hosszabb időre, nem töprengek azon, hogy mikor élek majd. A kérdésfeltevést halogatom. Hadd teljen el ez a perc, akkor; hadd múljon el ez az év, akkor! Krózus vagyok – időm mindhalálig, már semmiről sem maradhatok le.

Álmomban néha gázálarcos, fehér köpenyes alakok hajolnak felém, és lidérceimről faggatnak. Karjaim tele szúrásokkal, homlokom nyitott könyv.

Éjjelre a hegek befornak, és az ismeretlenek befagynak a bizonytalanságba. Nem segíték nekik, hisz úgyis visszatérnek, utolérnek, miután kiemelik magukat hajuknál fogva az ingoványból.

Kalózkod, kalauzok

Süllyed a kalózhajó, már nem bírja a súlyt, a kincsek a tengerfenéken kötnek ki.

A Narcissus-tekintetű kapitány keresztet rajzol a felbolydult tengerfelszínre, aztán kendőt köt a szemére, és beleolvad a láthatárba.

Még túlélheti.

Még vakon is megépítheti az új hajót.

Még ezren követhetik majd a kegyetlenkedés körútjain.

Kikötők között ingáznak a túlélők hajói, tele rakománnyal, az áldozatok újra útra kelnek, és unottan keresnek lesben álló kalózkodat, akik átsegítik őket a túlvilágra.

Nem szabad levenni a kendőt...

A Magyarországon élő bolgárok mai ünnepi-szer-tartási rendszere történelmi és etnoszociális szempontból is igen sokrétű. Az utóbbi évtizedekben egyrészt a magyar környezet, melyben mint *mikrokörnyezet* létezik, másrészt az egész Közép- és Kelet-Európára jellemző intenzív politikai, gazdasági, szociális és pszichológiai változások hatására számos változáson esett át.

A mai magyarországi bolgár ünnepek és szokások legfontosabb történelmi alkotóeleme a bolgár népi és pravoszláv kalendárium, valamint a családdal és a munkával kapcsolatos néphagyományok, melyeket az első Bulgáriából érkező kertészek, vendégmunkások hoztak magukkal.

A bolgárkertészek magyarországi jelenlétére utaló első adatok 1865-ből származnak, amikor Fót környékén 15 katesztrális hold földet bérelnek, melyen zöldségtermelő kertészetet létesítenek. 1870 után meg-sokasodnak a nagy bolgár zöldségkertészetekről szóló híradások. Galgóczy Károly magyar tudós 1876-ban a Duna két partján Téténytől Bogdányig, Palotától Vácig található bolgárkertészetek-ről tesz említést. A kertészek eleinte a mezőgazdasági munkák idején – februártól októberig – a nagyobb magyar városok környékén dolgoztak vendégmunkásként, majd hazatértek családjuk-hoz Bulgáriába, és a téli hónapokat rokonaik körében, szülőfalujukban töltötték.

Az első „vendégmunkás” időszak ünnepeire több tényező is erős hatást gyakorolt. Az egyik a naptári évnél a mezőgazdasági munkák jellegéből fakadó két időszakra való felosztása. A munkaidényben Magyarországon tartózkodó kertészek csak a jelentősebb naptári ünnepeket tartották meg: a virágvasárnapot, húsvétot, Szent György, Péter-Pál és Demeter napját. Annak is fontos hatása volt, hogy szűk, korlátozott, csak az itt dolgozó férfiakból álló társaságban ünnepeltek, a család, a nők – a hagyományos konzervativizmust stabilizáló tényezők jelenléte nélkül. Különös figyelemmel ápták azonban a kertészek a munka kezdetéhez és végéhez, a termés gondozásához kapcsolódó szokásokat. A mezőgazdasági szempontokat figyelembe véve igyekeztek biztosítani a munkafolyamatok zavartalan és eredményes lefolyását. Ilyen szokások: az új kert felavatása, az első szántás, az első mag elvetése a melegágyakba, a palánták kiültetése, az első terméshez kapcsolódó rituálék, a mezőgazdasági idény lezárása stb.

A magyarországi bolgár közösség számára mindmáig alapvető jelentőségű, többfunkciós ünnep a Trifon- és a Demeter-nap. Egyrészt kalendáriumi funkciót töltenek be; minden bolgár és bolgár kertész, Bulgáriában és külföldön egyaránt megünnepeli őket. Másrészt évszak-meghatározó szerepük van. A Trifon-nap az új kertészeti-mező-

gazdasági év kezdetét jelöli: ez után az ünnep után kelnek útra Magyarország felé a vendégmunkások csapatai. A Demeter-nap pedig a szezon végét és a csapat anyagi és pénzügyi elszámolásának idejét jelöli: Demeter-nap után térnek vissza Bulgáriába a bolgár kertészek csoportjai. Harmadik funkció-

juk szakmai jellegű. Szőlőmetsző Szent Trifon napjához és megünnepeléséhez Veliko Tirnovo környékén érdekes történet fűződik. Eredetileg a hagyományosan szőlőtermelő vidékeken, mint például Északközép-Bulgáriában Szent Trifon a szőlészek és borászok védőszentje volt, a kertészet térhódításával azonban Ljaszkovo, Gorna Orjahovica, Veliko Tirnovo környékén és a szomszédos vidékeken a XVIII. század elején a kertészek patrónusa is lett. Kertészünnepként először 1890-ban, Ljaszkovec Szent György-résztében ünnepelték meg. Fokozatosan más kertészcsoporthoz is átvették ezt a szokást és az I. világháború előtt Szent Trifon már a környék szinte minden kertész egyesületének védőszentje volt. A magyarországi bolgárkertészek is magukkal hozták tiszteltét, és február 14-i ünnepét is megtartják. Ezen a napon régi szokás szerint megmetszik a szőlőt, bort isznak, és közös vigasságon fejezik ki jókívánságaikat. Újabban a magyarországi bolgárkertész egyesületek évi közgyűlésüket is ezen a napon tartják.

A másik szakmai ünnep Demeter napja. Mint a nyarat és a telet elválasztó napforduló, Szent Demeter napja a néphit szerint a tél kezdete. Egy gorna orjahovici mese szerint ezen a napon eljön a tél és odakiált a gazdagoknak: „Készüljetek, gazdák, mert jön a tél!” A tél a szegényeknek semmit sem mond, mert nekik nincs betakarítanivalójuk. A Demeter-napot a bolgárkertészek az „elosztás napjának” is nevezik. Ezen a napon számolnak el a nyereséggel („szirmija”), a „banda” minden tagja megkapja a maga részét („paj”), és e napot mint a gazdasági év hivatalos befejezését ünneplik meg.

Ebben az időszakban a vendégmunkás kertészek a családi ünnepeket Magyarországon nem

JURICKSKAINE SZABEVA ASZJA

A magyarországi bolgár közösség mai ünnepei és azok történelmi gyökerei

tartották meg. A kertészek családjuk nélkül voltak itt, az asszonyok és a gyerekek Bulgáriában maradtak, foglalkozásuk jellege kemény munkatempót követelt meg, ezért a családi ünnepek közül csupán a névnapokat tartották meg. Az ünnepelt közös asztalnál vendégelte meg társait, akik jó egészséget és sikereket kívántak neki. A csoport legénytagjai a Bulgáriában töltendő téli hónapokra vártak, hogy megnősüljenek. Ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időszakban a házasságok szinte kizárólag endogám jellegűek voltak (vagyis az etnikai csoporton belül kötöttek), kiderül, hogy a téli hónapok Bulgáriában egybeestek a kertészek esküvőinek az idejével. A kertészesküvők jellegzetes mondása is ezt a gyakorlatot fejezi ki: „Aki tudott, megnősült, a többi meg jövőre.”

A vendégmunkások körében feljegyzett temetkezési szokásokat az ún. „szimbolikus temetés” jellemezte, melyekkel akkor éltek a bolgárok, ha valamelyik hozzátartozójuk külföldön hunyt el. A „kertben elhunytat” Magyarországon a helyi magyar temetőben, de pravoszláv szokások szerint búcsúztatták el. A holttest szállításának magas költségei miatt csak kevés elhunytat vittek haza bulgáriai szülőföldjükre. A bolgár településen ez esetben a temetés napját a „halottért szóló” harang jelezte egész nap. Előfordult, hogy az elhunyt üvegedénybe helyezett ingét vagy fényképét temették el, vagy a magyarországi sírról hozott földet hantolták el a bulgáriai családi sírba. Ez a gyakorlat a kettős végtisztelet szimbolikus példája, ezáltal az elhunyt szellemi és közösségi vonatkozásban Magyarországon és szülőföldjén, Bulgáriában egyaránt jelen van.

Érdeklődésre tarthat számot az is, ahogy a vendégmunkás csoportok a szülőfalu búcsúnapját tartják. Egy Kőbánya-Kispestről (ma Budapest kerületei) származó feljegyzés egy Polikraistéből (Veliko Tirnovó környékéről) származó körülbelül 30 fős vendégmunkás kertészcsoportot említ. A Szent Marina napjához, Polikraiste védőszentjének ünnepéhez fűződő szokásokat Magyarországon is rendszeresen megtartották. Nem dolgoztak a zárt kertekben, közös asztalhoz ültek, melyre sült csirke, bárány vagy birka került. Így szülőfalujuk patrónusának ünnepét megtartva őrizték meg szülővidékükkel a szellemi és szociális kapcsolatot. Ezt az ünnepet a családok a Budapest környéki Halásztelken történt letelepedésük után is megtartották (a falut, mivel nagyobb kompakt bolgár közösség lakja, „kis Polikraistének” is nevezik).

A mai bolgár szokások kialakulásának második történelmi szakasza a bolgárkertészek fokozatos Magyarországra településével függ össze. Ekkor a dolgozó férfiak csoportja már nem vándorolt

az évszakoktól függően, hanem családjukat Bulgáriából magukkal hozva, az egész évet kertészteikben töltötték. A házasságok endogám jellegéből fakadóan a családok egyesítése után az ünnepi szokásrendszer ugyanolyan zavartalanul élhetett tovább, mint az otthoni bolgár közösségekben. Az ünnepek és szertartások időszaka megnövekedett. A naptári ünnepeket most már egész évben megtarthatták. Az olyan, elsősorban szakmai ünnepeken, mint a Trifon- és Demeter-nap, melyeket a vendégmunkás korszakban csupán a férfi közösség ült meg, ekkor már a nők és a gyerekek is részt vettek. Az új nemzedék születésével Magyarországon kezdetét vette a „bábanap”, a szülőasszonyok ősi népi ünnepének megülnése. Átvették, magukkal hozták a virgácsolás, a karácsonyi kántálás, a tavaszt (Baba Marta) köszöntő martenicák készítésének, a Miklós-nap, a Mihály-nap, a halottak napjának stb. hagyományát.

Említésre méltó a tisztelet, mely néhány, kimondottan „bolgár”-nak tartott, vagyis csak a magyarországi bolgár közösség által megünnepeelt szent iránt nyilvánul meg a bolgár pravoszláv kalendáriumában. Ünnepeik egybeesnek kalendáriumi napjaikkal, de sajátos, a bolgár történelemmel kapcsolatos tartalmat hordoznak, és a „bolgárság” szimbólumai lettek az idegen etnikai környezetben. A megőrzendő bolgár hovatartozás és bolgár öntudat kifejeződésének ünnepeivé váltak. Ilyen például a fentebb már említett Szőlőmetsző Szent Trifon napja, melyet Magyarországon csak a bolgárok ünnepelnek (a görögök és a szerbek nem). Másik hasonló össznemzeti bolgár ünnep a két szláv apostol, Szent Cirill és Metód napja, melyet mindenhol megtartanak, ahol nagyobb bolgár közösség él. Ezt a nemzeti újjászületés idején kialakult ünnepet kezdettől fogva megtartották a bolgár emigránsok is Brailában, Bolgradban, Belgradban és Zágrábban, Nikápolyban, Bécsben, Münchenben, sőt Diarbekirben is – mindenhol, ahol nagyobb tömbben élő bolgár csoportok voltak. Szent Cirill és Metód ünnepét Budapesten szervezett formában a Széchenyi-hegyen búcsújelleggel tartják meg. Zalaváron minden évben leíróják tiszteletüket a két testvér szobra előtt a bolgár közösség, a bolgár iskola, a budapesti bolgár nagykövetség képviselői. Pécsen Rilai Szent Iván, a helyi bolgár kápolna védőszentjének napját is közösen ünneplik meg.

A bolgárkertészek Magyarországra települését követően, különösen a két háború között, miután mindennapjaikat magyar környezetben töltötték, látókörük egyre inkább kitágult, más társadalmi rétegek és etnikai csoportok iránt is „nyitottabbá” váltak. Népi kultúrájuk számos változáson megy keresztül, fokozatosan elveszíti erősen konzervatív és zárt jellegét. Ez elősegíti a bolgár-ma-

gyar vegyes házasságokat, az olyan családok létrejöttét, ahol az új nemzedék már kettős származású lesz. Így a szokásrendszer is változások egész során megy át. Ez egyrészt a magyarok katolikus vagy protestáns hitével függ össze, másrészt a régi bolgárkertészek leszármazottai sem mindig folytatják szüleik, nagyszüleik foglalkozását, és életmódjuk, valamint ünnepeik jellege is megváltozik.

A vegyes házasságokban a húsvétot kétszer ünneplik: egyszer a katolikus (protestáns) naptár szerint, majd a pravoszláv kalendárium szerint is. A locsolás magyar szokását éppúgy megtartják, mint a bolgár hagyományt: a piros tojások összekoccintását, és a legerősebb tojás, a „borak” kiválasztását. Az ünnepi ételek szintén sajátosak, a magyar húsvétkor füstölt sonkát, tojást és tormát esznek, a bolgáron pedig fonott kalácsot, sült bárányt és friss salátát. Miklós-napot, a Mikulás-ünnepet a bolgár és a vegyes családok is megtartják(napjainkra a két hagyomány formája eggyé olvadt. Míg a bolgár népi kultúrában Szent Miklóst mint a vizek, tengerek, tengerészek, halászok és utazók védelmezőjét tisztelik és ünnepére áldozati halételt („ribnik”, különleges tésztában sült hal) készítenek, addig a magyar szokások Szent Miklóst (ahogy egész Közép- és Nyugat-Európában) mint a gyerekek és a szegények segítőjét és védelmezőjét ismerik. Széles körben elterjedt az apának a legendája, aki kénytelen lett volna lányait eladni, hogy családját eltarthassa, de Szent Miklós pénzt adott a kelengyjükre, így segítette férjhezmenetelüket. Szent Miklós érkezését minden otthonban a szent alakjára formázott csokoládék ajándékozása szimbolizálja. Az ünnepnek nevelő funkciója is van, mivel a szófogadatlan gyerekek a csokoládén kívül kis krampuszokat, ördögöket is kapnak, hogy csínytevéseiket eszükbe juttassák. A pécsi bolgárok körében egy másik katolikus szokás is elterjedt: az ún. „Luca-búza” csíráztatása. December 13-án, Szent Luca napján búzaszemeket tesznek vízbe, és várják, hogy kihajtsanak. Az így szárba szökkenő búzát a karácsonyfa alá helyezik. Növéséből szentestén a következő évre és az új termésre következtetnek.

Amikor a magyarországi bolgár lakosságról beszélünk, még valamit szem előtt kell tartanunk. A bolgárok történelmileg elsőként kialakult rétege más, elnyomott balkáni országok képviselőivel együtt menekült el az oszmán birodalomból a XVI-XVII. században, de kis létszáma és szétszórtsága miatt nem maradt fenn Magyarországon egysé-

ges közösségként. A bolgárok történelmi jelenlétét magyar írásos források, valamint tárgyi emlékek tanúsítják; hogy csupán néhányat említsünk: a szentendrei Csiprovácska-templom, a csodatevő Bezdinai Istenanya-ikon, melyet bolgár kereskedők hoztak és helyeztek el a budapesti Istenanya mennybevitelére magyar pravoszláv templomban. Később megkezdődött a kertészek át- és letelepedése Magyarországon, de e folyamattal párhuzamosan a vegyes házasságok révén más foglalkozású bolgárok is szép számban kerülnek ide. Ez teszi sokszínűvé a bolgár kolóniát. A felhalmozódott történelmi és személyes elemeknek, a bolgár kertészek és kereskedők aktív jelenlétének, valamint a két ország földrajzi és kulturális közelségének köszönhető, hogy a magyarországi bolgár lakosság állandóan változó, mégis fennmaradó közösség.

A Magyarországon letelepedett bolgárok sorával párhuzamosan az itt létrehozott intézményeknek is jelentős szerepük van a bolgár ünnepek rendszerének megőrzésében, valamint a bolgár identitás és öntudat fenntartásában. Már 1914-ben megalakult az Első Bolgárkertész Egyesület. Az első Bolgár Iskola pedig 1918-ban jött létre Budapesten. 1916-ban alakult meg a Bolgár Egyháztanács, mely telket vásárolt, és 1932-ben felépítette a budapesti Szent Cirill és Metód-templomot. 1922-ben nyílt meg az Ivan Vazovról elnevezett bolgár olvasóköri, 1923-ban pedig a Második Bolgár Iskola és kápolna Miskolcon. 1933-ban emelte a pécsi egyházközség a Rilai Szent Iván-kápolnát, 1939-ben pedig szintén Pécsen jött létre a Dunántúli Egyesület. A mai bolgár intézmények, mint a budapesti, debreceni, miskolci, pécsi, szentendrei, halásztelki, helyi önkormányzatok, a Bolgár Országos Önkormányzat, a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a Magyarországi Bolgárok Kutatóintézete, a bolgár pravoszláv templom, a budapesti Bolgár Kulturális Intézet társadalmi és szociális téren a legkiválóbb bolgár népi, polgári és vallási hagyományokat követi. A történelmi emlékezet ápolásán, a magyarországi bolgárok identitástudatának megőrzésén fáradoznak, tekintet nélkül a származásra, a letelepedés idejére és módjára. Ugyanakkor intézményes keretek között gondoskodnak a társadalmi-kulturális és baráti etnopszichológiai légkör fenntartásáról is a bolgárokat mindig tisztelettel és elismeréssel fogadó magyar környezetben.

Juhász Anna fordítása

Az etnikai identitás kérdése az utóbbi időben egyre gyakoribb téma, s egyre nagyobb társadalmi érdeklődés nyilvánul meg irányában. Az identitás szerepe s a vele kapcsolatos problémák politikai eseményeket, pozitív és negatív jellegű demográfiai és szociális mozgásokat okoznak, a társadalmi élet tényezőivé válnak általában azokban az országokban, ahol az etnikai és kisebbségi kérdések megoldatlanok maradtak az elmaradottság és egy sor gazdasági és történelmi ok miatt.

Az alábbiakban szeretném röviden felvázolni a magyarországi bolgár-ság etnokulturális helyzetét, amelyben kifejeződik az identitás megőrzésének foka, és megvilágítást nyernek a legfontosabb etnokulturális folyamatok, amelyek manapság zajlanak körükben. Kitérek az etnikai identitás megőrzését elősegítő intézkedésekre, illetve annak egyéb lehetőségeire – olyan kérdésekre, amelyek a magyarországi bolgár kisebbség továbbélési képességével kapcsolatosak.

Az identitás fogalmát legátfogóbban úgy határozhatjuk meg, mint az egyén önmeghatározását olyan jegyeken keresztül, mint a nyelv, a kultúra, a viselkedés, az egy adott etnikai közösséghez való érzelmi kötődés, s az ahhoz való tartozás tudata. Másrészt e kérdéskörben jelentősséggel bír az is, hogy az adott egyént társadalmi környezete miként határozza meg. Általában ezek az érzések és definíciók kiéleződnek és aktuálissá válnak akkor, amikor különböző etnikai kultúrák és elemek találkoznak. Ilyenkor az adott kulturális modell vagy adaptációra kényszerül az eltérő környezethez, vagy különféle okokból megőrzi lényegét. Átfogóan az identitásban fejeződik ki a kisebbségi nyelv és kulturális elemek megőrzésének foka, valamint a más etnokulturális környezettől való tudati elhatárolódás képessége. Ez a szembeállítás nem hordoz antagonizmust önmagában, lényegét tekintve jóindulatú mindaddig, amíg nem manipulálják tendenciózan. Egyszerűen annyit jelent, hogy az egyén tudatában van bizonyos kultúrájában és lelki alkatában meglévő különbségeknek, vagyis ez az önmegkülönböztetés saját specifikációjának tudatos felfogása, egy közös modell megnyilvánulásának felismerése abban, ahogy a kultúra és annak egyes elemei közös módon jelennek meg.

Az elmúlt évszázadban a kultúra sokkal több tradicionális elemet hordozott. Korunkban ezzel

szemben sokkal dinamikusabb és unifikáltabb a kultúra, nagymértékben hiányoznak belőle a tradicionális elemek, s amikor mégis jelen vannak, akkor azokat általában az etnikai identitás hangsúlyozása és megőrzése érdekében tudatosan tartják fenn. Ez általában a folklórelemek gyakori felhasználásánál, ünnepek és megemlékezések

szervezésekor érhető tetten, családi közegben pedig többek között abban, hogy hagyományos ételek kerülnek az asztalokra, és ragaszkodnak bizonyos szokásokhoz.

A tudatosság szerepe elsőrendű fontossággal bír az identitás megőrzésének etnikai folyamataiban korunk kultúrájának dinamikus változása

és az általános elemek térnyerése miatt, ami egyre inkább felerősödik a nemzetek közötti kommunikáció – évszázadunk technikai eredményeivel felfokozott – folyamatai által. Az öntudat és az etnikai identitás napjainkban szervesen egymáshoz kötődő fogalmak, amelyeket csakis együtt lehet vizsgálni.

A magyarországi bolgár kisebbség szétszórtnak él, kis létszámú, és nem képez homogén közösséget származás, iskolázottság és foglalkozás szempontjából sem. Soraiban többségben vannak az újonnan érkezett emigránsok, amelyeket három fő csoport képvisel. A XX. század 40-es és 50-es éveiben érkezett Magyarországra a bolgárkertészek utolsó hulláma; utódaik már jellemzően más foglalkozási ágakat űznek, és ugyanez áll az individuális utakon, például vegyes házasság révén Magyarországon letelepülőkre, illetve utódokra is. Megállapítható, hogy napjainkra gyökeresen megváltozott a Magyarországon élő bolgár kisebbség hagyományos „irodalmi” bolgárkertész jelzője.

A bolgár kisebbség képviselői többségükben vegyes családokban élnek, ami garancia a bolgár és magyar kultúra és nyelv együttélésére. Az uralkodó magyar nyelvi környezet miatt azonban a bolgár nyelv ismerete és használata visszaszorulóban van a második nemzedék körében még azokban a családokban is, ahol mindkét szülő bolgár. Magyar neveket és állampolgárságot kapnak a gyermekek, ami erős hatást gyakorol az egyén öntudatára. Kialakul egy kettős tudat a származás és az etnikai hovatartozás vonatkozásában, ami a leginkább a „magyarországi bolgár” meghatározásban fejeződik ki. Ezt a kifejezést már teljesen függetlenül használják attól, hogy az

illető új betelepülő, vagyis Bulgáriában született, vagy második generációs bolgár, aki már Magyarországon látta meg a napvilágot. A második generációs magyarországi bolgárok és a vegyes házasságokban születettek esetében a bolgár kultúra elemeinek és ezen belül első helyen a bolgár nyelv elsajátításában meghatározó szerepet játszik a tudatosság. A bolgár nyelv használatának és megtanulásának lehetőségei azonban a magyar nyelvi környezetben nagyon szűkösek, vidéken szinte egyáltalán nem léteznek, hacsak a családi környezet nem biztosítja ezeket. A bolgár nyelvet leginkább Budapesten használják a bolgár szervezetekben és intézményekben, vidéken e vonatkozásban is új lehetőségeket teremtenek a kisebbségi önkormányzatok.

Bolgár származásukat az emberek általában nem rejtik el, sőt maguk hangsúlyozzák, és ez emocionális okokból gyakran pozitív színezetet hoz magával. Ezt a pozitív hatást erősíti, hogy a többségi nemzet tagjai Magyarországon jó véleményekkel vannak a bolgárokról. A szép bolgár zöltségek emléke a magyar piacokon eleven annak ellenére, hogy a kertészettel foglalkozó bolgárok száma, és így a bolgár zöltség jelenléte a piacokon jelentősen lecsökkent. Pozitív hatásuk azonban a magyarországi „bolgár lobbí” belül ma is érvényesül.

A bolgárok Magyarországon őrzik ünnepnapjaik hagyományos rendszerét, igaz, némileg modernizálva és adaptálva a helyi adottságokhoz. Szervezetten tartják meg a legnagyobb hivatalos és tradicionális bolgár ünnepeket – március 3., húsvét, május 24., június 2. karácsony stb. Az ünnepnapokon hagyományos bolgár ételeket készítenek. Az ünnepségeket általában bolgár zene és tánc kíséri. Naptári ünnepeik között megtalálhatók a hagyományos magyar ünnepi rendszerből átvett napok is – például megtartják a Mikulás ünnepét a gyerekeknek december 6-án, habár a bolgár felfogás szerint Djado Mraz (Mikulás bolgár megfelelője a Fagy Apó) karácsonykor vagy újévkor osztogatja ajándékait a gyermekeknek.

A magyarországi bolgárok pozitívan viszonyulnak Bulgáriához és a „bulgáriai” bolgárokhoz. Gyakran a bulgáriai törvények külföldiként kezelik a külföldön élő bolgárokat, s ez sérti öntudatukat, egyben erősíti az otthonosság érzetét új hazájukban. Így a magyar kulturális környezethez való tartozásuk érzése erősödik.

Az adminisztratív nehézségek, amelyekkel a bolgárok Magyarországon bolgár dokumentumaik kiadásával kapcsolatban találkozhatnak, hozzájárulnak a természetes asszimiláció folyamatának a felerősödéséhez. A magyar állampolgárság felvétele tömeges jelenséggé vált, és ez szintén ha-

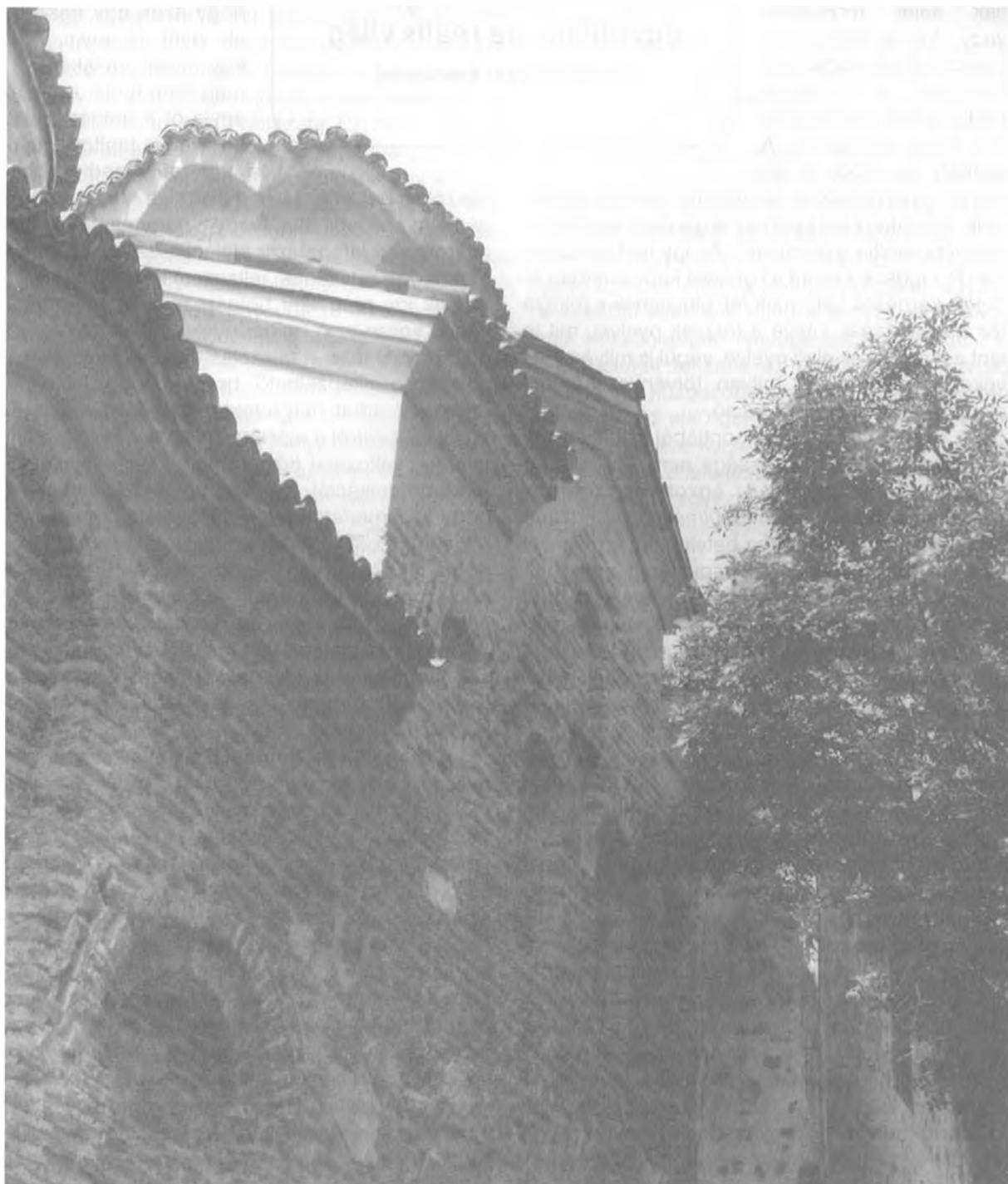
tással van az adott személy lelki alkatára, öntudatára és viselkedésére. A magyar állampolgárság megszerzése formálisan és érzelmileg is a magyar nemzethez köti személyüket, és erősíti a ketős öntudat kialakulását.

A modern társadalomban számos olyan folyamatnak lehetünk tanúi, amelyek az idegen környezetbe került személyiség etnikai identitásának alakulását illusztrálják, ahol öntudata és sajátos kulturális modellje szükségszerűen hangsúlyt kap akár önmaga, akár az őt körülvevő társadalmi közeg által. Az etnikai identitás jegyei közül számos tudatos és nem tudatos elemet emelhetünk ki, olyanokat, amelyeket maga a személy is fontosnak tart és hangsúlyt helyez azok kifejezésére – nyelv, nemzeti konyha, ünnepek, tánc, zene stb. Eközben olyan elemek is vannak, amelyeket az egyén nem tekint etnikai információt hordozó elemeknek – ilyen például a viselkedés, a kultúra és a lelki alkat. Ezek világosan kirajzolódnak a magyarországi bolgárok társadalmi életében is, különösen annak a bolgár intézményekhez – egyesület, iskola, templom, önkormányzat – kapcsolódó eseményekben, miként azokban is, amelyeknek a Bolgár Köztársaság magyarországi intézményei adnak otthont. Ezek az intézmények óhatatlanul magukon viselik és hordozzák a bolgár kulturális modell sajátosságait, annak minden előnyével és hátrányával együtt.

A bolgár közösség Magyarországon saját tevékeny szervezetekkel és intézményekkel rendelkezik, amelyek hozzájárulnak etnikai identitásának megőrzéséhez, szervezik kulturális életét, és tevékenységükkel átfogják a magyarországi bolgárok minden korosztályát. Ez biztos garancia arra, hogy a közösség fennmarad a természetes asszimiláció folyamatának feltétele mellett is. Segíti ezt az a komplexum is – az iskola, a templom és az egyesület egysége –, amelyet a bolgár nemzeti újjászületés hagyományainak alapján hoztak létre, s amelyben a bolgár nemzeti érzést ápolják. A hagyományos bolgár társadalmi intézmények mellé most sorakoznak fel az újonnan létrehozott kisebbségi önkormányzatok helyi, fővárosi és országos szinten, amelyek sokféleképp segítik a hagyományos intézmények tevékenységét, erősítik a közösség egységét, biztosítják a kulturális tevékenységek finanszírozását. Az Országos Bolgár Önkormányzat működése során olyan új kulturális kezdeményezések jöttek létre, mint a Haemus folyóirat, a Bolgár Hírlap, a Magyarországi Bolgárok Tudományos Kutatóintézete, rádió- és tévéadások. Mindezek mint kiegészítő eszközök hozzá-

járulnak a bolgár közösség identitástudatának megőrzéséhez, a bolgár nyelv és kultúra magyarországi fennmaradásához, ahhoz, hogy a magyarországi bolgár közösség tagjai kisebbségi anyanyelvükön juthassanak tudáshoz és informá-

cióhoz. Természetesen e gazdag munkáról nem adhatnánk számot, ha nem lenne jelen a magyar állam toleráns kisebbségi politikája és anyagi támogatása, amely nélkül a kulturális tevékenység elképzelhetetlen lenne.

Richard Hudson angol professzor *Szociolingvisztika* című híres könyve egyik fejezetében egy északnyugat-amazóniai közösség érdekes nyelvi helyzetét írja le, melyet „reális, de egzotikus világ” nevez. Ez a közösség húsnál több törzsből áll, melyek közül mind más nyelven beszél. A törzsek 5 csoportot (frátriát) alkotnak. Létezik egy közös nyelv is, a *tukanó*, mely a törzsek közötti kommunikációra szolgál. A közösség jellegzetessége, hogy minden törzs exomán, azaz a férfiak saját törzsükből vagy frátriájukból nem választhatnak maguknak feleséget, a házaspár pedig a férfi lakóhelyére kell hogy költözzön. A szabály az, hogy a szülőknek gyermekeikkel az apa nyelvén kell beszélniük. Következésképpen az anya nem saját anyanyelvére tanítja gyermekeit. Az így leírt szituációban R. Hudson szerint a nyelvvel kapcsolatban érdekes kérdések vetődnek fel: nincsenek-e fokozatos hanyatlásnak kitéve a törzsek nyelvei, mit jelent a gyermekek első nyelve, végül is milyen nyelveket sajátítanak el, milyen törvényszerűségek alapján zajlik a kommunikáció.

A nyelvi helyzet szempontjából napjaink magyarországi bolgár közössége nem kevésbé egzotikus világot képvisel. Az **egzotikus** szót itt ismeretlen, szokatlan, nem tanulmányozott értelmében használok. Világukba betekinteni érdekes és váratlan tudományos kihívásokat rejt magában, melyek szokatlan, a hagyományos nyelvészetben ismeretlen megközelítési módot követelnek meg.

Képzelnünk el egy magyarországi családot, melynek valamely tagja bolgár, mondjuk a férfi magyar, az asszony pedig bolgár, házasságkötésük révén került ide Bulgáriából. Biztos, hogy már az elején megpróbálja megtanulni a magyar nyelvet. A mai viszonyok között ez elkerülhetetlen. Amikor gyerekük születik, felmerül a kérdés, melyik nyelvre tanítsa az anya gyermekét. A gyakorlat eltérő megoldásokat mutat, de én közülük csupán kettővel foglalkozom, melyeket a legjellemzőbbeknek tartok.

Az első megoldás. Az anya csak bolgár vagy elsősorban bolgár nyelvre kezdi tanítani gyermekét, arra számíthat, hogy ezzel párhuzamosan apjától, magyar nagyszüleitől vagy az óvodában és az iskolában elsajátítja a magyar nyelvet is. Így a gyerek már kiskorától **bilingvis (kétnyelvű)** egyénként fejlődik. Ösztönösen kezdi érezni, mely szituációkban melyik nyelvet kell használnia. Így például lassanként tudatosul benne, hogy anyjá-

val és az őt látogató barátnők legtöbbjével egy bizonyos módon, vagyis bolgárul kell beszélnie, apjával és annak környezetével másképp, vagyis magyarul. Vegyes társaságban a gyerek gyakran kénytelen folyamatosan nyelvet váltani, attól függően, hogy éppen kivel beszél. A megfigyelt esetek az mutatják, hogy a gyerekek valóban így tes-

nek, ráadásul minden nehézség nélkül.

Amikor nyaranta a család a bolgár nagyszülőknél vendégeskedik, a gyerek felfedezi, hogy azok úgy beszélnek, mint az anyja, csak egy kicsit másként. Ő még nem tudja, hogy az anyja őt a bolgár irodalmi nyelvre tanította, falusi nagyszülei pedig a helyi

tájszólást beszélik. Majd a gyerek a hosszabb bulgáriai nyaralások alatt (vagy a nagymama téli magyarországi látogatásai idején) elsajátítja a nagymama tájszólásának jellegzetes vonásait is. A gyerek így még egy bolgár „nyelvet” megtanul. Végso soron az ő bolgár nyelve bizonyára az irodalmi nyelv lesz, a tájszólás egyes jellegzetességeivel, de elképzelhető, hogy később, felcseperedve, az adott helyzetektől függően, vagyis az egyik változatról a másikra átváltva, a bolgár nyelv mindkét változatát egyformán jól fogja használni. A kommunikációt tekintve ugyanakkor logikus, hogy az ismertett nyelvi fejlődésen átment gyerekek a különböző beszédkörnyezetekben nem fogja magát egyformán felszabadultnak érezni. Például magabiztosabbnak érezheti magát olyan helyzetek leírásakor, amelyekkel kapcsolatban „bolgár tapasztalata” van (család, bulgáriai utazások stb.), mint az olyanokkal kapcsolatban, melyekhez főleg „magyar tapasztalatai” fűződnek (iskola, baráti kör stb.)

A második megoldás. Egy másik lehetséges helyzet, hogy az anya úgy dönt, nem kell a gyermek figyelmét a bolgár nyelv tanításával megosztani. Például úgy gondolhatja, a jövőre nézve az a legfontosabb, hogy a gyerek jól megtanulja annak az ország nyelvét, ahol élnek, így a bolgár nyelv számára pillanatnyilag szükségtelennek tekinthető. E motiváció hatására az édesanya, annak ellenére, hogy a magyar nem anyanyelve, csak erre a nyelvre kezdi tanítani gyermekét. Jelen elemzésünk tárgyán kívül esik a kérdés, hogy milyen szinten beszél az anya a magyar nyelvet, következésképpen hogyan fogja beszélni azt a gyermek. Természetes, hogy az apa igyekezete és az egész magyar nyelvi környezet „kiegyenlíti”, megszünteti az anya által a gyermeknek átadott

nyelvi hiányosságokat. Így a gyermek (az első helyzetben ismertetett gyermektől eltérően) mint **egynyelvű (monolingvis)** egyed kezd fejlődni. Bulgáriai kapcsolatai révén (ez esetben is leginkább a bolgár nagyszülőknek köszönhetően) később ez a gyermek is bizonyára felfedezi magának a bolgár nyelvet. Még az is elképzelhető, hogy feltámad benne az érdeklődés, és jelentős eredményeket ér el. Az érdekes az, hogy mivel elsősorban az anyai nagyszülőktől sajátítja el a bolgár nyelvet, kiderülhet, hogy csupán azok helyi tájszólását, és nem a bolgár irodalmi nyelvet tanulja meg. Számára ez lesz az egyetlen változat, és szükség esetén ezt fogja használni. Mindebben természetesen nincs semmi rossz. A kommunikáció szempontjából hordozója számára ez a „nyelv” is ugyanolyan jónak, azaz sikeresnek bizonyul, mint irodalmi változata. Ezt használva legfeljebb az eshet meg vele Bulgáriában, hogy beszélőtársai arra gondolnak, Bulgária egy adott részéről származik, hogy tájszólásban beszél, néha archaikus formákat használ, s ebből iskolázottsági szintjére vonatkozó következtetéseket vonnak le. De mindez csupán feltételezés. Elképzelhető, hogy az emberek egyenesen arra gondolnak, hogy bolgár, de régóta nem él Bulgáriában, és így nem járnak messze az igazságtól.

Van azonban ebben valami rendkívül érdekes, amiért meg kellett említenünk a családi helyzetek e második típusát. Ha a magyarországi bolgárok nyelvének kutatója felveszi az anya és a gyermek beszédét (biztosak vagyunk benne, hogy az anya a mikrofon előtt feltétlenül az irodalmi nyelvet használná), az derülne ki, hogy ők ketten eltérő nyelvváltozatok hordozói: az anya az irodalmi nyelv, a gyermek a tájszólásé. Teljesen valószínű, hogy évek múlva a mostani anyuka, már nagymamaként unokáit bolgár irodalmi nyelvre fogja tanítani, a jelenlegi gyermek viszont, ha majd nagyszülő lesz, a tájszólásra. Ennek eredményeképp a család egymást követő nemzedékeinél a bolgár nyelv változatai egymást váltogatják: *tájszólás-irodalmi nyelv-tájszólás*, vagyis egy **nyelvi körforgás** alakul ki.

Az itt leírt két eset (a nyelvi körforgást is beleértve) távolról sem hipotetikus. A valós világból származnak, és a Magyarországon élő bolgár közösség érdekes, szokatlan, általunk „egzotikusnak” nevezett nyelvi helyzetének csupán rövid illusztrációi.

Az itteni bolgárok nyelvi fejlődéséről és viselkedéséről még sok érdekes dolgot mondhatnánk. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a magyarországi bolgárok „5000 különböző világot” képviselnek, mint egyesületük elnöke, Georgi Irinkov szokta mondogatni. Ezért a megfigyelt jelenségeket csoportosítani kell, és minden ilyen

csoportot a magyarországi bolgárok megfelelő csoportjához kell rendelni. Ez kétségtelenül meg is valósítható, hiszen az azonos szociális-demográfiai vonásokkal (pl. életkor, nem, születési hely, családi környezet, iskolai végzettség, szakma, generáció stb.) rendelkező emberekre azonos vagy hasonló nyelvi jelenségek jellemzőek.

Hadd osszuk fel az itt élő bolgárokat nemzedékekre, vagyis első, második és harmadik generációs bolgárokra. Látni fogjuk, hogy minden egyes generáción belül azonos nyelvi jelenségek tűnnek fel, melyeket csupán a generációknak mint szociális közösségeknek a sajátosságaival magyarázhatunk.

Nézzük például a bolgárok első generációját. Ezek olyan emberek, akik Bulgáriában születtek, és ott szocializálódtak (a bolgár nyelvet is ott tanulták meg) és aktív életkorukban, már mint önálló személyiségek egyéni elhatározásból települtek át Magyarországra. E meghatározás értelmében ehhez a csoporthoz kell sorolnunk minden régi bolgárkertészt, kereskedőt és kisiparost, akik egyedül vagy egész családjukkal Bulgáriából Magyarországra tették át tevékenységüket, ugyanígy a későbbi években, főleg a vegyes házasságoknak köszönhetően letelepedett bolgárokat. Foglalkozásukat tekintve az utóbbiak már orvosok, mérnökök, közgazdászok, képzőművészek, zenészek stb. Az első generációs magyarországi bolgárok nyelvére leginkább a *nyelvi asszimiláció* vagy annak *elfelejtése* jellemző. Nyomban meg kell azonban jegyeznünk, hogy esetükben rengeteg egyéni vonás figyelhető meg: az asszimiláció egyeseknél igen jelentéktelen, alig észrevehető, míg másoknál meglehetősen előrehaladott állapotban van. Az előbbiek bevallják, hogy néha el-el felejtenek egy-egy szót, vagy egy szinonimát, és a magyar szórend is hatással van nyelvükre. Az utóbbiaknál jelentős fonetikai változásokat figyelhetünk meg, magyar szavakat kevernek a bolgár beszédbe, magyar nyelvtani szerkezeteket használnak, emlékezetükben bolgár szavak után kutatva hosszas szüneteket tartanak stb. A bolgár nyelv elfelejtésének mértéke különböző tényezőtől függ, a legkézenfekvőbb magyarázat, hogy közülük az *idő-tényező*nek, vagyis a magyarországi tartózkodás időtartamának van a legalapvetőbb szerepe. Várakozásainkkal ellentétben kutatásaink rácsáfoltak az *időfaktor* elsődleges szerepére. Magyarországi tartózkodásom során találkoztam olyan bolgárokkal is, méghozzá az első generációsok közül, akik több mint negyven éve élnek itt, nyelvükre a magyar mégsem gyakorolt semmilyen hatást. De az ellenkezője is igaz: olyan felvételekkel is rendelkezünk, amelyek sokkal rövidebb idő (pl. alig több mint 10 év) alatt végbe ment nyelvi változásokról tanúskodnak. Érthető,

ha felmerül bennünk a kérdés, az időtényezőn kívül mitől függ még ez? Úgy látszik, ezt a **kulturális asszimiláció**, a **foglalkozás**, az **eredeti nyelvi szint** és sok egészen egyéni tényező is jelentősen befolyásolja. Szóljunk néhány szót ezen tényezők hatásáról is.

Mivel a **kulturális asszimiláció** az olvasó számára ismeretlennek és bonyolultnak tűnhet, röviden megvilágítjuk. A szakirodalom e fogalom alatt az egyik kultúrának a másikra gyakorolt hatását érti, melynek eredményeképp az elsőként elsajátított kultúrát kiszorítja az újabb. Más szóval, amikor egy adott etnikai közösség jegyeit magán viselő egyén új, eredeti etnikai környezetétől eltérő szférába kerül, az új környezet anyagi és szellemi életének elemei elkerülhetetlen hatással vannak az előzőre. A kérdés csak az, hogy milyen mértékben. Vagyis az, hogy egy magát bolgár nemzetiségűnek (és csakis annak) érző ember, a huzamos magyar környezetben való tartózkodás eredményeképpen mennyire inog meg, érzi magát mindkét etnikumhoz tartozónak, vagy kerekedik felül benne az új etnikumhoz való tartozás tudata. A kulturális asszimiláció eltávolodás, elidegenedés az első, és közeledés a másik etnikumhoz. A különböző átmeneti állapotok valójában a kulturális asszimiláció fokozatait jelentik. Mivel a nyelv az egyik legfontosabb mutatója az etnikai önmeghatározásnak, a kulturális asszimiláció (más néven *akulturáció*) természetes folyamatainak ösztönösen vagy tudatosan ellenálló bolgárok aktív ellenállást fejtenek ki ellenük, például családi körben bolgárul beszélnek, keresik a kapcsolatot a bolgárokkal, bolgár irodalmat olvasnak, a bolgár rádió adásait hallgatják, egyszerűen: életben tartják anyanyelvüket.

Nehéz meghatározni, pontosan mitől is függ a kulturális asszimiláció mértéke, vagyis például kik vannak neki a leginkább kitéve. Ez kimondottan személyes, sőt intim kérdés. Hangsúlyoznunk kell, hogy nem kívánunk sem pozitív, sem negatív értékelést adni a kulturális asszimilációról, csupán mint a nyelvi asszimiláció egyik tényezőjét említjük meg. Elképzelhető például, hogy az új közösség normái közül egyeseket tökéletesebbnek vagy hasznosabbnak találnak, és némelyek teljesen tudatosan teszik magatartásuk részévé (pl. munkájuk, napirendjük, főzési szokásaik stb. során).

Úgy tűnik, a **foglalkozási** tényező szintén jelentős szerepet játszik a nyelvi asszimiláció (vagy a nyelv teljes elfelejtése) fokát, ill. gyorsaságát illetően, mert az életmód egészét nagymértékben meghatározza. A magyarországi bolgárokkal való nagyszámú találkozásaink során megállapítottuk, hogy azok bolgár nyelvére hatott leginkább a magyar, akiknek a foglalkozása megköveteli magyar

nyelv tökéletes elsajátítását. Ezek olyan szakmák, melyekben nap mint nap magyar anyanyelvűekkel kell találkozniuk és beszélniük, sőt mi több, a szakmai siker közvetlen kapcsolatban áll a magyar nyelvtudással, a nyelvi hiányosságoknak pedig komoly következményei lehetnek. Ilyen foglalkozás például az orvosé, magyaránunk is felesleges, hogy miért. Ezt támasztja alá annak az orvosnak a példája is, aki Bulgáriában diplomázott ugyan, de már 7-8 éve Magyarországon él, és elmondta, hogy amikor bolgárul beszél, komoly nehézségeket okoz számára „a szavak sorrendje”, azaz a szórend, egy másik orvos (pszichiáter) beszédén, aki Magyarországon végzett, és már 19 éve él itt, a magyar nyelv jelentős fonetikai hatása érződik (pl. a magánhangzók redukciójának hiánya, a hangsúlytalan bolgár „a” fonéma helyettesítése magyar „a” hanggal, magyar hangsúly stb.). Ugyanakkor azoknál a bolgároknál, akik sok-sok évet töltöttek itt, de szakmájuk nem követeli meg a magyar nyelv tökéletes tudását, nem érzékelünk nyelvi változásokat. Ilyen például alanyaink közül az a bolgár asszony, aki 35 éven át vegyész-mérnökként dolgozott egy állami vállalatnál.

A nyelv elfelejtését illetően természetesen a kiindulási, **eredeti nyelvi szintet** is figyelembe kell vennünk, melyet az adott személy az új nyelvi környezetbe magával hozott. Érthető, hogy a gyengébb nyelvi képzettség (különösen az idősebb bolgárkertészek esetében) a két nyelv találkozásakor gyengébbnek, kevésbé ellenállónak bizonyul. Éppen ezért főleg a ma már idősebb korú emberek között találkozunk olyanokkal, akik bizony már jócskán elfelejtették a bolgár nyelvet. Az ő esetükben az érdekes, hogy foglalkozásuk (elsősorban fizikai munka) jellegéből adódóan a magyar nyelvet sem valami magas fokon sajátították el.

A következő bolgár nemzedék nyelvi fejlődésében más, a kutatás szempontjából nem kevésbé érdekes és bonyolult jelenségeket figyelhetünk meg. Az ő családjaik nyelvi helyzete is gyakran nagyon változatos. Az itt született és szocializálódott bolgárok képviselői például származhatnak *endogám* (mindkét szülő bolgár) vagy *exogám* családból (csak az egyik szülő bolgár vagy bolgár származású). Első pillantásra úgy tűnhet számunkra, hogy legalább a tisztán bolgár családokban élő gyerekek nyelvi fejlődése körül minden világos. Feltételezhetjük, hogy ők bolgárul vagy főleg bolgárul beszélnek, s a gyerekek az elengedhetetlen magyar nyelvvel párhuzamosan a családban már egészen kiskorukban szükségszerűen megtanulnak bolgárul is. Ez sok esetben valóban így is van, de mint kiderült, nem szabályértékű. Az olyan családokban, ahol a szülők a ré-

gebbi (például a kertészek első vagy második) generációjából származnak, leggyakrabban a bolgár nyelv dominál. Ismeretes J. Bocskov kertész esete, aki gyerekeinek nem engedte, hogy otthon magyarul beszéljenek, s aki az apai parancsot megszegte, aznap nem kapott enni (a példa P. Csangova *Magyar nap alatt* című könyvének 133. oldaláról származik). A későbbi (harmadik, negyedik stb.) nemzedék gyermekei, annak ellenére, hogy tisztán bolgár családokban születnek, gyakran teljesen vagy elsősorban a magyar nyelven nőnek fel, mivel a családban ez dominál. És hogy ez miért van így, arra nagyon jó magyarázattal szolgált egy bolgár férfi, akinek a családja egyébként azzal büszkélkedhet, hogy már több nemzedéke „nem engedte meg”, hogy magyarok férközzenek be közéjük. Elmondta, hogy családja nyelve ma már kevert, sőt a magyar uralkodik benne:

„Magyarországon élünk, és egész nap, amíg házon kívül vagyunk, csak magyarokkal találkozunk, folyamatosan magyar környezetben vagyunk. Ha az ember hosszasan egy adott nyelven beszél, otthon is automatikusan tovább folytatja, egyszerűen mert így könnyebb” (az idézet a *Bolgár portrék* című könyv 133. oldaláról származik).

E honfitársunk, noha nem nyelvész szakember, a probléma rövid és nagyon pontos magyarázatát adta: a mai életmód **dinamizmus**a, a feszült mindennapok fáradtsága következtében otthon is ugyanazon a nyelven, vagyis magyarul folytatódik a kommunikáció. Ez a minél kevesebb energia felhasználására ösztönző gazdaságosság törvényével magyarázható. Az egyik nyelvről a másikra való váltás pedig intellektuális erőfeszítéssel, legalábbis kezdetben bizonyos nehézségek leküzdésével jár.

A második, harmadik stb. generációs, vegyes házasságokban született bolgárok korai nyelvi fejlődésének tulajdonképpen két lehetősége van: 1) bolgár és magyar egyidejűleg, 2) kizárólag magyar. A harmadik elméleti lehetőséget, a csak bolgárt, kizártnak tekinthetjük. Még nem rendelkezünk pontos adatokkal a bolgár-magyar vegyes házasságokból született bilingvis és monolingvis gyerekek arányát illetően. Logikus feltételezés, hogy azokban a családokban, ahol az édesanya bolgár, a gyerekek bilingvis fejlődésének lehetősége nagyobb. Ezt az anyának a gyermek korai nevelésében és szocializációjában betöltött vezető szerepe alapján feltételezzük. Más kérdés, miféle kétnyelvűség alakul ki a magyarországi bolgárok gyermekeinél: szimmetrikus, asszimetrikus, vegyes, koordináló stb. Ez határozottan egyedi jellegű kérdés, mely az individuális pszicholingvisztika körébe tartozik, és speciális, elmélyült kutatásokat igényel.

A magyarországi bolgár közösséget érintő

fontos kérdés, melyről sokat beszélnek és írnak itt a különböző kiadványokban, az utóbbi évek aktív asszimilációjának kérdése. Legnyíltabb formában ez a nyelv területén, és általában a bolgár közösség képviselőinek nyelvi magatartásában jelentkezik. A bolgár nyelv használatának köre egyre szűkül, és egyre inkább elveszti funkcióit a Magyarországon élő bolgárok mindennapjaiban és egész életében. Az utódok közül egyre kevesebben tanulják, jöhetnek néhányan azok közül, akik mégis foglalkoznak vele, egészen magas szinten sajátítják el (általában a bolgár iskolában vagy az egyetemen). Érthető, hogy ezt a szomorú tendenciát aggodalommal fogadják itt, és ezért érdemes erről is néhány szót szólnunk.

A tudományos körökben és az egész társadalomban a kisebbségekről régóta két mítosz van forgalomban. Az egyik azzal a felfogással függ össze, hogy a határon túli bolgár kisebbségek nemzeti identitásának megőrzése és ápolása (a nyelv, a folklór, a mindennapi hagyományok stb. segítségével) egyedül az adott állam által biztosított lehetőségektől függ. Számtalan publikáció létezik például, melyek azokkal a nehézségekkel foglalkoznak, melyekkel egyes szomszédos országokban élő honfitársaink bolgár nemzeti hovatartozásuk kifejezésekor találták magukat szembe. Az állam biztosította előfeltételek természetesen fontosak, de amint látni fogjuk, nem egyedüliek a nemzeti identitás fenntartása szempontjából.

A másik mítosz történelmi események és folyamatok eredménye, melyek az „asszimiláció” szó jelentésének negatív konnotációjának a kialakulásához vezettek: e szerint az asszimiláció mindig „erőszakos bekebelezés”, a mi esetünkben az etnikai kisebbségi csoportok erőszakos beolvasztásának politikája.

Mi a helyzet a Magyar Köztársaságban élő bolgár kisebbséget illetően e két mítosszal kapcsolatban?

Vitathatatlan tény, hogy magyar földön a bolgárokat mindig vendégszeretettel fogadták, és tiszteletben tartották jogukat, hogy nemzeti sajátságait és kultúrájukat ápolják és fejlesszék. A magyar állam kisebbségek iránti demokratikus viszonyát a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól 1993-ban elfogadott törvény koronázta meg, mely nemcsak az önálló önkormányzati rendszer kiépítésének lehetőségét biztosítja, de az önkormányzatok tevékenységének anyagi alapjait is biztosítja. A hagyományos magyar társadalom a kisebbségeket mindig is nemzeti gazdagsága fontos színteljének tekintette. Ezt a szemléletet fejezik ki a magyar köztársasági elnök, Göncz Árpád a Magyarországi Bolgárok Egyesületének 80. évfordulóját üdvözlő szavai:

„Az itteni bolgárokról alkotott képem, feltehetően sok más honfitársamhoz hasonlóan, véletlen találkozások eredményeként alakult ki. Hihetetlenül dolgoz, fegyelmezett emberek, hozzáértésükkel mindenkinél többet tettek a magyar kertészért. A „bolgárkertész” kifejezés köznévvé vált. És az is marad. Jóllehet az, hogy bolgár, ez a fogalom ma sokkal bonyolultabb, jóval több, mint a bolgárkertész... Fontosnak tartom, hogy erről beszéljek. És nem csupán azért, mert az elmondottak a másik ember különbözősége iránti tiszteletet fejezik ki. Hanem elsősorban az új helyzet miatt, melyben a Magyarországon élő bolgár magyar bolgárrá válik. Ahol már csak egy lépés választja el attól, hogy magyarországi magyarrá válik. Nem kényszerűségből, hanem mert a magyar környezet szocializálja, vagy mert magyar lányba szeret bele, vagy mert úgy véli, magyarként sikeresebb lesz. Majd egyszer csak elkezd magyarul álmodni. Ezáltal akarva-akaratlanul is elszakad nemzeti jellegétől, nyelvétől, kultúrájától, nagypapái emlékezetétől. Vagyis szegényebb lesz. És szegényebb lesz országunk is. Mi mindannyian.”

Az idézet rendkívül tömör formában fejezi ki a bolgárok szemünk előtt zajló asszimilációjának folyamatát. Ez az asszimiláció semmi esetre sem erőszakos, mivel közvetlen politikai vagy gazdasági erőszaktól teljes mértékben mentes. Bár mégis a helyi életkövetelmények elvárásaiból eredő egyfajta kényszer az alapja.

A kisebbségek problémáit kutatva Niederhauser Emil arra a következtetésre jut, hogy „az európai diaszpórák sorsa általában az asszimiláció”. Természetesen léteznek olyan tényezők is, amelyek késleltetik ezt a folyamatot, a szerző szerint ezek a következők: a nagyvárosi élet, a foglalkozás, a privilégiumok, a viszonylag nagy lélekszám, az etnikai identitás foka, az anyaország támogatása stb. (részletesebben ld. *Bolgárok Közép- és Kelet-Európában*, 1995. p. 30-36.)

Ha a fentieket a magyarországi bolgárok közösségére vonatkoztatjuk, látni fogjuk, hogy az etnikai identitás megőrzésének ma kedvező és kedvezőtlen feltételei egyaránt léteznek.

Mindenekelőtt arra a tényre kell rámutatnunk, hogy az itteni bolgár kolónia létszáma természetes biológiai okok miatt egyfolytában csökken. El múltak már azok az évek, amikor tömegesen érkeztek bolgár kertészek, kisiparosok és kereskedők, az itteni közösség létszáma most főleg a egyes házasságok révén változik. Másrészt a bolgár bevándorlók első nemzedékének utódai mind gyakrabban választanak elődeikétől eltérő foglalkozást. Mindez a bolgár kolónia szociális struktúrájának megváltozásához vezet. A magyarországi bolgárok ma különböző szintű és jellegű végzett-

séggel és szakmával rendelkeznek. Akadnak azért, akik követik a kertésszakra családon belüli hagyományait, de inkább kereskedelmi jelleggel. Szociológiai szakkifejezéssel élve azt mondhatnánk, hogy a magyarországi bolgár közösség nem csupán **menyiségi**, hanem **minőségi** változásokon is átesett, más helyzetbe került.

Magyarországra letelepülve az első években a bolgárokat a közös nemzeti hovatartozás tényén kívül a közös szakmai tevékenység, valamint az itt igen korán létrehozott társadalmi egyesületek és intézmények (egyesület, kultúrház, iskola, templom) is összetartotta. Mindez egységes társadalmi szervezet, közösségi és kulturális élet, közfelfogás meglétét jelentette, és egyesítő erővel hatott. Kifejezetten a nyelvet tekintve ez egy sor kommunikációs „terep” létezését jelentette: a családban, a munkahelyen, a piacon, a kultúrházban, az iskolában és a templomban. Így maradt fenn a nyelv. A mai magyarországi bolgárok azonban az eddig említett okok miatt rendkívüli mértékben „feloldódtak” a magyar társadalomban, következőképpen a magyar nyelvi közegbe is beleolvadtak. A régi kommunikációs közegek, melyekben a bolgárok egymás közötti nyelvi érintkezése megvalósulhatott (a munka, a piac) részben megszűntek vagy veszítettek jelentőségükből (a templom, az iskolák).

Ezen az alapon már érthető a nyelvi asszimiláció folyamata. Másrészt az átélt krízis után napjainkban a társadalmi szervezetek mintha újjászületnének az önkormányzatokban, s ez a magyar állam érdeme. A magyarországi bolgárok régi és újabb intézményei most arra hivatottak, hogy a nyelvet is beleértve, biztosítsák a közösség jövőjét, és ezt méltóképpen meg is teszik, amikor megpróbálják újakkal pótolni honfitársaik korábbi eltűnt kommunikációs formáit.

A bolgár kisebbség számára kedvezőtlen másik tényező az ország területén belüli **szétszórtság**. Ma a bolgárok több mint 150 magyar településen élnek, noha léteznek hagyományosan „bolgár” vidékek, a bolgár közösség tagjai még ott sem tartanak fenn szoros kapcsolatot egymással. Meglehet, ez különösnek tűnik, pedig tény. Kompakt bolgár lakosságú területen járva feltettem a kérdést: miért nem tartanak fenn szorosabb kapcsolatot egymással a környék bolgárai? A kérdésre egyik honfitársunk megdöbbenően pontos és lakonikus választ adott: „Nagyon különbözőek vagyunk”. Más szóval pusztán a „bolgár származás” nem elég ok arra, hogy összehozza magyarországi honfitársainkat.

A magyarországi bolgárok asszimilációs folyamatait a szociál- és individuális pszichológia fényében is meg kell vizsgálnunk. Közismert,

hogy az egyén viselkedése, nyelvi magatartását is beleértve, mindig a környezet elvárásaihoz alkalmazkodik. Ha elgondolkozunk ezen, megállapíthatjuk: mindannyian arra törekszünk, hogy magatartásunkat úgy alakítsuk, hogy az összhangban legyen a társadalom normáival, amelyhez tartozunk. Napjaink magyarországi bolgárai beleolvadtak a magyar nyelvi környezetbe, melyben életük nagyobb része zajlik. Ebben a helyzetben érthető, hogy a nyelvi képzés terén erőfeszítéseik elsősorban annak a nyelvnek az elsajátítására irányulnak, amelytől társadalmi érvényesülésük függ. Ez leggyakrabban a családon belül elsajátítható másik nyelv, esetünkben a bolgár rovására történik.

A társadalmi vélemény befolyása is rendkívül jelentős. Noha a bolgárok gyakran mondogatják, hogy „Nem fizetek közvéleményadót”, az a bolgár, aki magyar szakmai és baráti körben tölti el az idejét, hozzájuk igazítja beszédét (nem engedheti meg magának, hogy másként beszéljen, például magyarul, de idegen hangsúllyal, mert biztos benne, hogy ez súlyos csapást mérne tekintélyére, még gúnynev is ragadhatna rá miatta. Ne feledjük, hogy a bolgár ember azt is mondja: „Isten ments, hogy rossz nevem legyen!”. Így a *gyakorlati célszerűség* és a *közvélemény* két olyan tényező, melyek szintén hatással vannak a nyelvi asszimilációra.

Érdekesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy mára a bolgár nyelv magyarországi hordozóinak az életében néhány új funkcióra tett szert. Ilyen például bizonyos nyelvi szituációkban **individualizáló eszközként** való használata. Egy bolgár származású fiatalember például bevallotta, hogy főleg magyarokból álló baráti körében más bolgárokkal néha bolgárul beszélnek egymással. Ezzel felkeltek a többiek érdeklődését, magukra vonják a figyelmet, sajátos színt visznek a társaságba. A bolgár nyelv így azt a szerepet veszi át, amelyet gyakran a **diákzsargon** tölt be.

Magyarországi bolgárokkal való találkozásaink során a bolgár nyelv egy másik, újabb funkcióját is felfedeztük: „titkos” nyelvként való használatát. Miskolc környéki bolgárok például arról számoltak be, hogy főleg akkor beszélnek egymás között bolgárul, amikor nem akarják, hogy a körülöttük lévő magyarok megértsék, miről van szó.

Az asszimilációs folyamatokat ösztönző tényező a *félelem a korai kétnyelvűségtől*, amely néhány szülő szerint a gyermek egész nyelvi fejlődésére káros hatással lehet. Az e területen végzett kutatások azonban határozottan cáfolják e félelmeket. Kiderült, hogy a kétnyelvű gyerekek nyelvi szempontból nemcsak hogy nem kerülnek hátrányos helyzetbe, hanem az egynyelvű gyerekekhez képest későbbi értelmi fejlődésük szempontjából előnyösebb lehetőségekkel rendelkeznek. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a kétnyelvű gyerekek már igen korán különböző helyzetfelismerési gyakorlatokat végeznek, amikor például el kell dönteniük, hogy milyen nyelven forduljanak anyjukhoz vagy apjukhoz, hogyan üdvözöljék az egyes vendégeket, minek nevezzenek bizonyos tárgyakat az egyik vagy a másik ember előtt stb.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy az asszimiláció mégiscsak szomorú dolog, mert valami elmúlik, valami kihal. Ez nemcsak a bolgárok, hanem a magyarok számára is szomorú, mert mint Göncz Árpád köztársasági elnök mondja, így a nemzet lesz szegényebb. Hogy derűlátóan fejezzük be, ne feledjük a következőt: ma Magyarországon a kisebbségi nemzeti identitás megőrzésére **kedvező feltételek** is vannak. A nemzeti szellem megőrzésére különösen sok intézményes lehetőség áll fenn: önkormányzatok, kulturális egyesületek, a sajtó, a rádió, a televízió. Az eredmények már láthatóak, és ezért a bolgár nyelv, bár ideiglenesen visszaszorult, sohasem fog eltűnni Magyarországról.

Juhász Anna fordítása

Túnódés

Kártyavárként omlik össze a felhőtlennek tűnő rend. A kép színei atomjaikra hullanak szét, ragacos szürke massa önti el a labirintusból kivezető folyosókat, az egymás közötti, nehezen felépített hidakat. Az egykori közösség ellenséges egyénekre bomlik fel, mindenki gyanakvó hallgatásba burkolózik. Páni félelem, magalkuvás váltja fel a tegnap teremtmény nyugalmát. Paranoid bezárkózás a szobák falai közé, a magánélet fellegváraiba. Érzelemmentes arcok a maszkabál másnapján – ki akar itt mártír lenni? A renegátok tanácsa új jelentkezők pálfordulását várja, minden meg van bocsátva, fátylat a múlt, csak az elefántok nem felejtenek. A nyári kalandozás véget ér, jöhetnek a dolgos hétköznapiak. A szülők elkergette szörnyek Zsófi lány álmaiba költöznek.

Az utolsó kívánság

A műsorvezető széles mosollyal az arcán karon fogta a szemmel láthatóan fáradt versenyzőt, és a nyeregyterembe vezette.

– Péter! Ön megnyerte a játékot, minden kérdésre pontos, kimerítő választ adott. Öné a fődíj és minden, ami ebben a teremben található. Még egyszer gratulálok! Azért engedjen meg nekem egy utolsó kérdést... Honnan ez a hallatlan tudás?

Péter, a robot egy pillanatra elgondolkodott, aztán csak annyit mondott: – Sokat olvastam. Minden érdekelt. Jó a memóriám. Beprogramoztak, unom, kapcsoljanak már ki, meg akarok halni, mint az emberek...

A játékvezető harsányan felnevetett: – Ez jó vicc! Óriási!! Ragyogó!!! – Aztán a közönség felé intett: – Tapsoljuk meg Pétert, megérdemli!... Ilyen kiváló játékosunk eddig még nem volt! Kívánjunk neki sok szerencsét az életben.

Ballaszt

Krokodilkönnnyek zuhognak az égbolt szürkés-ködös masszájából, fuldoklik a lét.

Óriás hólégballon száll fel a földről, tele megvetéssel.

Az utastérben három angyal és egy földi mágus kártyapaklikat gyűjtogat szaporán, a mennyet átkozzák dühödt igyekezetükben.

Végre kinyílik a síró ég, karnyújtásnyira a nap, meleg kékségben ringatózik a pulzáló tűz.

A hólégballon egyik sarkában hemzsegető csótány-feketeség a napon sütkérezve hirtelen szaporodásnak indul, dűledezni kezd az elnyert szabadulás, közelít a mély... Az utasok kártyapaklit bontanak, és kibicnek az Isten hátát hívják.

Szarajevói emlék

Húvös szürkesség terjeng az ostromlott város fölött. A zsúfolt piac közelében gránát csapódik be – jajveszékelés, kétségbeesett segélykiáltások, minden csupa vér, a túlélők maguk előtt tuszkolva a sebe-sülteket és a holtakat a búvóhelyekre menekülnek.

A kihalt utcán két húsz év körüli, miniszoknyás lány sétál a senki földje irányában. A fekete hajú időnként fel-felnéz a hegy homályban úszó körvonalaiba, a szőke egykedvűen törli napszemüvegéről a port. Nem szólnak egymáshoz.

A várost addig lövik majd, míg létezik. Még ezután is, hisz senki nem meri megközelíteni.

A mesterlövészek célba veszik a lányok meztelen lábait... Csak semmi erotika! Nem születhetnek pogányok a falakon túl.

Doncsev úr, kérem, meséljen először a családjáról – mikor telepedtek le Magyarországon, és melyek a legfelejthetlenebb gyerekkori emlékei?

Őseim a Veliko Tirnovó környéki Draganovóból származnak. Apai nagyapám és dédnagyapám hegyi emberek Drjanovóból és a már nem létező Varbanovci faluból. Egyetemista koromban jártam ezeken a helyeken, megigézett a vad táj és a már pusztulófélben levő falu megőrzött szépsége. Ittam abból a csodálatos körtepálinkából, amelyet rokonaim csináltak. Apám 18 éves korában, 1932-ben jött Magyarországra. Először kertészként dolgozott, aztán kereskedő lett. Földijével, Kiril Ton-

csevvvel együtt zöldség- és gyümölcskereskedést nyitott Budán. Tőle hallottam egy romantikus dunai hajóútról, arról, hogy azután hogyan toloncolták ki őket, de lassanként összeszedte magát, és végleg letelepedett itt. Minden évben hazajárt szülőfalujába. A háború miatt azonban megszakadt kapcsolata hazájával, de éppen ebben az időben ismerkedett meg anyámmal, aki magyar volt, 1940-ben kötöttek házasságot, a polgári mellett a bolgár pravoszláv templomban egyházi esküvőjük is volt. Gyerekkoromban gyakran lapozgattam a családi albumokat, és a régi fényképek segítségével megismertem azt az időt is, amelyre Ivajlo Petrov regénycímét idézem: „Mielőtt megszülettem volna”. Nyilvánvaló, hogy az ember léte nem a születési dátumával kezdődik – én 1944. április 8-án születtem, hanem van egy előtörténete is. Rokonaim elbeszélései saját emlékeim szerves részévé váltak, ezek gyakran összefonódnak, néha az ember nem tudja, hol érnek véget saját emlékei, és hol kezdődnek az elbeszélések – ezek kölcsönösen kiegészítik egymást. Viharos időben születtem, és a konkrét élményeim már életem kezdetén összefonódtak a háború idejének nagy kataklizmáival.

Lehet-e azt mondani, hogy a származása meghatározta a későbbi pályafutását – a család és az idő, amelyben született?

Már kiskoromban a családban megértettem, hogy az emberek különbözőek, különböző értékeik vannak. Ezek a dolgok észrevétlenül váltak életünk részévé a magyar és a bolgár szokások által, de mindig volt egy bizonyos összehasonlítás is – attól kezdve, hogy ki mit eszik, milyen ünnepeket ül meg, milyen hagyományokat tart tiszteletben otthon. A magyar szokással ellentétben, mely szerint az asztalnál nem szabad beszélni, a csa-

ládi étkezések közben mi mindenféle dolgokról beszélgettünk. Amióta az eszemet tudom, mindig felnőttek között voltam, hallgattam a beszélgetéseiket, és feltehettem a saját kérdéseimet. A háború után az apámnak az Akadémia utcában volt üzlete, a kommunista párt székházával szemben. Gyerekkoromban láttam az akkori párt- és állami

korifeusokat, akik az apámhoz jártak vásárolni. Ezáltal közeli képet kaptam az akkori politikai vezetőkről.

Magyar általános és középiskolába jártam. A bolgár nyelvet leginkább a családi környezetben gyakoroltam, azonkívül vasárnaponként, amikor apám elvitt a Vágóhid utcai bolgár templomba,

amelyet különösen a 40-es évek végén és az 50-es évek elején nagyon sokan látogattak, mivel ez volt az egyetlen hely, ahol a bolgárok összejöhettek. Mi, gyerekek az udvaron bújócskáztunk, szembekötősdit és más játékokat játszottunk, egy makedón férfi, Sztoján bácsi szezámmagot, szultánkenyeret és más finomságokat árult. Gyakran csaptunk nagy ricsajt, de a felnőttek is hangosak voltak – ők a saját dolgaikról trécseltek: a piacról, a rokonokról, az ismerősökről. Joan Nedelcsev atya, aki 19 évig volt itt pap, időnként felemelte a hangját, hogy elcsendesítse az összegyűlteket. Az 50-es évek elején, amikor Bulgáriához hasonlóan Magyarországon is nagy nyomás nehezedett az egyházra, a bolgárok itt eljártak a templomba. Nem volt már az a hivatalosság, ami a cári időben volt jellemző, a templom egyfajta közösségi otthonná vált, csoportokba gyűltek a népek, és csak lassan széledtek szét, hogy hazamenjenek.

A templom a piac mellett volt, később itt épült fel a Kulturális Otthon is. Így telt a gyerekkorom – egyrészt magyar tanintézményekben, vasárnaponként és az ünnepeken viszont apámmal a templomba jártunk.

Mi felé fordult az érdeklődése bolgár szakos egyetemi hallgatóként az ELTE-n?

Az Eötvös Loránd Gimnáziumba jártam orosz szakra, és már gimnazista koromtól humán beállítottságú voltam. Kezdetben nem is tudtam, hogy az egyetemen van bolgár nyelv és irodalom szak, és amikor megtudtam, rájöttem, hogy ez a módja annak, hogy gyökereimet elmélyültebben tanulmányozhassam, és ezáltal választ kaphatok az engem fiatal korom óta izgató kérdésekre – hogy ki vagyok én és honnan jöttem. Akkoriban csak kétevente indítottak bolgár szakot, és én pont abban az évben kerültem be az egyetemre,

„Közös erőfeszítés nélkül nem lehet megoldani a problémákat”

Interjú dr. Doncsev Tosóval, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökével

amikor nem volt felvételi. Két lehetőség között választhattam: várok egy évet, vagy pedig behozom a többiekét, és másodéven kezdem el tanulmányaimat. Ez utóbbi mellett döntöttem, így egy év alatt két év vizsgáit kellett letennem. A másik szakom az orosz volt. Mint minden bölcsész, én is kísérleteztem versírással, de hamarosan rájöttem, hogy nem ez az én utam. Két félévet töltöttem Bulgáriában. A tolmácsolás és a műfordítás terén komolyabb eredményeim voltak. Első fordításaim az 1969-es bolgár irodalmi antológiában jelentek meg. Ezeket még végzős hallgató koromban csináltam. Ebben az időben a Bulgária című folyóiratnál dolgoztam munkatársként, és sok anyagot fordítottam, szépirodalmat és publicisztikát egyaránt. Delegációknak tolmácsoltam, még egészen fiatalon meghívtak Bulgáriába a műfordítói szimpóziumra. Összesen öt regényt fordítottam le, ezenkívül meséket, tanulmányokat stb. Ezzel egy időben irodalomkritikákat és recenziókat is írtam az újonnan megjelent könyvekről. Az egyetem elvégzése után egy ideig a Széchényi Könyvtárban dolgoztam, ami nagyon jó iskola volt számomra.

Annál is inkább, mivel tudvalevő, hogy abban az időben jeles magyar értelmiségiek dolgoztak a könyvtárban.

Valóban, a Nemzeti Könyvtár akkor nemcsak könyvek őrzőhelye volt, hanem a „politikailag reménytelennek” nyilvánított, de nagy felkészültségű és kiváló alkotóké, tanároké is, mint amilyen például Vekerdi József professzor vagy Keresztury Dezső akadémikus volt, az egykori kultuszminiszter, a XIX. századi magyar irodalom egyik legavatottabb szakértője. Ő a könyvtárban dolgozó fiatal munkatársak számára önképzőkört szervezett, minden szombaton összegyűltünk, Keresztury Dezső különböző témákat adott ki, melyeket mi kidolgoztunk és megvitattunk. Ebben a körben volt Jeszenszky Géza, a későbbi külügyminiszter, Magyarország jelenlegi washingtoni nagykövete, Direr Miklós, az ismert politológus és mások, akik azóta irodalmárokká, kritikusokká, tollforgatókká nőttek ki magukat. Ez igen jó iskola volt, 1967-től 1970-ig dolgoztam a Nemzeti Könyvtárban, azután, amikor Nino Nikolovot nevezték ki igazgatónak, a Bolgár Kulturális Intézetbe kerültem. Még egyetemista koromból ismertem őt, amikor különböző küldöttségeknek tolmácsoltam, ő hívott oda dolgozni. Ekkorra már több publikációm és fordításom megjelent, nagyon érdekelték a bolgár-magyar kapcsolatok is, ezért volt számomra annyira érdekes, változatos és vonzó ez a munka.

Ebben az időben a Bolgár Kulturális Intézetben nagyon élénk élet folyt, a magyar értelmiség elitje, ismert írók látogatták.

A személyi aspektus és a társadalmi folyamatok állapotának véletlen egybeesése következett

be. Kezdetben a Kulturális Intézet az Andrássy út 7. szám alatt volt, néhány kisebb helyiségben, azután megkapta a 14. szám alatti épületet – amely mozaikteremmel, szép belső térkialakítással és jó infrastruktúrával rendelkezett – Budapest egyik központi utcájában, jó anyagi lehetőségek közepett működött, munkatársai számát is növelni tudta. Nino Nikolov személyében ambiciózus és új koncepcióval rendelkező igazgatója lett. Budapesten és vidéken is szerveztünk kulturális rendezvényeket. Budapesten az intézet a magyar értelmiség központjává vált. Még csak 14 év telt el a magyar forradalom óta, 1967-68-ban bizonyos fokú enyhülés volt érezhető, de ezt a cseh forradalom leverése kísérte. Ebben a helyzetben a Kulturális Intézet a magyar értelmiség számára egy kis szigetté vált, ahova olyan emberek jártak, mint Nagy László, fivére, Ágh István, Pomogáts Béla, aki ma az Írószövetség elnöke, és sok más, később híressé vált író és költő. Göncz Árpád köztársasági elnök is rendszeres látogatója volt a Bolgár Kulturális Intézetnek, sok recenziót és kritikát is írt a bolgár irodalomról. A Kulturális Intézet művészek, írók, a tudomány embereinek találkozóhelye volt, ahol jó alkotói légkör uralkodott. Kezdeményezéseimhez és a különböző rendezvények megszervezéséhez nagy szabadságot kaptam, ez lehetőséget biztosított alkotói megnyilvánulásokra is.

1976-ig dolgoztam ott, amikor új nagykövet jött – Vladimir Videnov. Ő áttörést szeretett volna elérni a bolgár-magyar viszonyokban, ezért négytagú fordítócsoporthoz alkalmazott helyi emberek közül. Az volt a feladatunk, hogy figyelemmel kísérjük az ország kulturális, gazdasági és belpolitikai életét. Engem a nagykövet személyes tolmácsának hívott meg, rengeteg rendezvényen vett részt, szépirodalmi fordítóként pedig lehetőségem volt minden jelentősebb irodalmi és kulturális kiadványt figyelemmel kísérni; ezekből a kiadványokból sokat fordítottunk mind a követség, mind a Külügyminisztérium részére: így láttuk el őket információval a magyar társadalomban végbemenő folyamatokról, amelyeknek nagyon érdekes aspektusai voltak.

Ebben az időben egyre több emberrel kerültem kapcsolatba a bolgár közösségből, én voltam az egyik kezdeményezője annak, hogy létrehozzuk a Bolgár Értelmiség Klubját a Magyarországi Bolgárok Egyesületén belül. Egyesíteni akartuk a szellemi munkát végző embereket. Kezdetben nagy érdeklődéssel fogadták, sokan jártak el, előadások hangzottak el, beszélgetéseket tartottunk. Aztán amikor a nagykövetség rátette a kezét a Klubra, az emberek visszahúzódtak.

A bolgár közösség iránti érdeklődése ébresztette fel figyelmét a szociológia iránt?

Igen, a hatvanas évek végén a szociológia Magyarországon önálló tudománynak számított. Néhány publikáció felkeltette a figyelmemet, nyugati szerzők munkáinak fordításai nagy hatással voltak rám, olyannyira, hogy egyre jobban érdekelt ez a tudományág. Ekkor támadt az az ötletem, hogy a magyarországi bolgárok mint közösség, mint jelenség nemcsak nyelvük miatt lehetnek érdekesek, amely tulajdonképpen nem is fejlődött elszigetelten, mivel soha nem voltak hosszú időre elszakítva Bulgáriától, hanem mint szociológiai jelenség. Szociológiai ismereteim bővítésével rájöttem, hogy ez a szociológia egyik nagyon érdekes ága – az etnoszociológia, a migrációs folyamatok szociológiája. Elkezdtem anyagot gyűjteni és szisztematikusabban foglalkozni ezzel a jelenséggel. Amíg a követségen dolgoztam, rendszeres szociológiai tanulmányokat folytattam, hogy az alapvető szociológiai ismereteket elsajátítsam, és a magyarországi bolgárok nemzeti identitásának problémáival kezdtem foglalkozni. 1977-ben pályázatot írtak ki tudományos ösztöndíjas helyekre, így jelentkeztem levelező aspirantúrára a Szociológiai Intézetbe, 1978-ban felvettek, letettem a kandidátusi alapvizsgákat, és elkezdtem összegyűjteni az archív dokumentumokat a bolgárok áttelepüléséről, kérdőíveket dolgoztam ki, tanulmányoztam az itteni iratokat, standardizált kérdőívekkel több mint hatvan emberrel készítettem interjút, statisztikákat használtam, és feldolgoztam az idevágó szakirodalmat. 1984-ben fejeztem be a disszertációm a témában, amit a szófiai Szociológiai Intézetben védtem meg. A védelem után összeütközésbe kerültem a nagykövetség akkori vezetőségével, ezért ki kellett lépnem. Szociológusként dolgoztam tovább az akkori legnagyobb lap- és könyvkiadónál, a Pallasnál, a tömegkommunikációs eszközök vizsgálatában vettem részt. Egyidejűleg a Sofia-Press és a Szofijszki veszti tudósítója voltam 1985-től 1991-ig. 1991-ben, a rendszerváltás után, ami egybeesett elődöm nyugdíjazásával a Művelődési Házban, felajánlották, hogy vegyek részt az egyesület vezetésének munkájában és legyek a Művelődési Ház igazgatója.

Ezzel új fejezet kezdődött az életében. Hogyan fogadta ezt a munkakört?

Megtiszteltetésnek vettem, mivel rám bízta harminc ember irányítását a szállodából, étteremből és kultúrházból álló komplexumban, a sok éves múlttal és gazdag hagyományokkal rendelkező egyesület és kultúrotthon minden gondját is megörökölt. Mindezt abban az időszakban, amikor a régi módszerek már nem működtek, újak viszont még nem voltak. Itt a nemzetközi kapcsolatok pangására gondolok – számunkra ez abban nyilvánult meg, hogy kevesebb együttes és ven-

dég érkezett Bulgáriából, akiket pedig az itteni bolgárok mindig nagy lelkesedéssel fogadtak, csökkent a bolgár turistacsoportok száma is. Magyarországon alkalmazkodni kellett az új gazdasági követelményekhez, a társadalmi légkörhöz. Ez nehéz, de ugyanakkor érdekes is volt. A ránk kényszerített szocialista ünnepek helyett visszatértünk a népi-egyházi ünnepekhez. Megszabadultunk a nagykövetség felügyeletétől, amely a régi pártállami kapcsolatokra épült. A magyarországi nemzetiségek sokszínű palettáján ki kellett vívnunk a minket megillető helyet.

Munkatársaimnak köszönhetően, akikkel nagyon jó csapatot hoztunk létre, a vendégfogadó jellegű szállodarészből kétcsillagos szálloda lett, minden tekintetben nőtt a szakmai hozzáértés. A kulturális élet új jelleget öltött – említhetem kiadói tevékenységet, a Haemust, az irodalmi kapcsolatokat. Kulturális tevékenységünk éveken át a bolgár kultúra terjesztését szolgálta Magyarországon, különösen azokban az években vállaltuk fel ezt a szerepet, amikor az állami intézmény, a Kulturális Intézet, szinte nem is működött.

Ez tényleg a nagy változások ideje volt Magyarországon, amikor egyre nagyobb figyelmet fordítottak a kisebbségekre is. Kidolgozták, megvitaták és elfogadták a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényt. Ebben a folyamatban az összes kisebbség képviselője részt vett, de a legnagyobb szerepe a Kisebbségi Kerekasztalnak volt, amelynek ön volt az elnöke.

1991-ben alakult meg a Kisebbségi Civil Szervezetek Kerekasztala. Ebbe a kezdeményezésbe bekapcsolódott a bolgár egyesület is, ahonnan engem delegáltak képviselőként (1991 februárjától részt vettem ezeken a tárgyalásokon, májusban pedig egyhangúlag megválasztottak a kerekasztal elnökének, amelynek a kisebbségek közös lépéseinek koordinálásán kívül az volt a célja, hogy a kormányzervekkel és a parlamenti frakciókkal együtt törvényt dolgozzon ki a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. A közös erőfeszítések eredményeképp 1993-ban elfogadták a törvényt. Úgy érzem, hogy ebbe a jogalkotási folyamatba koordinátorként sikerült kollégáimmal együtt szakembereket éppúgy bevonni, mint a kisebbségek politikai és társadalmi erejét, és elértük, hogy a törvény nagymértékben megfelel a nemzeti és etnikai kisebbségek érdekeinek. Ez is egy nagyon érdekes időszak volt, sok izgalommal, nehézséggel és éles politikai harcokkal, amelyekből azonban kielégítő sikerrel kerültünk ki. Ebben az időben rengeteg találkozót, politikai konzultációt szerveztünk – ez a kisebbségi politikai és kulturális élet megélénkülését jelentette az elmúlt évek állóvízéhez képest. Úgy gondolom, hogy az utolsó pillanatban sikerült megállítanunk

és visszafordítanunk a kisebbségek egyre erősödő nyelvi és kulturális asszimilációját, valamint lépéseket tettünk a cigány kisebbség szociális helyzetének javítása érdekében.

A kisebbségi törvény elfogadása és a helyi, valamint az országos önkormányzatok megválasztása óta eltelt néhány évben érezhető-e a törvény hatása, eredménye?

Számomra különösen érdekes volt, mivel egyrészt tudományosan is foglalkoztam a folyamatokkal, és körvonalaztam néhány tendenciát, másrészt viszont lehetőségem volt érdemi munkát is végezni a bolgárok jövője érdekében. Elkezdtünk a törvényen dolgozni, ami elméleti jellegű volt, azután lehetőségem nyílt végigkövetni a dolgok alakulását a gyakorlatban. Úgy érzem, hogy az elmúlt kilenc év eredményei a közös erőfeszítés gyümölcseként jöttek létre, vagyis nemcsak az úgynevezett nagypolitika érdeme az egész. Minden egyes kisebbségi csoport, minden kis közösség hozzájárult identitásának megőrzéséhez, ennek a légkörnek a kialakításához, amelyet a kisebbségi élet és kultúra újjászületésének is nevezhetünk. A sok civil szervezet, program és projekt, amelyeket maguk a kisebbségek kezdeményeztek, valamint a törvénynek köszönhetően létrehozott kisebbségi támogatási alapok nagyon értékes projektek megvalósulását segítik elő. Az önkormányzatok rendszere garantálja a kisebbségek fennmaradását. Az elmúlt évek eredményei vitathatatlanok, Magyarország nemzetközi viszonylatban is pozíciókat szerzett. Amikor elégedetlenkedünk, és még több kiadványt és könyvet, több rádiós és tévés adásidőt, a kisebbségi iskolákban jobb minőségű oktatást szeretnénk, ez a fokozott érdeklődésnek, a szükségletek fejlődésének köszönhető, és annak, hogy az emberek előtt van perspektíva, érzik, hogy már nem feszélyező dolog kisebbségi csoport tagjának lenni, ezt a hovatartozást már nyíltan lehet vállalni. A legutóbbi választások megmutatták, hogy emberek sokasága szeretné sorsának irányítását a maga kezébe venni.

Szembetűnő, hogy minden egyes feladat, amellyel foglalkozni kezdett, mindig új kihívást jelentett. Mi ön számára a kihívás most, miután elfoglalta új munkakörét, s a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke lett?

Az egyik kihívás az, hogy a szükségletek és a követelmények felvetésekor általam képviselt Bol-

gár Országos Önkormányzat és a Kisebbségi Kerekasztal volt elnökeként mit fogok tudni megvalósítani most mint állami alkalmazott, úgymond az asztal másik oldaláról. Természetesen alapvető feladatom, hogy egy bizonyos kormánypolitikát megvalósítsak. Hála Istennek ez a kormánypolitika ideológiájában a polgári társadalom oldalán áll, s a hivatal azt a feladatot kapta, hogy hosszú- és rövidtávú kisebbségpolitikai koncepciókat dolgozzon ki. Új javaslatokat kell tennünk, amelyeket a kisebbségekkel együtt dolgozunk ki, ezek a hatályos kisebbségi törvény javítását szolgálják, és ki kell dolgoznunk a kisebbségi intézmények kisebbségi kézbe adását elősegítő konkrét lépéseket és intézkedéseket. Ez komoly anyagi, vezetési és szakmai probléma, mivel ezeknek az intézményeknek az átadása nem megy máról holnapra.

Nagyon összetett a cigány kisebbség kérdése. Nemcsak kulturális aspektusokról van szó, hanem az oktatási rendszer, a munkalehetőségek, a család, a lakás és a régiók problémáiról is, és a sort folytathatnám. Nagy kihívás, amikor nemcsak egy hivatal, nemcsak az egyes minisztériumok munkáját kell koordinálni, de ebbe beavatkoznak úgy a kormány, mind az ellenzéki pártok, a parlament és a különböző cigány szervezetek. És mindez abban az időszakban, amikor Magyarország nemcsak a XXI. század, hanem az Európai Unió küszöbén is áll, ahol nagyon komolyan foglalkoznak a romakérdéssel.

Sok ötlettel, energiával tele láttam hozzá ehhez a feladathoz, de természetesen sohasem gondoltam, hogy egyedül meg tudom oldani a problémákat, ez csak közös erőfeszítésekkel lehetséges, a kisebbségek képviselőivel kell konszenzusra jutnunk. Itt nem arról van szó, hogy én akarok valamit, hanem hogy az emberekkel együtt, együttműködésükkel, konzultációkat követően akarjuk megvalósítani azt, ami az ő és az egész közvélemény érdekeinek megfelel. Ezért, elődeimtől eltérően, a tizenhárom kisebbség képviselőivel szabályozott rendű konzultációkkal rendszeres találkozókat akarok szervezni, így szeretném intézményessé tenni kapcsolataimat a kisebbségi önkormányzatokkal. Számomra ezek a problémák nem oldhatók meg az érdekelt felek közös, harmonikus erőfeszítése nélkül.

*Az interjút Szvetla Kjoszeva készítette
Fordította Genát Andrea*

Mazsaroff Miklóst a fiatal miskolci generáció legfeljebb egy márványtábláról ismeri, amit egy éve helyeztek el annak a háznak a falán, ahol élt. Nekem még szerencsém volt egy kamara-kiállítása kapcsán személyesen is találkozni vele. Akkor még senki nem sejtette, hogy ez az utolsó miskolci vernissage-a. Azt sem tudta a kívülálló, hogy már hosszabb ideje nagyon beteg, és a falakon látható ragyogó hangulatú képek nehéz fizikai és lelki állapotban születtek. Fontosnak tartotta, hogy a közönség által még nem ismert, frissen elkészített képeket állítsa ki. Ezek tematikájukban semmivel sem különböztek a már korábban bemutatottaktól, mégis üdítő látványt nyújtottak a Miskolci Galéria kamaratermében a színes, expresszív, nagylendületű csendéletek és tájképek.

Kiegyensúlyozott és szenzációmentes volt egész élete, miként az volt művészete is.

December 24-én született Alsózsoltcán, Miskolctól néhány kilométerre. Szülei Magyarországra települt bolgárkertészek voltak, akik a Vay bárók komenciós kertészeiként dolgoztak. Elemi iskoláit a miskolci Soltész Nagy Kálmán utcában működő bolgár osztályban végezte, ahol a magyar anyanyelv mellett lassanként megismerte a bolgár nyelvet és kultúrát is. A több generáció együttélése megedzette, a szülők, testvérek, nagyszülők – a tízfős család – egymáshoz alkalmazkodása, életmódjának összehangolása nyitottá és toleránssá tette az életében felmerülő új, váratlan helyzetekkel szemben.

A család a Vay-birtok állami kézbe kerülése után a Dunántúlra települt, ahol a férfiak bányászként dolgoztak. Mazsaroff a nehéz, nyirkos hidegben végzett munka miatt tartós és később is gyakran kiújuló izületi bántalmakkal küszködött. Mint szegény munkáscsaládból származó fiú, segítséget kapott az új hatalomtól: a kiemelkedés lehetőségét. Már kamaszkorában sokat festett és rajzolt. Első eladott munkája egy malomról készült, a malomtulajdonos egy zsák búzáért megvette. Pályafutásának egyik meghatározó támogatója Pap Gyula – a Bauhaus iskola egykori növendéke – volt, aki nagymarosi parasztházában tanította meg Mazsaroffnak a rajzolás és festés alapjait, húsz évvel később pedig együtt járták be Nyugat-Európát. Az amatőr képzőművészeti köröktől a népi kollégiumokon át a Képzőművészeti Főiskolára (1948) való bejutásig egyenes út vezetett.

Mazsaroff első képein nyomot hagyott a Bau-

haus hatása, de későbbi, érett, expresszív munkáin is látható a pontos, átgondolt formaképzés. Főiskolára való bekerülését követően nem sokkal megnősült. Fia megszületése után az iskola mellett mint tervező dolgozott a Honvédtáp Tisziiskolájában. A főiskola utolsó évében megkapta a magyar állampolgárságot. Az ötvenes évek politikai,

ideológia változását Mazsaroff is közvetlenül érezte, hiszen a Képzőművészeti Főiskola struktúraváltásánál jelen volt kortársaival. A tanárok ideológiai váltása és politikai tisztogatásai ellenére is sikerült belső tartását megőriznie. Berény Róbert posztnagybányai hagyományokat követő művészete biztosí-

téknak tűnt a számára, hogy a művész külső kényszerek ellenére is képes legyen megteremteni saját világát. Mazsaroff művészi habitusa nem egy folytonosan megújuló, radikális, az avantgardehoz felsorakozó festészetet hozott létre. Mintaadás helyett a mintakövetés jellemezte művészetét, és ezt alkatánál fogva is felvállalta. Az alternatívátlan mintakövetés a kor sajátja is volt. Hiszen a közösségi művésztől eltérni nem volt ildomos. A közösségi művészet azonban sokféle minőségben létrejöhett; érzékenyen és jól, sematikus és rosszul. Mazsaroff művészete mindenképpen az előzőhöz tartozott, mert műveiből hiányzott a sztereotip ábrázolás.

Ha Mazsaroff depolitikus alkatáról esik szó, szinte sorsszerű, hogy az 1956-os eseményeket se az országon belül élje meg. A forradalom tavaszán rossz bolgár nyelvtudással, bizonytalan identitással gyökerei felkutatására Bulgáriába utazott. Kinttartózkodását bolgár festőbarátai segítették, akiknél hónapokig élt és dolgozott.

Novemberi hazatérését a határok lezárása akadályozta. Közben egy rokonlátogatás kapcsán megismerte az akkor még orvostanhallgató későbbi feleségét. Házasságukat követően Bulgáriában éltek egy kis faluban, ahol felesége orvosként dolgozott. Életüket bolgár szokások szerint élték: bolgárul beszéltek egymással, bolgár konyhát vezettek, de mindkettőjük számára a világtól elzárt, idegen környezetben éltek.

A két évig tartó kísérlet után Magyarországra, Miskolcra költöztek, ahonnan Mazsaroff Miklós származott. Felesége, aki már kezdte érteni és beszélni a magyar nyelvet, egy kórházban helyezkedett el, és 1964-ben megkapta a magyar állampolgárságot. Bár végleg letelepedtek a városban, melynek szerény szellemi köre hamar befogadta a

SZOBOSZLAI LILLA

A dél festője – Mazsaroff Miklós (1929–1997)

házaspárt, igazi hazájuk mégis a Mediterráneum maradt. A későbbiekben ezért sokszor visszatértek együtt Bulgáriába.

Miskolc a hatvanas években nagyreménységű nehézipari város volt. Még foltokban, lepusztult részletekben ugyan látható volt a háború előtti soknemzetiségű és -identitású város, kicsit érezhető volt még szellemi színessége, de ezeket az értékeket a hatvanas évek helyi és a központi politikai hatalma igyekezett eltüntetni. A megépült Egyetemváros folyamatosan termelte ki magából az új műszaki értelmiséget, vidékről a gyárakba és azok munkásszállóira csábították a szakképzetlen tömegeket – a város arculata teljesen átalakult. A Miskolcon letelepedett szűk képzőművész mag elsősorban a miskolci művésztelepen biztosított műtermes lakásokban élt és dolgozott. Mazsaroff Miklós abban a lakásban, ahol egész hátralévő életét leélte, kialakított egy tetőtéri műtermet magának. Asztalra tett szék szolgálta első festőállványát, ezen festette korai képeit a Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállításokra. A miskolci kiállítás-sorozatot a szervezők 1955-ben indították útjára. 1960-ig évente, utána két évente rendezték meg. 1970-től a kiállítás a Téli Tárlat névre módosult, 1961-től kétfévente pedig az Országos Grafikai Biennálénak adott otthont a város. Mindkét tárlat máig tartó sorozata része a város képzőművészeti életének. Mazsaroff Miklós festményeit több alkalommal is díjjal jutalmazták (az utolsó Téli Tárlaton posztumusz elismerésben részesült).

A nehézipar fellegráráként és az ország második legnagyobb lélekszámú megyeszékhelyeként számon tartott város kulturális törekvései nem véletlenek, hiszen Miskolc komoly képzőművészeti tradícióval is rendelkezett. A művésztelepet már 1919-ben megalapították; kezdetben szabadiskolaként, majd a Képzőművészeti Főiskola nyári gyakorlatának színhelyeként működött Réti István és Lyka Károly támogató közbenjárásával. Az ötvenes évektől ismét fellendült a város képzőművészeti élete. A Krakkóban tanult és Miskolcon letelepedő Feledy Gyula grafikusművésznak köszönhetően, mint a grafikai technikák egyik korabeli legjobb ismerője a miskolci művésztelepet sokszorosított grafikai eljárások alkalmazására tette lehetővé. A technikai háttér: rézkarcprések és litográfógép a hozzávaló kövekkel és eszközökkel módot adott a művészeknek, így Mazsaroff Miklósnak is, hogy a nagy múltú művésztelepen sokszorosított grafikákat is készíthessenek.

A hatvanas, de még a hetvenes években is az államilag támogatott képzőművészet a szocialista, forradalmi törekvéseket képviselte. A kultúrpolitika kategóriái szerint csak az szolgálta a közösségi érdekeket, aki „továblépett” az „elidegenedést

árasztó”, individuális művészeti önkifejezésen, és művészete optimizmust és közösséget erősítő művészet. Mazsaroff és miskolci kortársai, ki meggyőződéssel, ki anélkül, de megfeleltnek ennek a követelménynek. Többségük azonban valóban közösségi művésznek tartotta magát, akinek érdeklődése kifelé, a világra irányul. Hittek abban, hogy tompíthatják a hatalom erejét azzal, hogy hasznos, közösséget alakító munkát végeznek.

Mazsaroff tájba illesztett gyárai, dombok közötti szántásokon dolgozó aratógépei elsősorban a konkrét látványra épültek. Festményei természetelvűek, még a nonfiguralitás határait súroló alkotásai is valóságélményből táplálkoztak. A téma ihletője nem minden esetben a konkrét élmény adta látvány volt; a megrendelő is beleszólhatott a kép születésének körülményeibe.

A kultúrpolitika egyik fontos eszköze a mecenatúra, mellyel konkrét feladatokra készíthették a művészeket. Mazsaroff a hatvanas években kapcsolatba került Miskolc környéki üzemekkel, gyárakkal, termelőszövetkezetekkel. Rendszeresen állított ki Múcsonyban, Edelényben, Szentistvánon, Borsodszirákon és Borsodnádason. Az itt kiállított munkák megértése nem okozott problémát sem a mecénásoknak, sem a téjesz dolgozóknak, hiszen róluk szólt, a fizikai valóság közvetlen értelmezhetőségével. Ezek az állami vásárlások, megrendelések, a kiállításokon biztosított díjazások jelentették ebben az időszakban Mazsaroffnak és művész kortársainak a legfőbb bevételi forrást.

A hatvanas évek végétől azonban a politikai oldódás érezhetővé vált a képzőművészetben is. A politikai szorítások enyhülése, az országhatáron beáramló tudományos, gazdasági, kulturális információk, és az országhatár „szabad” elhagyása révén megismerhetőkké váltak más országok és kultúrák is.

Az egyre bővülő élmények hatására Mazsaroff Miklós lírai „ideologikus” festésétét is felváltotta a személyes esztétikai élményekhez fűződő politikamentes ábrázolás. Feleségével és művész barátaival bejárta Európát. Ezek az utak a személyes tapasztalatokon túl mindig alapul szolgáltak egy-egy mű megszületéséhez. Az inspiráló látványról előbb vázlatokat készített, majd miután az élmény már leülepedett, a letisztuló emlékképeket műtermében megfestette. Felesége elmondása szerint több napos, esetleg hetekig tartó koncentráció előzte meg ezeknek a képeknek a megszületését. Mert bár tájképein és csendéletein egyaránt a konkrét látványból indult ki, formaalakításával, színhasználatával és ecsetkezelésével fokozta témaiban az expresszivitást.

A közvetlenül megtapasztalt élmény segítette ahhoz, hogy alkotánál, habitusánál fogva megmu-

tassa a táj szépségeit, a természet mozgásának folyamatában az évszakok változásait, és ezen keresztül saját világát.

A hatvanas évek végétől külföldi utazásainak élményeként – és itt elsősorban az itáliai tanulmányútját említem – kialakul a Mazsaroff Miklós festészetét egyre markánsabban meghatározó szín- és formagazdagsága. A mediterrán világ életfilozófiája távol állt a közvetlen politikai narrációtól. 1971-ben, a budapesti Fényes Adolf Teremben megrendezett kiállításán már formálódott Mazsaroff életszemléletét láthatóvá tevő életműve. A hetvenes években vált ismert és elismert alkotóvá, ebben az évtizedben már több egyéni és csoportos kiállításon is jelentkezett új munkáival Budapesten, Győrben, Miskolcon, Kassán.

Kortársai tiszteletét a művészeti életben betöltött feladatai bizonyították: először a Borsodi Képzőművész Csoport titkára lett, majd 1973–1990 között a Képző- és Iparművészek Szövetsége Észak-magyarországi Területi Szervezetének művészeti titkára, nyolc éven át vezette a Vasutas Képzőművészeti Kört. Több állami kitüntetést kapott, a legértékesebb ezek közül talán az 1981-ben megkapott Munkácsy-díj és 1988-ban a Magyar Népköztársaság Csillagrendje.

Új és újabb élményt jelentettek európai és tengerentúli utazásai. Jugoszlávia, Spanyolország, Portugália, Görögország mediterrán szépségét a festményein nagy panorámában kitáguló tengerparti tájakkal, délszaki ligetekkel, markáns, dekoratív vonalakkal megszabdaltan ábrázolta. Nyugtalan ritmusú színfoltokkal élő organizmust teremtett tájképein. „Amilyen otthonosan mozog Mazsaroff a mediterrán miliőben, olyan nehézkesen bírja az északi atmoszférát; Miskolc szovjetunióbeli testvérvárosában, Vologdában járva, valósággal szorong a csípős tajgai szélben. Ha délszaki tájai költői szemlélődések a természetről, annak

legáltalánosabb lényegéről, vologdai munkái szabályos úti-képek, házak, épületegyüttesek hűséges leképezései.” – írja egyik méltatója. A nyolcvanas évek végétől Amerikában élő, első házasságából született fiát is meglátogatta feleségével. A tengerentúli inspiráció szintén emberléptékű tájképeket szült.

Említést érdemlőek sokszorosított grafikai lapjai is. Elsősorban rézkarcokat, linó- és fametszeteket készített, ezeket rendszeresen kiállította az Országos Grafikai Biennálékon. A hatvanas években metszett mappáin az ihlető élettér többnyire az ipari táj, gyárak, munkások. A mezőgazdasági és ipari munka és környezete; mindennapi alakok mindennapi környezetben. A hetvenes évektől készített munkáin már a propagandamentes költői táj jelenik meg és kap hangsúlyt. Depolitizált alkata révén soha nem került közel a hatalomhoz. Művészi hitvallása mellett felvállalt tisztsége során a miskolci művészek érdekeit képviselte.

Mazsaroff Miklós és bolgár felesége informális kapcsolatot alakított ki a miskolci és a budapesti bolgár kisebbséggel. Felesége, Nikolaeva Marija a bolgár kisebbségi önkormányzat elnöki tisztségét is betöltötte. Mazsaroff Miklós halála előtt nem sokkal a budapesti Bolgár Kulturális Intézetben állított ki néhányat régebbi munkái közül. Ugyanabban az évben a Magyarországi Bolgárok Egyesületének Vágóhíd utcai székházában új anyag bemutatására készült. Bár fizikai állapota gyorsan romlott, műtermében is csupán erős reflektorok mellett tudott festeni, mégis mindennap dolgozott. Budapesti, novemberre tervezett kiállítását a Bolgár Országos Kisebbségi Önkormányzat kiállítótermében már nem élhette meg. Miskolcon Pro Urbe Díjjal tüntették ki a városatyák, egy éve magyar és bolgár nyelvű emléktábla jelzi, hogy Mazsaroff Miklós itt élt és dolgozott 1963–1997 között.

Nemrég Magyarországon jártam, ahol csodálkozva, egyszersmind ott élő honfitársaink iránti nem kis irigységgel azt tapasztaltam, hogy bolgárnak lenni ebben az országban nem jelenti azt, hogy idegen is vagy. Az idegen arra törekszik minden áron, hogy az adott közegbe és kultúrába teljesen beleolvadjon, ami egyúttal óhatatlanul egyéniségének és nemzeti vonásainak elvesztését jelenti, vagy identitását – ugyancsak minden áron – megőrizve szinte bizonyosan olyan helyzetbe kerül, amelyben nemzeti hovatartozásának komplexusai erősen kiütököznek. A magyarországi kisebbségek állam által biztosított jogállása mind a két előbbi helyzetet ki-

zárja. Hogy valaki egy adott kisebbség tagja, történetesen bolgár, ez azt jelenti, hogy se kevesebb, se több egy magyarnál. És itt nem pusztán az egyetemes emberi és állampolgári jogokról van szó (mégiscsak a XX. század végén vagyunk), hanem valamely etnikum nemzeti és kulturális sajátosságait kifejezésre juttató mindennemű megnyilvánulásának hangsúlyozott támogatásáról. Csak őrizze meg elegendő szinten a kisebbségi közösség vagy annak képviselője a gyökerekhez való kötődést – ennyi elengedhetetlen.

Sok magyarországi találkozómra felkészültem. Arra azonban nem számítottam, hogy az ottani bolgárok között a század végén egy szinte valóságos vazovi hősnővel hoz össze a sorsom, egy szakmailag felvértezett, tehetséges, igazán mai művészemberrel, aki az újjászületés korának hevületével tesz meg mindent az egyik legösszetettebb művészet területén, mikor azt a célt tűzi ki maga elé, hogy az emberi szív legrejtettebb zugait elérje, hogy honfitársaink lelkét megnyissa, hogy segítsen nekik magukat mint bolgárt s mint emberi lényt jobban megismerni. Gabriella Hadzikosztováról beszélek, a színésznőről, s az ő Malko Teatrójáról.

Hivatásos színész, akit szakmája profi színházhoz (a magyarországi Német Színházhoz) köt, a maga műfajában lehetősége volt a legnagyobb szerepeket eljátszani, mondhatnánk hát, Gabinak nincs szüksége többre. S valószínűleg nem is annyira a tiszta hazaszeretet, mint inkább az ember iránt előtörő kíváncsiság, a másikkal szembeni megragadó érzékenység és fogékonyág jelentett számára kihívást, hogy azon át, amit a legjobban tud, keresse meg az utat a hozzá legközelebb állók, a második hazában élő bolgár közösség

tagjainak emberi lényegéhez. Férje, Nagy István segítségével, aki ugyancsak színész, elhatározta, hogy bolgár színházat hoz létre Magyarországon. Érthetően nem magasztos feladatot tűzött ki maga elé, csak elérhető: esztendőnként egy-egy gyermekszíndarabot, felnőtteknek szóló művet és irodalmi összeállítást készít elő és visz színpadra.

De nem is amatőr színházat akar művelni, mesze nem. Abból a tényből kiindulva, hogy nincs több bolgár színész Magyarországon, egyetlen út állt előtte szükségképpen: azokat a szakmailag kiváló művészeket gyűjti maga mellé, akik kapcsolatban állnak a színpaddal, s akikkel egyedül alternatív színhá-

zat lehet csinálni. Így került a „társulatába” Lili Zafirova koreográfus, Roza Bancseva és Szilvia Sztratieva népdalénekesek, Kovács Ágnes pantomimművész, Alekszej Leszicski muzsikus (aki 1998-ig a bolgár iskolában tanított is zenét), három magyar lány, a Martenica bolgár folklóregyüttes táncosai és természetesen Gabi férje, aki nemcsak hozzá kötődik, de a bolgár színházhoz is (mozgástechnikát tanított két évig a Szófiai Színművészeti Főiskolán, darabokat rendezett Szmoljanban, Jambolban és a szófiai Ifjúsági Színházban). Az 1995-ben született elgondolás első megvalósulása a Sztefan Canev esszéiből és verseiből komponált előadás (1996). Ezt két színpadi összeállítás követte, melyek alapjául – elsősorban az idősebb magyarországi bolgárok kedvére – háború előtti városi slágerek szolgáltak. Majd jött a többi bemutató: Alekszander Vladigerov *Piroskája* (1997), amelyben a budapesti bolgár iskola diákjai is részt vettek, a *Gyakorlatok a másságban* Sztaniszlav Sztratiev szatíráiból is beleszóttak a bolgár folklórra épülő mozgásszínházi produkció során (1998 nyarán magyar és bolgár nyelvű előadások is voltak), a gyerekek számára készült *Huncut Péter* a múlt év végén került színpadra. A ruhákat maga Gabi tervezi és készíti el, a díszleteket a budapesti Művészeti Gimnázium tanulói, a plakátokat és meghívókat – Snezsana Furnadzsieva. A próbákra a Bolgár Kulturális Intézet termében kerül sor, a főpróba és a premier a budapesti MU Színházban van, a többi előadás színhelye a Bolgár Művelődési Ház. A Malko Teatro társulata a helyi bolgárok meghívására vidéki városokban (Pécs, Miskolc), vagy budapesti kerületekben is fellép. Az előadások anyagilag pályázati támogatások (Nemzeti és Etnikai Kisebbség-

PENKA VATOVA

**Egy bolgár nő
Magyarországon és az ő
Malko Teatrója**

ségekért Közalapítvány, Fővárosi Közgyűlés) révén jönnek létre, de önkéntes munkára is szükség van, ebből a társulat pedig láthatóan ki is veszi a részét.

„A dal kulcs az ember szívéhez – mondja Gabi –, ezért is kezdődik minden előadásunk énekkel. Ha pedig az emberek szívét megnyitod, sok igazságot elmondhatsz”. „Mit mondasz nekik a színpadról?” – kérdezem. „A színház, amit én csinállok, azt a kívánságomat fejezi ki, hogy energiákat adjak, sűrítsek és szabadítsak fel, amikor pedig ez az átadás a szívből jön és a szívhez érkezik, más súlya van. Magam választom üzeneteimet, de azok legtöbbször emberi fájdalmaimkal és reményeinkkel kapcsolatosak és attól való büszkeségünkkel, amik, de attól való szégyenünkkel is, amilyenek vagyunk.”

Gabi színháza nem öncélú, nem egyszerűen kísérlet, jóllehet ilyen szempontból különböző színpadi formákat társít, s így a művészetben szinte eredeti szinkretizmushoz jut el. Egyesíti a szót, a mozgást, az éneket, a táncot, a zenét, bevonja a közönséget az előadásba, ám a gondolati fonalat nem veszíti el, nem feledkezik meg üzenetátadó szerepéről – a magas fokú szakmaisággal ez vele jár. Hogy profi vagy, az Gabi számára nem azt jelenti, hogy a közönség előtt, hanem, hogy vele együtt játsszál, s ebben a viszonyban az emberek együttese már nem tud pusztán publikum maradni. A felszabadultság, az érzések és gondolatok cseréjének egyfajta játékába lesz bevonva így mindenki, egy megtisztulásba, amelyekre a ma emberének fájdalmas igénye és ritka alkalma van csak, hogy vállalja és elérje. Ezt az emberek-

kel való szellemi érintkezést Gabi úgy valósítja meg az előadások során, hogy a bolgár színházi hagyományokra, s olyan bolgár színészek művészetéből merített tapasztalatokra bízta magát, akiknek nevét nem is igen tudja teljességgel sorolni, de Leon Danielt, Grisa Osztrovszkit, Nikolaj Binevet, Julija Ognyanovát, Joszif Szarcsadcsievét, Katya Paszkalevát nem hagyja ki.

Jóllehet igen korszerű Gabriella Hadzsikosztova és a Malko Teatro művészetfelfogása, céljait és azokat a módokat tekintve, ahogy a közönséggel való együtt-éléshez eljut, ez igen emlékeztet a bolgár színház gyermekkorára. Nyilvánvaló és nem véletlen, ahogy a társulat a nevét – Kis Színház – megtalálta. „Hogy megmutatkozzunk magunknak, s hogy magunkat megértsük, hogy majd másoknak megmutatkozhassunk, s megértést érjünk el velük” – ez a budapesti bolgár színház igazi küldetésének vezérgondolata. És teljesen természetesen épít olyan színpadi formákra, amelyek közvetlenebb kapcsolatra teremtenek lehetőséget. A jövőben is hasonló célokat szeretne követni – rituális-folklór alapon („lazarica”, „peperuda”, „bába-nap”) összeállított kompozíciókat tervez, egyfajta visszafordulást a gyökerekhez, hogy az éltető nedvek nyugodtan áramolhassanak föl a fa leveleihez. Mert csak akkor lehet valaki modern ember és világpolgár, ha jól ismeri magát és a forrást, ahonnet indult – ez az a gondolat, amelyet Gabriella Hadzsikosztova hangoosan nem fogalmaz meg, de a magyarországi bolgárok közötti jelenlétével mindig kifejezésre juttat.

Szondi György fordítása

Dél volt. A templom árnyéka, miután bejárta a kert, lekuporodott a harangtorony tövében. Szorosan behúzódott a díszes kapu küszöbéhez, ahonnan vékony résen keresztül a templom tömjénillatú, hűvös lehelete áramlott kifelé. Ilyenkor a fákon hangoskodó madarak is elhallgatnak. Csak a röpködő rovarok zümmögése és a távoli vonat füttyülése hallatszik. Gyer-
kőc hanyatt fekszik a fűben és akácmagokat szopogat. Sírhatnékja van, de hogy miért – ezt ő soha, senkinek nem fogja megmondani! Neki sem... Nem messze tőle egy buja alakú kamaszdó lány hever – Magdaléna, a sekrestyés lánya. Most éppen perecet rágszál. Ropogósat. Legis-

mertebb jele, hogy mindig szép kendő köti be a fejét, nyáron pedig sosem hord bugyit. Ez izgalomban tartotta a kis pöcsösöket, és suttogásuknak is ez a fő témája. A környéken élő herék élnek is a helyzet adta lehetőséggel. Alkonyat után egyikük-másikuk bevonul vele a széles utca közepén kiásott légoltalmi óvóhelyre, amelyik cickakkosan nyújtózkodik egészen a salakos futballpálya deszkakerítéséig. Egy szakasz katona több mint egy hónapig dolgozott rajta, amíg ez a kupleráj elkészült. Amikor a futóárkot fagerendákkal lefedték és vastag földréteggel takarták be, inkább hatalmas tömegsírhoz hasonlított.

– Bombabiztos! – szólott mosolyogva a százados, és tisztelgett az összegyűlt néhány környékbeli kíváncsinak, akik majdnem boldogan megtapsolták a létesítmény átadását. Azután a katonák elvonultak. Csak egy szénakazal maradt emlékül.

Gyer-
kőc azóta gyakran álmodik arról, hogy Magdalénával kettesben az óvóhelyen bujkálnak. Hallani, ahogy a bombák jajgatva hirdetik közledésüket, és hatalmas robbanással ünnepélyesen osztják a halált. Testrészek röpködnek, a lángok sisteregve a vért nyaldossák, mint ahogyan ezt a moziban lehet látni. A lány félelmében az ő hideg kezét keresi és a lábai közé szorítja. Hányszor képzelte, sőt érezte már ezt a kétségbeesett, néma kiáltást! Olyan érzés lehet ez, mint amikor télen átfagyott kezét a vizslájuk füle mögé dugja, de mégsem egészen... A nedves, csiklandósan-szúrós melegség lassan felkúszik a kezén, áthatol a szívéen, lágyékába költözik, és addig ismeretlen vágyakozással és titokzatossággal tölti meg. Kint csak tomboljon a háború – ő megvédi a lányt, mert szereti. A heréktől nehezebb megóvni, mert azok sokan vannak és erősebbek nála. De Mag-

daléna sem kérte a segítségét, az igazi háború pedig késik. Enélkül viszont a szerelem szart sem ér. Így van ez mióta világ a világ.

Tegnap is – mint mindig – a szülők munkába indultak, és amíg az otthon maradt nép – a nagyszülők és a cselédek – nekiláttak a főzésnek és a mosásnak, a fiúk elfoglalták helyüket a légoltalmi

barlang tetején. A tejes a kis lovas kordéjával már rég elment. Hosszú rúdra felfűzött ropogós, szeszámmal fűszerezett ingyencségeivel a perces még messze járt. Legalább három saroknyira innen hallatszott a hangja. Ez azt jelentette, hogy az ellenség éppen most készül a támadásra. Azt ígérték, hogy még a

zöldséges targonca érkezése előtt szétverik a po-fájukat. Ezek voltak az időegységek, mert senkinek nem volt órája. Igaz, Lűszinek van órája, de az sosem jár pontosan. Azért volt olyan hájas, mert rendszeresen lekészte a perecest, és ehelyett kénytelen volt hazaszaladni, ahol teletömte magát az őrizetlenül hagyott spájz háborús vastartalékaival.

Tegnap ő is időben jelent meg, sőt elhozta a sörétes floberpuskáját is, ahogy ez meg volt beszélve. Mert múltkor ezek a seggfejek benzines palackokkal dobálták meg. Most nesze nektek! A többi srác fegyverzete nagyon vegyes volt: nagyméretű csúzlik, hozzá egy vödörnyi – saját készítésű – ólomgolyó, parittyák, amivel féltéglányi köveket is lehet elhajítani, íjak s hozzá vékony acélvesszőből készült tűhegyes nyilak. Csupa igazi gyilok! Félméteres, csillogó rézcsővel a kezében Gyer-
kőc csatlakozott a többiekhez. Zsebében nagy fémdoboz lapult, tele lövedékkel – nagyméretű varrótük, hátul gypjufonalból készült, jókora pamacsokkal. Ha bedugod a csőbe, és erősen belefűjsz, akár tíz méterről is eltalálsz és átfúrod a verebet. A moziban látta ezt is nemrég, ahogy a pigmeusok használták, otthon aztán továbbfejlesztette. De erről később...

A fiúk szóltanul szorongtak az óvóhely tetején, és mereven bámulták az utcasarkot, ahonnan a támadás várható volt. Csata előtti csend! Csak a perces távoli, vontatott hangja vágott léket időnként a csend burkán, amely körülvette őket. Aszó volt az, aki hirtelen izgatottan felszisszent:

– Ott vannak! A bunker túlsó bejáratánál bujkálnak, láttam a fejüket!

Hűsz pár szem villant arra. Valóban két fej kandikált ki a mélyből, és mászott lassan fölfelé. Lűsz már emelte a puskáját, amikor – mindenki sze-

rencséjére – észrevette, hogy az mégsem az el-lenség.

– Barom, nem látod? Azok ott Kecskabak és Magdaléna, biztos a tíz órai dugás után. Ha sike-rült nekik, peracet fog kapni. „Ropogósat, ha le-het” – utánozta a lányt. Az ösztűz elmaradt. Csak Gyerkőc emelte föl csillogó csövét, és a szájához illesztette. A halk pukkanást követő ordításból sejteni lehetett – nagy gáz van.

– A kurva anyátok! – üvöltött Kecskabak. – Most megöllek titeket! Te pedig ne bámulj, szedd le ezt a szart a fejemről! – fordult Magdalénához. Bozontos, fekete hajzatát pontosan a feje búbján lángvörös pamacs díszítette. Jó mélyen fúródott bele a tű a fejbőre alá, ezért nem volt könnyű ki-szedni. Ezzel a gyerek időt nyert, és futásnak eredt. Amit tett, azt Magdalénáért tette, és re-ménykedett, hogy a csaj értékelni fogja hősiessé-gét. Mert ez bizony az!

Kecskabak húszéves volt, és rettegésben tar-totta a környéket. Hatalma egészen a villamos-megállóig terpeszkedett, vagy a mentőkórház be-járatáig. Amikor szóba állt az utca apróságaival, mert megesett ez is, úgy beszélt az ökleiről, hogy – „macskakövek”. Volt benne igazság... Most elő-lük menekül. Nem nagy dolog. Kapd bel Ismeri a kerítéseken kivágott összes titkos rést, melyeken Kecskabak át sem férne. Ez tuti. Azt is tudja, hogy az utcaháborúnak kampec, ő pedig sötétedésig nem mehet haza, mert ez a lépegető verőgép várni fogja. Most a saját harcát kell megvívnia. Magdalénáért!

A gondosan, tervszerűen megrongált keríté-seken át gyorsan el lehet jutni az utcátömb túlsó oldalára. Még egy ugrás, és Rézkakas kertjében köt ki. Ebben az udvarban még sosem járt. Bent a környék legnagyobb és a legszebb háza pompá-zik, itt lakik anyjával Rézkakas. A gúnynevét a haja színének köszönhet. Messziről úgy fest, mintha egy frissen fényezett rézüstöt hordana a fején. Járás közben pedig úgy lóbálja réztaróját, hogy szinte hallani lehet, ahogy kotyog. Titokzatos és botrányos srác volt. Ritkán keveredett a többiek közé, de amikor ez megtörtént, bunyó volt a vége. Nem félt senkitől és semmitől. Zokszó nélkül vi-selte a ruhát, mert ez volt a gyakorlat, és soha sem panaszkodott. Nem is volt kinek. Úgy került ide, hogy nem tudni hány évvel ezelőtt csipkés pelen-kába pólyázva egy kosárban a ház kapuja előtt találtak rá. Az ott élő gyermektelen házaspár ma-gához vette. Bár nem a vízen érkezett, zsidó foga-dóapja kívánságára Mózesnek nevezték el. Mint aki jól elvégezte a dolgát, az öreg nemsokára az-után meghalt. Akkor a keresztény mostohamama gyorsan a gyereket előrelátóan Kristófra keresz-telte át, ő maga meg belépett valamilyen vallási szektába, amelynek a fő célja – az Ószövetség

tagadása. A környéken élők rövidesen boszorká-nak hívták. Közismert hittérítő volt. A legnagyobb sikert a hatodik gépesített ezrednél érte el, ame-lyik az utca másik végében helyezkedett el. Ezek-ben az években nem volt nehéz ilyen marhasá-gokra balekot fogni, mert elkezdődött már a sárga csillagok „tündöklése”. Csak a befogadott fiával nem tudott boldogulni. Rézkakas a druszája, Mó-zes kőtáblájához ragaszkodott, és e szerint be-szélt és cselekedett is. Hogy honnan vette ezt az ortodox makacsságot, csak sejteni lehetett. A bo-szorkány csodafegyverei rendszerint kicsorbultak a Sinai hegy gránitján. Most a kertben ülnek, és Gyerkőcöt figyelik.

– Ki vagy te? – kérdi szigorúan a boszorka. Ősz haját lángvörösre festi, amilyen a Kristófé. Ez-zel is csökkenteni akarja a köztük fennálló geneti-kai különbségeket. Mindenesetre.

– Én ismerem, mami, a szomszéd utcában lakik – mondja Rézkakas. – Rendes fazon. Múltkor az apja hozott haza – és ujjával a homlokára ra-gasztott ragtapaszt simogatja.

– Tudom már, annak a szemüveges magas férfinak vagy a fia, ugye? Maholnap készülök meglátogatni titeket. Te hogy kerültél ide? – egyenesedik fel az asszony. Hajlott hátához és görbe orrához csak a seprű hiányzott...

– A kerítésen át – válaszolja Gyerkőc. „Ez a mesebeli rémség biztos gyerekeket zabál”, gon-dolja, majd mestersége legjobb tudásával meg-remegteti hangját: – Kecskabak ki akar szúrni velem.

– Mi az? Csak nem egy áldozati állat? – Fog-lalkozási ártalom bujkál a kérdése mögött.

– Ez egy vadállat, mami – tájékoztatja Réz-kakas.

– Istenem, s miért? – érdeklődik már megér-tően a boszorka mami.

– Nála sose lehet tudni – ravaszkodna Gyer-kőc, de inkább az igazat mondja, – ő az erősebb.

– Ez igaz – bólint elismerően Rézkakas, és a jövővény kezében levő csövet mustrálja. – Hadd nézzem meg ezt a varázspálcikádat! Megforgatja és belefúj. – Nem rossz – ismeri el. – Beakasztot-tad neki? – Érti, hogy mi történhetett, de nem firtatja tovább. Ilyen a Rézkakas!

– Mi az? – kérdezi a boszorka gyanakvoán. A fiú szeme beszűkül és pajkos lángokat lövell: – Jehova rettentő kürtje, mami. Vele hirdeti a meg-jelenését. Mindjárt itt lesz.

Most a Gyerkőc az, aki zavarában félreérti:

– Nem hiszem, nem tud átbújni a kerítéseken. Nem is ismeri ezt az utat.

Ettől az asszony arca átveszi haja színét, és olyan az egész, mintha egy hatalmas, lángoló luftballon lebegne a fekete ruha fölött. Nem bo-szorkányság.

– Butaságok! Jézusom, hova kerültem? – és a nevéhez illő gyorsasággal beszalad a házba.

– Be vagy szarva, mert nem tudsz hazamenni, mi? – érdeklődik a vörös fejű hozzáértően. – Nekem nyugodtan megmondhatod.

– Sötétedés előtt félek, – feleli Gyerkőc. Érzi, jó helyre került.

– Maradhatsz itt. Neked csinálom az arénát, úgyis uncsizom, de figyelmeztetlek, ne játszd a hülyét!

Vastag könyvvvel a kezében és nagyon szigorú arckifejezéssel közeledik az asszony.

– Te is ülj le! – mutat az egyik üres székre. Meg vagy keresztelve?

– Azt mondják...

Az itt töltött délutánt, azt hitte, nem fogja egyhamar elfelejteni. Hatalmas, fahéjjal megszórt tejberizsadagok, hideg kakaó és hűtött gyümölcsök – pazar vendégség volt. A boszorkánykonyha jól működött. Betegre tömte magát. A többi olyan, mint egy ismeretlen kerítés. Nem tudni, mi van mögötte. A fiú és a mama között mesébe illő csepetaté dühöngött. Az evangélium jámbor példabeszédei a Talmud ravaszkodó magyarázataival csaptak össze. Eleinte Gyerkőc megpróbálta pontozni az eredményt, de vereségét elismerve – szent ige ide vagy oda – többször is elszendergett. Valami rosszat álmodott, amikor Rézkakas hangja nagyot dördült:

– Ne ölj, mert aki öl, méltó az ítéletre. – A Gyerkőc felugrik, mert azt hiszi, itt a Kecskbak, és eljött a világ vége. Ijedten körülnéz. Csupán ők hárman ülnek a kertben, meg a madarak a fákon.

– Ez igazán felebaráti gondolat, ugye, mami? Mit szólsz hozzá?

Erre a boszorka oly dühösen csapja össze két kezét, hogy a madarak rémült csiripeléssel szétrepülnek. Csak egy maroknyi pihe vonakodik földre szállni. Ezután lázasan a könyvet kezdi lapozgatni – Máté evangéliumát.

A Gyerkőc azért megért egyet-mást. Például azt, hogy a kálvária stációit a mai napon neki is meg kell járnia – Magdalénáért! Csak így nyerhet üdvösséget... Hosszú még az út, pláne tele gyomrral – böffent egyet. Vajon hány állomás van még hátra?

Valamivel sötétedés után sikerül visszalopakodnia. Kecskbak néhány másik seggfej társaságában még mindig ott őrködik a villanypózna alatt, amelyre a szénakazal támaszkodik. A szénát annak idején a katonák hozták. Lovas szekereken szállították ide a gerendákat, és amíg ők dolgoztak, a lovak csipegették az illatos kupacot, amely lócitrom koszorúban azóta is itt tornyosul, alig néhány méterre a házuktól. Ráadásul a pózna tetején erősen világít az utca egyetlen épségben maradt villanykörteje. Azt is a katonák rakták fel.

„Bunkók! Nagy mulasztás volt ezt az egyet kihagyni a csúzlizásból”, gondolja Gyerkőc, de a sok teendő: Magdaléna-szerelem, utcaháború meg miegymás miatt egyszerűen megfelfeledte róla. A „tömegsír” mögött lapít és tudja, nincs kitől várni segítséget. Amíg ezek a kibaszott szarháziak nem kotródnak el, nincs hazatérés. „De hogy a francba lehet őket onnan elfűstölteni?” Ekkor jut eszébe az újítás, amit a pigmeusok fegyverén végzett. El kell ismerni, a fejlesztés ötlete apjától származott, amikor az nevelési szándékkal elmagyarázta neki a régi idők tűzeszközeinek használatát. Tőle lopta el a hozzávalókat. Először nadrágzsebéből egy kis bőrzacsokot és kibontja – benne tűzcsiholó eszköz és szárított taplógomba. Egy darabkát odailleszt a kovakő széléhez, ügyesen ráshint az acéllemezzel és fűjni kezdi. A taplógombán apró parázsfészkek keletkeznek, amelyek minden fűzés után egyre nagyobb lesz. Rátűzi a parázsgombócot a tű hegyére, és a csőbe csúsztatja... A kicsiny hullócsillag halvány ívet rajzol az égbolton és eltűnik a szénakazalban... Nem telik el pár perc, és a sűrű füst nyomában lángok csapnak fel. Ekkor Gyerkőc – ezt is a moziban látta, de egy kicsit módosít rajta – feláll, éghez emeli a kezét, és akár egy indián varázsló ünnepélyesen kántál:

– Magdalénáért! Süsd meg a töködet, te herélt bakkecske – és eltűnik az éjszakában.

A környék összes lakója az utcára vonul. Szaladgálnak, ordibálnak. Barátok és ellenségek, mindenki ott van. Csak a sarokházban élő, nyugalmazott tábornok lóg az ablakban, és hülyeségeket kiabál:

– Nyugalom, emberek! Ez politikai provokáció, terrorista akció. Már telefonáltam. Mindjárt itt lesznek a tűzoltók és a rendőrség. – Az utolsó pillanatban tette, mert a lángok feliramlodnak a pózna tetejéhez, megnyalják a vezetékeket és a civilizáció hordozói sisteregve a földre hullanak.

Egy órával később a tömeg és a füst is szétoszlik. A tűzoltókocsi elmegy, és az utca sötétségbe borul. A rendőrök tehetetlenül botladoznak még egy ideig – „merénylőt” keresnek a hamuvá vált szénakazalban. Helyette egy megfeketedett tűt találnak...

Gyerkőc az utolsó villamos hátsó ütközőjén lóg, és a szíve örömlángokban lobog. Megvédte és bosszút állt a szerelméért, a Magdalénán esett sérelemért. „Fogat fogért”, mondaná Rézkakas. A boszorka mami pedig hiába lapozgatná az evangéliumot... „Süsd meg a töködet, te herélt bakkecske!” – ilyet úgysem talál. A villamosozás, az izé... szóval, nem véletlen. Ezért is dobta meg egy kővel a megállóban árusító újságost. Hadd káromkodjon: „Az anyád, ha még egyszer meglátalak itt.” Oltári jó mozi volt, amiben ezt mutatták. Em-

lékszik még, hogyan nézett ki a plakátja: „100% ALIBI”

Éjfél is elmúlt, amikor a fiú mindenesetre keresztet vet, majd – „Legyen meg a te akaratod” szavakkal az ajkán belép a házba. Az egy éve tartó, már hagyománnyá fajuló „kemény nevelés” ma sem fog kimaradni. „A legrosszabb korban van”, mondja erre az anyja. Megszokta. A nevelés egyhangúsága, ami unalmasabb, mint a hittanóra, ma este áldásnak fog tűnni. Hiszen nem lesznek benne a „macskakövek”. A többit – kibírja. Megint késett, no és... Volt ennek oka és nem is akármilyen, de erről nem dumálhat. Helyette ezt mondja: haveroknál volt. A téma tehát nem új. Először vacsora, utána nagykanálnyi csukamájolaj. Ezt követően csattan az első, bemelegítő pofon – a haláltusát kifejező grimaszért kapja. A második – az Isten nevét is tartalmazó, kiváló mimikával előadott káromkodás megfajtásáért. Következik a hányásveszélyt elhárító, kiskanálnyi birsalmadzsem élvezetes szünete. Az anyja iktatja be, mert ezt is már eljátszotta. Majd kérdések sora zúdul rá. És most jön a meglepetés – az apja igen jó tájékozottsága a mai nehéz nap részleteiről: az utcaháborúról, a Kecskabakról, a pigmeus-fegyverről... – „Három... négy... öt...” – számolja Gyerkóc a pofléket. Hál’ istennek, a szénaügy nem került terítékre.

– Ígéred, hogy holnaptól megembereled magad? – hangzik el a záró kérdés. Jelentése: az apja már fáradt, de az utolsó súlyosbító körülmény közlése előtt azért odacsap még egyet.

„Hat...” – gyűjti a pontokat Gyerkóc.

– A vörös hajú lidércnyomás, akit a nyakamra küldtél, ő is azt mondta – reménytelen eset vagy, de legalább jó az étvágyad.

„Nesze neked tejberizses délután! Kurva boszorka...” – és a fejében máris egy új, összetett ökömenikus igazság fogalmazódik meg: ha az Isten hat pofonnal teremté meg a világot, a hetedik a boszorkány égetésére rendeltetett! Csak így lehet tökéletes a mindenség!

– Igen, papa... megizélem magam... embernek... – Hogy milyen embernek, azt már nem tudja. – ... és ígérem, ez soha többé nem fog megismétlődni. – Ebben tényleg nem hazudik, mert másnapra mindig újabb és meglepő produkcióval rukkolt ki. Ezt viszont mindenki tudja – a szegény apja is...

A hálószoba küszöbén még egyszer utoléri az apa hangja:

– Hé, kisöreg – szól gyöngéden –, hogy el ne felejtsem: nem lesz többé szénaégetés, Magdalénáért sem, ugye! – Anyára kacsint, és cinkosan mosolyog.

Ez váratlan volt. Nem válaszol, csak bambán néz és a fejét csóválja.

„Nem, papa, szénát soha többé. Micsoda leégés... Honnan a fenéből szedte az őszám a tudományát? – töpreng. – Valaki köpött.”

Lámpaoltás, anyai simogatás és szeretetteljes suttogás következik:

– Szép álmokat, boldogságom. Hányszor mondtam, ne barátkozz ezzel az izével... Magdalénával! – Megpusztilja Gyerkőcöt. – Nem neked való. Az óvóhelyen járt egy fiúval, és mindent halott, sőt látott is. A rendőröknek is ő mondta el. Holnap apunak meg kell fizetnie a kárt.

Most csattant el a hetedik, legfájdalmasabb nyakleves! Rohadt ribanc! Egy perecért...

Erre gondolt, amikor másnap ott feküdtek a templom csendes kertjében. Már majdnem elbőgte magát, amikor hirtelen egy hatalmas madár árnyéka átölelte a mindenséget...

Egy évvel ezelőtt történt...

Most is dél van. Ebben a mély szurdokban ilyenkor a napkorong pontosan a két szürke sziklafal közt tátongó égszínkék hasadéokban izzik. Alatta egy sas kering és szárnyak árnyékával időjeleket rajzol ritmikusan az égbolton fénylő óralapon. Valahol, túl a hegyeken, tombol a háború – kíméletlenül, vég nélkül. Gyerkóc hanyatt fekszik egy szikla tövében és a templom kertjére emlékezik. A tömény illatú csendre, a távoli vonat füttyülésére és még valamire... Emlékeit a sas szakítja meg. Valami elválik tőle és feléje zuhan. A gyerek arcát félelem torzítja el, befogja a fülét, és a fejét a kövek közé túrja. A teste görcsösen vonaglik... A „valami” tompa puffanással csapódik a földre, és játékosan vérvörös pöttyöket spriccel a fehér kavicokra. „Persze, csak a teknőc érkezett” – gondolja szégyenkezve a gyerek, és odarohan máris. Hatalmas darab volt. Gyerkóc gyors mozdulatokkal alumínium ételhordóba gyömöszöli a még remegő, véres húscsücsöket és pimaszul a madárra néz. „Balfácán” – int kezével Gyerkóc. A sas lesiklik a zsákmánya felé, de félúton hirtelen megtorpan, és dühös vijjogással eltűnik a sziklák rengetegében.

Gyerkóc a kedvenc hínár-borította kövön üldögél, és a vízben cikázó pisztrángokat nézegeti. Az előbb még gombostűvel snúrozott. Fogott is két pöttyöst, de már unja. Eszébe jut az anyjának adott ígéret, és beveszi az undorító pirulát. Azt mondják – idegnyugtató. Hülyeség. Az égre tekint. A sas megint ott kering a nap előtt. Most újra eszébe juttatja, ahogy akkor a templom tornya mögül kibújt az az óriás termetű madár, amely beárnyékolta a napot, és hangtalanul, akár a sas, körözve ereszkedett. Valami elvált tőle és feléje zuhant... „Balfácán, leesett a kereke” – intett neki majdnem vidáman, amikor a „valami” fülsiketítő

robbanással valahol a közelben csapódott be.... és felugattak a szirénák... Semmi több.

A pázsitot csodálatos alakú vérvirágok díszítették. Fehér köpenyes emberek alumínium teknőbe gyömöszöltek még remegő, véres húscsapatokat, és időnként az égre néztek. „Érdekes, ha a lélek kiköltözik, két ember egy lavórban is elfér” – állapította meg Gyerkőc tárgyilagosan. A rengeteg kíváncsiskodó félig eltakarta a történeteket, de azért hallani lehetett suttogásukat:

– Állítólag ott ültek a kertben.

– Hol? – kérdi Magdaléna.

– Ott, már mondtam, ahol most ez a nagy gödör van. Szegény Boszorka! Mi is volt a neve? Ott ült a zsidó fiával. Beszélgettek.

– Ott? S miről, nem tudja?

– Honnan tudjam, hál' istennek, nem tartottam én ám a gyertyát.

Gyerkőc tudta, mind a ketten Isten szavaira hallgattak:... **„Az Úr uralkodik mindörökkön örökké! Dicsérjétek az Urat!”**

Ő pedig hallgatni fogja, ahogy a folyó habzó dübörgése kergeti a csendet; ahogy utoléri és magával ragadja egy könnyörgés szavait, ahogy a sziklafalaktól megsokasodva egyre feljebb és feljebb kényszeríti... És ahogy ott, a sas szárnyán kering, és az idő fájdalmas visszhangjával jeleket vés az égbolton fénylő óralapon:

„A bűdös francba! Hol vagy, Magdalénaaaaa...”
A gyógyszerert még egy darabig szednie kell. Azt mondják – besokkolt... Micsoda hülyeség!

HAEMUS

VIII. évfolyam, 1999/2

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat